

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**KLASİK VE MODERN DÖNEM USUL YAZIMINDA İCMÂ
ANLAYIŞI VE MUKAYESESİ**

Abdulkadir AKSOY

Yüksek Lisans Tezi

Çorum - 2025

**KLASİK VE MODERN DÖNEM USUL YAZIMINDA İCMÂ ANLAYIŞI VE
MUKAYESESİ**

Abdulkadir AKSOY

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kâşif Hamdi OKUR**

Çorum 2025

ABDULKADİR AKSOY tarafından hazırlanan “Klasik ve Modern Dönem Usul Yazımında İcmâ Anlayışı ve Mukayesesi” adlı tez çalışması 31/01/2025 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kaşif Hamdi OKUR

.....

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hicabi ŞEÇKİNER

.....

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZGÜR

.....

Üye

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile Abdulkadir AKSOY'un Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Osman ÇUBUK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Abdulkadir AKSOY

KLASİK VE MODERN DÖNEM USUL YAZIMINDA İCMÂ ANLAYIŞI VE MUKAYESESİ

Abdulkadir AKSOY

ORCID: 0009-0000-0239-374X

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Ocak 2025

ÖZET

Kur'an ve sünnetten sonra üçüncü delil olarak ele alınan icmâ, temel şer'î deliller arasında yer almaktadır. Bu denli önemli olan icmâ, usûl alimleri tarafından incelenmiş ve farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. İcmân hakkında doğru değerlendirme yapılabilmesi için geçmişten günümüze icmânın nasıl anlaşıldığını anlamak gerekmektedir. Bu çalışmamızda icmâ kavramının daha net anlaşılması için klasik ve modern dönem usûl alimlerinin icmâ anlayışları tespit edilmeye çalışılmış ve birbiriyle mukayese edilmek suretiyle geçmişten günümüze icmâ tasavvuru aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, klasik dönemin temel usul eserlerinden seçilen temsil gücü yüksek örnekler incelenerek Pezdevî, Gazzâlî, İbn Kudâme, Karâfî, Şevkânî, es-Sübki ve Bihârî'nin icmâ anlayışları ele alınıp birbiri ile mukayese edilmiştir. İkinci bölümde ise, modern dönemdeki usul literatürü arasında seçilen eserler çerçevesinde Abdülvehhâb Hallâf, Muhammed Ebû Zehre, Abdülkerîm Zeydân ve Zekiyüddin Şâban'ın icmâ anlayışları incelenip birbiri ile mukayese edilmiştir. Daha sonra, klasik ve modern dönem arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmak suretiyle, icmâ anlayışının tarihi süreç içerisindeki nasıl ele alındığı tespit edilmiştir.

Çalışma neticesinde şu kanaate ulaşılmıştır: Klasik dönemde genel kanaat icmân hüccet olması ve her dönemde gerçekleşmesi yönündedir. Modern dönemde ise icmân şer'î bir delil olması hakkında ihtilaf yok iken genel kanaat sahâbe döneminden sonra icmân gerçekleşmesinin mümkün olmaması yönünde olmuştur. Şevkânî ise herkesten farklı bir tutum sergileyerek icmân hüccet dahi olmadığını ifade etmiştir. Araştırmaya konu olan müelliflerin icmâ

algılarında bazı farklılıklar olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim icmân şartları ve rükünleri hakkındaki detaylarda birçok ihtilaf bulunmaktadır. Bu durum ise icmân, dinin temel meselelerini koruma altına alma işlevine sahip olduğunu, dinin temel meselelerin dışındaki konularda ise ideal manada icmân gerçekleşmesinin tartışmaya açık olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

Anahtar Kavramlar: İslam hukuku, İcmâ, Klasik, Modern, Delil, Mukayese, İttifak

Bilim Kodu: 60403

UNDERSTANDING AND COMPARISON OF CONSENSUS IN CLASSICAL AND MODERN PERIOD PROCEDURAL WRITING

Abdulkadir AKSOY

ORCID: 0009-0000-0239-374X

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

January 2025

ABSTRACT

Icma(consensus) which is considered as the third evidence after the Quran and the Sunnah is among the basic religious evidence. Icma which is so important, has been subjected to different evaluations by the scholars of Usul(method). In order to make a correct evaluation about Icma, it is necessary to comprehend how icma has been understood from the past to the present. In this study, we have tried to determine the understanding of icma of the classical and modern period usul scholars and tried to convey the concept of icma from the past to the present by comparing them with each other.

The study consists of two main sections. In the first section, By analyzing highly representative examples selected from the fundamental works of classical-period Usul literature, the understandings of consensus (Ijma) as presented by Pezdevî, Gazzâlî, İbn Kudâme, Karâfî, Şevkanî, es-Sübkî, and Bihârî's understandings of ijma were examined and compared with each other. In the second part, by taking into consideration of the works selected from the usul literature of the modern period, the ijma understandings of Abdülvehhab Hallâf, Muhammed Ebû Zehre, Abdülkerîm Zeydân and Zekiyüddin Şâban were compared with each other. Then, by revealing the similarities and differences between the classical and modern periods, it was determined how the understanding of ijma was handled throughout the historical process.

As a result of the study, the following conclusion was reached: In the classical period, the general opinion was that ijma was a proof and that it was realized in every period. In the

modern period, while there was no disagreement about ijma being a religious evidence, the general opinion was that it was not possible to realize ijma after the time of the companions. Shawkani, on the other hand, displayed a different attitude from everyone else and stated that ijma was not even a proof. It is observed that there are some differences in the perceptions of ijma among the authors who are the subjects of the research. As a matter of fact, there are many disputes about the details of the conditions and pillars of ijma. This situation leads to the conclusion that ijma has the function of protecting the fundamental issues of religion, and that the ideal realization of ijma on issues other than the fundamental issues of religion is open to debate.

Key Concepts: Islamic Law, Ijma, Classical, Modern, Evidence, Comparison, Agreement

Science Code: 60403

TEŐEKKÖR

Bu çalışmanın her aőamasında bana yol gösteren, Prof. Dr. Kâşif Hamdi OKUR'a, jüri üyesi olarak değerli katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Hicabi SEÇKİNER ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZGÖR'e, Tez aőamasında yardımını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Sıtkı İLHAN'a değerli dostum Arő. Gör. Ömer Faruk ÖZ'e ve bu yoğun süreçte desteğini bir an bile esirgemeyen baőta eőim Melike AKSOY olmak üzere sevgili aileme teőekkürlerimi, dünyaya gözlerini aan oğlum Yahya AKSOY'a ise sevgilerimi sunarım.

Abdulkadir AKSOY

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
SİMGELER ve KISALTMALAR	xii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

KLASİK DÖNEM İCMÂ ANLAYIŞI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. Klasik Dönem Usul Eserlerinde İcmâ Anlayışı	4
1.1.1.Pezdevî'nin icmâ anlayışı	8
1.1.2.Gazzâlî'nin icmâ anlayışı	18
1.1.3.İbn kudâme'nin icmâ anlayışı.....	29
1.1.4.Karâfî'nin icmâ anlayışı	37
1.1.5.Tâceddîn es-sübkî'nin icmâ anlayışı	42
1.1.6.el-Bihârî'nin icmâ anlayışı	44
1.1.7.Şevkânî'nin icmâ anlayışı	52
1.2.Klasik Dönem İcmâ Anlayışının Değerlendirilmesi.....	65
1.2.1.İcmân tanımı	65
1.2.2.İcmân kısımlar	66
1.2.3.İcmâ ehlinin vasıfları	66
1.2.4.İcmân delil olması	67
1.2.5.İcmân gerçekleşme, bilinme ve nakledilme imkânı	67
1.2.6.Sahâbe ve sonrasındakilerin icmâsı	68
1.2.7.İcmân müstenedi	68

	Sayfa
1.2.8.İcmân âhâd yolla nakledilmesi	68
1.2.9.Medine ehlinin icmâi	68
1.2.10.İnkırâz-ı asr	68
1.2.11.Çoğunluğun ittifakı	69
1.2.12.Öncesinde meydana gelen ihtilaf.....	69
1.2.13.Üçüncü bir görüş ileri sürmek	69
1.2.14.İcmâ ehlinin tevâtür sayısına ulaşması	69
1.2.15.İcmân inkârı	69
1.2.16.İcmân diğer deliller arasındaki yeri	70
1.2.17.İcmân mertebeleri	71
1.2.18.İcmân neshi.....	71
1.2.19.Söylenenlerden en az olanın hükmü	71
1.2.20.İcmân söz konusu olduğu konular.....	71

2. BÖLÜM

MODERN DÖNEM İCMÂ ANLAYIŞI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1.Modern Dönem İcmâ Anlayışı	72
2.1.1.Abdülvehhâb Hallâf'ın İcmâ Anlayışı	72
2.1.2.Muhammed ebû zehre'nin icmâ anlayışı	76
2.1.3.Abdükerîm zeydân'ın icmâ anlayışı	81
2.1.4.Zekiyüddin şâban'ın icmâ anlayışı.....	85
2.2.Modern Dönem İcmâ Anlayışının Değerlendirilmesi	90
2.2.1.İcmân tanımı	90
2.2.2.İcmân delil olması.....	90
2.2.3.İcmân kısımları	90
2.2.4.İcmân müstenedi	90

2.2.5.İcmân gerçekleşmesi	91
2.2.6.İcmân neshi.....	91
2.2.7.İcmân sübutu	91
2.2.8.İcmâ ehli	91
2.2.9.İnkırâz-ı asr	92
2.2.10.İcmân kesinleştirici rolü	92
2.2.11.Bir mesele hakkında müctehidlerin iki görüş üzerine olmaları	92
2.2.12.Ahmed b. hanbel'in icmâ hakkındaki görüşü	92
2.2.13.Fıkıh Kitaplarında Nakledilen İcmâların Usûl Eserlerindeki İcmâa Anlayışına Uyması	92
2.3.Günümüzde İcmâ	93
2.4.Klasik Ve Modern Dönemin Mukayesesi	93
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	97

SİMGELER ve KISALTMALAR

b. : bin, ibn (Ođlu)

bk. : Bakınız

b.y. : Basım Yeri Yok

Hz. : Hazreti

ö. : Ölüm Tarihi

r.a. : Radıyallah anh

r.anhâ : Radıyallahu anhâ

s. : Sayfa

s.a.v : Sallallahu aleyhi ve sellem

thk. : Tahkik Eden

ts. : Tarihsiz

vb. : ve benzerleri

y.y. : Yayıncı Yok

GİRİŞ

Kur'an ve sünnetten sonra üçüncü delil olarak ele alınan icmâ, temel şer'î deliller arasında yer almaktadır. Fürû fıkıh eserlerinde bir hükmün dinî, hukukî geçerliliğini ortaya koymak için başvurulan, fıkıh usulü kitaplarında ise kaynaklar kuramının içinde yer alan icmânın İslam hukuku açısından oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Teorik olarak Kur'an, sünnet ve İslam'ın genel kurallarının ruhuna uygun bir şekilde meydana gelen olaylara çözüm üretme kurumu ve pratikte dinin temel esaslarını tahriften koruma mekanizması olarak ortaya çıkan icmâ, tarih boyunca İslam alimleri tarafından detaylı incelemelere tabi tutulmuş ve hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Bu araştırma, İslam hukuku açısından bu denli önem arz eden icmâ kavramına klasik ve modern dönem alimlerinin yaklaşımını ele almakla beraber klasik dönemin mirası ile modern dönem yaklaşımları arasında bir köprü kurmayı hedeflemektedir. Klasik dönem alimlerinin çoğunluğu icmân işlevini belirli bir zamana hasretmemekle beraber her dönemde gerçekleşeceğini hararetle savunmaktadır. Modern dönemde ise bu düşünce yerini icmân sahâbe döneminde gerçekleştiği, o dönemden sonra ise gerçekleşmediği düşüncesine bırakmıştır. Ayrıca her dönemin alimlerinin icmâ tasavvurları arasında farklılıklar görülebileceği de aşikâr bir durumdur. Bu çalışma klasik ve modern dönem alimlerinin zihnindeki icmâ anlayışını ortaya koymayı amaçlamakla beraber İslam hukukunun en önemli kaynaklarından olan icmân objektif bir şekilde değerlendirilmesine de imkân sağlamayı hedeflemektedir.

Fıkıh usulüne dair yapılan klasik ve modern çalışmaların tamamını incelemek bir hayli güçtür. Bundan dolayı çalışmamızda her biri mensup olduğu fıkhî geleneğin yetkin temsilcilerinden kabul edilen usûl alimlerinin eserleri incelemiştir. Klasik dönemde, fukaha metodu Hanefîlerle özdeşleştirildiğinden dolayı bu metotta bir eser ele alınırken mütekkellim metodunun diğer mezheplere nispet edilmesinden kaynaklı Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebinden olan usûl alimlerinin eserlerine yer verilmiştir. Buna ilaveten memzuc metodu yansıtması için biri Şâfiî biri Hanefî mezhebini temsil eden iki eser esas alınmıştır. Ayrıca klasik dönemden modern döneme geçiş dönemi müellifi sayılan Şevkânî'nin (ö.1250) görüşleri de özel olarak çalışmamızda ele alınmıştır. Modern dönem çalışmalarında ise eserleri literatürde kabul görmüş ve Türkçeye de çevrilmiş olan Abdülvehhâb Hallâf (ö.1956), Muhammed Ebû Zehre (ö.1974), Abdülkerîm Zeydân (ö.2014) ve Zekiyüddin Şâban'ın kitapları ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma giriş hariç iki bölüm şeklinde kaleme alınmıştır. İlk bölümde klasik dönem usûl yazımında icmâ anlayışı ele alınmış, ikinci bölümde modern dönem usûl yazımında icmâ anlayışı incelenerek bu iki dönem usûl yazımının mukayesesi ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmamızda, çalışmanın mahiyetine uygun olarak nitel yöntem ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin uygulanması ise şu şekilde gerçekleştirilmiştir: İlk olarak klasik usuûcülerin icmâ anlayışlarından başlanmış ve her birinin icmâ anlayışı müstakil bir başlık altında ele alınıp birbirleri ile mukayese edilmiştir. Daha sonra aynı uygulama günümüz

usûlcülerinde de takip edilmiştir. Çalışmamızın en sonunda ise bu araştırmamızın asıl gayesi olan klasik ve günümüz usûlcülerinin icmâ hususundaki görüş birliği ve ayrılıklarına temas edilmiştir.

Çalışmamızda fukaha metoduna göre yazılan eserlerin en etkilisi olarak sayılan Ebü'l-Usr Pezdevî'ye (ö.482) ait olan "*Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*" kitabı ele alınmıştır. Fukaha metodunda oldukça başarılı sayılan bu eserin ibaresinin mucez olması sebebiyle şerhlerine başvurulmakla beraber en önemli şerhleri arasında yer alan Abdulazîz el-Buhârî'nin (ö.730) kaleme aldığı "*Keşfü'l esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*", Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî'nin (ö.714) "*el-Kâfî Şeru'l-Pezdevî*" ve yer yer Ömer b. Abdülmuhsin'e (ö.743) ait olan "*et-Tekmil Şerhu Usûli'l-Pezdevî*" eserlerinden yardım alınmıştır.

Mütekellim eserlerin ele alındığı bölümde, mütekellim metoduna göre yazılan fıkıh usulü eserlerinin temeli olarak benimsenmiş ve sonradan kaleme alınan usul eserlerinin çoğunluğuna kaynaklık etmiş dört temel eserden birisi olan, Şâfiî mezhebine müntesip Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî'nin (ö.505) kaleme aldığı "*el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*" kitabından icmâ bölümü ele alınmıştır. Hanbelî fakihî ve usûlcüsü İbn Kudâme'nin (ö.620) "*Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fî usûli'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*" kitabı ve Mâlikî mezhebinin önde gelenlerinden Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfi (ö.684) "*Tenkîhu'l-fusûl fî'l-usûl*" kitabı yine kendisinin kaleme almış olduğu "*Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*" şerhinden yardım alınmak suretiyle çalışmamıza kaynaklık yapmıştır.

Memcuz metot eserlerinde Şâfiî mezhebine müntesip Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî'nin (ö. 771) kaleme aldığı kendisinin ifadesiyle yüz civarında usûl eserinden derlenen, medreselerde yüzyıllar boyunca okutulmuş ve üzerine şerh, hâşiye ve ihtisar çalışması yapılmış olan "*Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh*" adlı eseri mucez olması sebebiyle meşhur şerhlerinden Muhammed b. Ahmed el-Mahallî'ye (ö.864) ait olan "*el-Bedrü't-tâli' fî halli Cem'i'l-cevâmi'*" kitabı ile beraber incelenmiştir. Hindistanlı Hanefî fakihî Muhibbullâh b. Abdîşşekûr el-Bihârî'nin(ö.1119) "*Müsellemü's-sübût*" kitabı ise Bahrülulûm el-Leknevî (ö.1225) şerhiyle beraber çalışmamıza kaynaklık etmiştir.

Klasik dönemden modern döneme geçiş dönemini temsil açısından ise taklit karşıtı ve ictihad yanlısı tavırlarıyla bilinen Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin daha sonra yazılmış olan usûl eserlerine ışık tutmuş ve 19.yy. sonra yaygınlık kazanan yenilikçi hareketlere zemin hazırlamış olan "*İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*" kitabı özel olarak çalışmada yer verilmiştir.

Modern dönemde ise sırasıyla Abdülvehhâb Hallâf'ın "*İlmü usûli'l-fikh'i*", Muhammed Ebû Zehra'nın "*Usûlü'l-fikh'i*", Abdülkerîm Zeydân'ın "*el-Vecîz fî usûli'l-fikh'i*", Zekiyüddin Şâban'ın "*Usûl'ül fikh'i'l islamî*" adlı eserleri çalışmamızda incelenmiştir. Çalışmamızın aslı kaynakları zikredilen bu kitaplar olmakla beraber gerekli görülen yerlerde tali kaynak olarak makale, tez, kitap ve Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca eserlerde geçen ve kaynak belirtilmeyen hadislerin hangi kaynaktan geçtiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda, daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde, icmâ kavramı farklı âlimler üzerinden ele alınmış ve belirli isimlerin görüşleri detaylandırılmıştır. Örneğin, Tuğba Gül'ün "Pezdevî ve Semerkandî örneğinde Hanefî usulünde icmâ" çalışması, Gamze Arslan'ın "Gazzâlî'nin icmâ anlayışı" üzerine yaptığı araştırma, Mustafa Tüzün'ün "Şevkânî'ye göre icmânın kaynak değeri" çalışması ve İbrahim Bor'un "Gazzâlî ve İbn Rüşd'ün icmâ anlayışlarını karşılaştırması", konuyu belli açılardan ele almıştır. Ayrıca Ekrem Keleş'in "İslam Hukukunun kaynağı olarak icma", Şule Eraslan'ın "Klasik icmâ teorisine modern yaklaşımlar" ve Ali Abdürrâzık'ın (ö.1966) "el-İcmâ' fi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye" adlı çalışmaları da icmâ konusunu bir bütün olarak değerlendiren ve bu alandaki önemli akademik katkılar arasında yer alan çalışmalardır.

Yukarıdaki çalışmaların arasında en kapsamlı olarak nitelenebilecek Ekrem Keleş'in mezkûr doktora tezi ve Ali Abdürrâzık'ın çalışması icmâi bütün yönüyle ele almıştır. Ancak söz konusu çalışmalar klasik ve modern dönem alimlerinin icmâ hakkındaki görüşlerini mukayese etme ve bunlar üzerinde değerlendirme konusunda okuyucuyu müstağni kılacak derecede detaya sahip değildir.

Şule Eraslan'ın tezi, son dönem İslam hukukçularının icmâ hakkındaki mülahazalarına odaklanan bir çalışmadır. Bu araştırma ise modern dönemdeki alimlerin icmâ telakkilerine dair kapsamlı bilgi vermek ve kendi aralarında bir mukayese sunmakla birlikte özellikle klasik dönem alimlerinin görüşlerini içerme ve bu iki dönem arasında mukayese yapma açısından sınırlı bir çalışmadır.

Bu araştırma, yapılan önceki çalışmalardan farklı olarak, icmâ anlayışını hem klasik hem de modern dönem perspektifinden ele almakta, her iki dönemin temel eserlerine dayanarak detaylı bir mukayese sunmaktadır. Klasik dönem müelliflerinin icmâ anlayışları, doğrudan kendi eserleri temel alınarak derinlemesine incelenmiş ve bu âlimlerin yaklaşımları birbiriyle karşılaştırılmıştır. Modern dönemde ise, ilgili müelliflerin kendi metinleri çerçevesinde icmâa nasıl yaklaştıkları tespit edilerek, bu âlimlerin kendi içlerinde ne gibi farklılıklara sahip oldukları ortaya konmuştur. Çalışmanın farklı bir yönü de, klasik ve modern dönem anlayışlarının sistematik bir şekilde karşılaştırılmasıdır.

Bu bağlamda, çalışmanın İslam hukuku alanına sağladığı katkılardan biri, icmâ kavramının tarihsel gelişimini bir bütün olarak ele almasıdır. İcmân klasik dönemde nasıl şekillendiği, hangi teorik çerçeveler içinde ele alındığı ve zaman içinde hangi metodolojik değişimlere uğradığı, temel kaynaklara dayalı olarak analiz edilmiştir. Ayrıca modern dönemde icmâa dair farklı yorumların, klasik anlayışla ne ölçüde uyumlu veya farklı olduğu ortaya konmuştur. Bu çalışma, İslam hukuku metodolojisine dair yapılan tartışmalara katkı yaparak, icmâ kavramının değişim sürecini daha net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

1. BÖLÜM

KLASİK DÖNEM İCMÂ ANLAYIŞI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. Klasik Dönem Usul Eserlerinde İcmâ Anlayışı

Klasik dönem usul eserlerinde icmâ anlayışına başlamadan önce usûl-i fıkıh ilminin gelişim sürecine ve usûl-i fıkıh yazımındaki temel eğilimlere kısa bir şekilde temas etmek yerinde olacaktır.

Fıkıh bir Müslümanın karşılaştığı olayın hangi hükmü (vacib, haram, mekruh, mendub, mubah) taşıdığını, Allah'ın iradesinin özel belirleş şekli olan şerî delillerden (Kitâb, Sünnet, İcmâ, Kıyâs) hareketle tespit etmektedir. Diğer bir ifadeyle fıkıh ilmi delillerden hareketle, mükelleflerin eylemlerinin hükmünü belirlemektedir. Fıkıh usûlü ise bu belirlemenin hangi kurallar çerçevesinde yapıldığını incelemektedir. İmam Şâfiî'nin (ö.204) "*er-Risâle*" adlı eseri fıkıh usûlü ile ilgili literatürün ilk habercisi olarak kabul edilmekle birlikte, bu vadide kaleme alınan kapsam ve metodoloji itibarıyla fıkıh usûlü ilmini temsil edebilecek derecede olgunlaşmış çalışmalar hicri IV. Asırdan itibaren görülmeye başlanmıştır. Mevcut bilgilerimize göre bunlar içerisinde günümüze kadar gelmiş olanların en eski tarihlisinin Cessâs'ın (ö.370) "*el-Fusûl*" adlı eseri olduğunu söyleyebiliyoruz. Fıkıh usulünün bir ilim olarak oluşumunu tamamlayışı için net bir tarih belirtmek kolay olmamakla birlikte, bu oluşumun fıkıh mezheplerinin yerleşip sistematik yapılarına kavuşmasından sonra gerçekleştiği ifade edilebilir. Kimi muasır araştırmacılar farklı mülahazalarla hicri üçüncü asrın sonları ve dördüncü asrın başlarını veya hicri beşinci asrın başlarını usul ilminin teşekkül ettiği zaman olarak kabul ederler. Mamafih mevcut literatüre baktığımızda hicri V.(miladi X.) asırda telif edilmiş eserlerde terminolojisi, konuları ve problemleri oturmuş bir usul ilmiyle karşılaştığı söylenebilir.¹ Dolayısıyla bu dönemden sonra telif edilen eserler artık usul ilmini liyakatle temsil eden çalışmalardır. Çalışmamızda "klasik dönem" ifadesi hicri beşinci asırdan itibaren, usul sahasında yeni bir telif tarzının belirlediği modernleşme dönemine kadar olan süreci ifade etmek için kullanılmıştır. Nitekim klasik dönem referansı ile ele aldığımız eserler, söz konusu zaman diliminde kaleme alınmıştır.

Temas etmek istediğimiz diğer bir mesele de usul yazımında görülen telif tarzlarıdır. Bugün yaygın olan kabule göre klasik dönem usûl yazımında fukaha, mütekellimin ve karma

¹ İlgili değerlendirmeler için bk. Kaşif Hamdi Okur, *Usul ilmi* (Çorum, Yayınlanmamış Çalışma, 2023), 1-3.

(memzuc) metotları benimsenerek eserler telif edilmiştir.² Bu ayrımın kökleri, klasik döneme uzansa da standart bir söyleme dönüşmesi XX. yüzyılın başlarına dayanmaktadır.³

Fukaha Metodu: Usûl-i fikhî bir mezheple irtibatlı ve fûrû fikhla sıkı bir bağlantısı bulunan, kaideleri belirlemede tümevarım yöntemini benimseyen fukaha metodu en çok Hanefî alimlere nispet edilir. Fukaha metodun en belirgin özelliği usûlcünün, mezhep kaygısı taşımasıdır. O, meseleleri benimsediği mezhebe uygun ve destekleyici şekilde ele almaktadır.⁴ Nitekim Hanefî usûlcülerinin imamlardan gelen rivayet ve görüşlere aykırı bir usûl kaidesi tesis etmesi mümkün değildir. Buna bağlı olarak fukaha metodunda mezhebin fûrû'unun usulünü şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Bununla beraber fıkıh usulünü mezhebin fûrû'u bağlamında ele alan Hanefîlerde yaygın olan bu anlayışı, Hanefilere hasretmek doğru değildir. Zira bu anlayış diğer mezheplere müntesip usul alimlerinde de gözlemlenmektedir.⁵

Mütekellim Metodu: İmam Şâfiî (ö.204) kelimciler yönteminin kurucusu olarak sayılmakla beraber ⁶ diğer mezhebe müntesip usûlcülerinde Şafîî'nin yöntemini benimsediği, bu yüzden bu yönteme Şafîîler yöntemi de denildiğini ileri sürülmektedir. Bu metodun en belirgin özelliği ise; usûl meseleleriyle kelam prensip ve mezhepleri arasında bağlantı kurma özelliğiyle öne çıktığından kaynaklı mütekellim metodu ile anılan bu yöntem tündengelimine oldukça ağırlık vermesidir. Yani bu yöntem mezhep kaygısı taşımamakla birlikte ileri sürdüğü görüşün mezhebine muvafık olmasını dikkate almadığı iddia edilmektedir. Mütekellim metodu her ne kadar yukarıda anlatıldığı gibi fûrû'u yönlendiren, geçmişten ziyade geleceği dair yöntem tesisi olarak anlatılsa da pratikte böyle değildir. Zira bu yönteme göre usûl eserleri telif eden Cüveynî (ö.478) ve Gazzâlî (ö.505) gibi müellifler usûlde benimsedikleri bu metodu müntesip oldukları Şâfiî mezhebine taşımamışlardır. Bu ise bu yöntemin pratikten ziyade teorikte kaldığını ifade etmektedir.⁷

Hanefî usulünün mezhebe hizmet etmeyi hedeflediği ve bundan dolayı taassuptan uzak kalmadığını, mütekellimûn metodunun ise deliller ışığında hareket etmesinden dolayı daha objektif olduğu ile ilgili değerlendirmeler günümüz usûl yazarları tarafından yapılmaktadır. Bu

² Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Mükaddime İbn Haldûn* (Dımaşk: Mektebetü'l-Hidâye, 1425-2004), 2/201-202.

³ Mürteza Bedir, "Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar", *İslâm Araştırmalar Dergisi* 29 (2003), 66.

⁴ Bundan dolayı Hanefî usûl eserlerinde usûl kaidesi ile ilgili birçok fer'î mesele zikredildiği görülmektedir. Davut İltaş, "Fıkıh Usulü Yazımında 'Kelimciler Yöntemi ve Fakihler Yöntemi' Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine", *Bilimname: Düşünce Platformu VII/XVII* (Şubat 2009), 74.

⁵ Asım Cüneyd Köksal- İbrahim Kâfi Dönmez, "Usûl-i Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/203; İltaş, "Fıkıh Usulü Yazımında 'Kelimciler Yöntemi ve Fakihler Yöntemi' Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine", 74-75-76.

⁶ Şafîî'nin eserenin ne tek bir kelam meselesini ne de bir hukuk felsefesi sorusunu ele almaması bu yöntemin onun metodu ile uyumadığı algısını oluşturmaktadır. Detaylı bilgi için bk. George Makdîsî, "Şafîî'nin Hukukî Teoloji Anlayışı: Usûl-i Fıkıhın Kökenleri ve Önemi", çev. Sami Erdem, *Marmara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1997), 270-271.

⁷ Köksal- Dönmez, "Usûl-i Fıkıh", 42/203; İltaş, "Fıkıh Usulü Yazımında 'Kelimciler Yöntemi ve Fakihler Yöntemi' Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine", 74-76-77.

değerlendirmeyi ele alan araştırmacılar ise fukaha ve mütekellim yöntemi şeklindeki ayrımı fıkıh usulünün işlevine yüklenen mana ile yakından ilişkili olduklarını belirtmektedir. Yani Fıkıh usulünü öncelikle geriye dönük temellendirme olarak benimseyen ve onu Peygamber ve sahâbe döneminden beri malum olan ahkâmın bu delillerden hangi yollarla istinbat edildiğini anlamak için inşa edilen Hanefîlerin yöntemi fukaha metodu olarak isimlendirilmiştir. Fıkıh usulünü ileriye yönelik hüküm istinbat etme metodu olarak gören kimselerin anlayışı ise mütekellimûn metodu olarak isimlendirilmiştir.⁸

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere fukaha metodunun fûrûdan usule yani mezhebe bağlı, mütekellim yönteminin ise usûlden fûrûa yani mezhebe bağlı olmayan bağımsız bir yol izlediği kanısı oluşmuştur. Özellikle günümüz usûl eserlerinin yazımında bu ayrım çokça zikredilmektedir. Yalnız bu kaniya bazı araştırmacılar katılmamakla beraber usûlcünün mezhebine muhalif usûl kaidelerini onaylayacağını kabul etmenin klasik mezhep tasavvurundan habersiz olmak anlamına geldiğini ifade etmektedirler. Konunun daha iyi anlaşılması için bu hususta ileri sürülen şu değerlendirmeleri aktarmanın daha açıklayıcı olacağını düşünmekteyiz; “O halde mütekellimûn usulünün usulden fûrûa ve fukaha yönteminin ise fûrûdan usule doğru bir yol izlediği iddiası, yeni usul eserlerinde zannedildiği gibi bir olgu değildir. Aksine eserlerdeki bu tür farklılaşmayı, hayatı boyunca fûrû meselelerle iştigal eden bir usulcünün usûl-i fıkıhta meseleleri vazederken bu birikimine dayanması olarak görmek ya da temel uğraşısı nazarî ilimler, mantık ve felsefe olan usulcünün de meseleleri bir kelâm ve mantık meselesi olarak formüle etmesi ve örneklerini de buralardan seçmesi olarak anlamak daha doğrudur.”⁹

Memcuz (Karma) Metodu: Hicri VII. asrın sonlarından itibaren fukaha ve mütekellim metodunu birleştirmek amacıyla telif çalışmaları gözlenmektedir. Günümüz bazı araştırmacıları bu tür usul yazımının bir yenilik olduğunu kabul etmekle beraber, ilgili tavrın memcuz (karma) metod adıyla müstakil bir metod olarak adlandırılmasını doğru bulmamaktadır.¹⁰

Klasik dönem usûl yazımı metotları ile ilgili farklı değerlendirmeler ve eleştirilerin bulunması bu konunun daha detaylı incelenmesini gerektirmektedir. Biz çalışmamızın gayesini aşmamak için bu konuda farklı mülâhazalar olduğuna dikkat çekmenin yeterli olduğu düşünmekteyiz.

Klasik dönem eserlerinde icmâ anlayışını incelemeyi önce icmâ düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olan asli saik üzerinde durmak yerinde olacaktır. İcmâ gibi bir referans kaynağına duyulan ihtiyacın arkasında otorite arayışı olgusu yer almaktadır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde bizzat kendisi tarafından temsil edilen dini otoritenin, vefatından sonra kime intikal edeceği konusu, Müslümanlar arasında ciddi ayrılıklara neden

⁸ H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Ankara: Bilay, ts.), 31.

⁹ Mürteza Bedir, “Kelâmci ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar”, *İslâm Araştırmalar Dergisi* 29 (2003),84- 86.

¹⁰ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 32.

olmuştur. Genel anlamda Şia olarak bilinen kesim, Hz. Peygamber'in otoritesinin, O'nun soyundan gelen ve masum kabul edilen imamlar tarafından sürdürüldüğünü savunmaktadır. Buna karşılık, Müslümanların büyük çoğunluğunu oluşturan Ehl-i Sünnet'e göre, Hz. Peygamber'in vefatından sonra dini otorite ümmete geçmiştir. Ümmetin hata üzerinde birleşmeyeceği ilkesi doğrultusunda, bu otorite icmâ kavramıyla müctehidler tarafından temsil edilmiştir. Bu bağlamda icmâ, Hz. Peygamber'e ait dini otoritenin, ümmet adına müctehidler tarafından temsil edilmesinin kurumsallaşmış biçimidir. İcmâ düşüncesinin temelinde, otorite anlayışının bulunduğu, usulcülerin şu görüşlerinde açıkça görülmektedir: Teorik olarak bu ümmetin hata üzerinde birleşmesi mümkün olsa da Allah'ın bir lütfu olarak böyle bir durum gerçekleşmeyecektir. Çünkü Hz. Peygamber'in son peygamber oluşu ve getirdiği şeriatın kıyamete kadar geçerliliğini koruması, ümmetin hatada birleşmemesi için bir teminat sağlamıştır. Eğer vahyin sona ermesinden sonra ümmet hata üzerinde birleşmiş olsaydı, şeriat ortadan kalkar ve kıyamete kadar hakkı temsil etme misyonu sekteye uğrardı. Bu nedenle icmâ, Allah'ın ümmete bahsettiği bir ayrıcalık olup, dinin muhafazasını sağlayan bir mekanizma görevi görmektedir. Hanefi usulcülerin "icmâ" ile "keramet" kavramı arasında bir ilişki kurmaları, icmâ bu ümmete has bir ayrıcalık, Allah'ın bu ümmete özel bir ikramı olarak görmeleri aynı düşünceden kaynaklanmaktadır.

İcmâ, usul ilmi içinde meşru ihtilafın ve ictihada açık konuların sınırlarını belirlemede önemli bir rol üstlenmiştir. Bu sebeple, usul literatüründe icmâ'nın en güçlü delil olduğu ve Kitap, Sünnet ve kıyastan önce geldiği vurgulanmaktadır. Zira bir meselede icmâ'nın bulunması, ilgili nasların ve tüm delillerin dikkate alındığını gösterir. Burada bahsedilen, yalnızca iddia edilen icmâlar değil, herkes tarafından icmâ olarak kabul edilen temel meselelerdir. Bu nedenle, icmâ'nın usulün temel parametrelerini belirlemedeki etkisi göz ardı edilerek sistemin doğru anlaşılması mümkün değildir. Görüldüğü gibi, "Müslümanların güzel gördüğü şey güzeldir" ilkesi, bu sistemin oluşumunda belirleyici bir etkiye sahip olmuştur.¹¹

Bahsettiğimiz düşünceler çerçevesinde şekillenen icmâ düşüncesi, fıkıh ve usul ilminin gelişim süreciyle eş zamanlı olarak olgunlaşmış ve usul literatüründe temel şeri delillerden birisi olan "ümmetin icmâ" kavramına evrilmiştir. Bu bağlamda icmâ "Hz. Peygamber'den sonraki herhangi bir dönemde müctehidler şeri bir hüküm hakkındaki kanaatlerinin aynı noktada toplanması" olarak anlaşılmıştır. Bu kanaatlerin aynı noktada toplanması, sarîh ve sükûtî dediğimiz iki ayrı yolla gerçekleşmektedir. Açıkça görüş bildirmek sarîh icmâ, diğer müctehidlerin açıkça ifade edilen görüşlere aykırı kanaat ileri sürmemeleri sükûtî icmâ olarak adlandırılmıştır. Sarîh icmâ kesin ve bağlayıcı bir delil iken, sükûtî icmâ'nın delil olup olmadığı tartışmalıdır. Bazıları icmâ'nın gerçekleşebilmesi için, icmâa katılan müctehidlerin tamamının ölmeleri gerektiğini, bu şekilde görüşlerini değiştirme ihtimalinin tamamen ortadan kalkacağını ileri sürmüşlerdir. Buna "inkırâzû'l-ı-ısr" adı verilmiştir. Bu durum çoğunluk tarafından şart olarak görülmemiştir. İcmâa katılacak müctehidlerde bulunması gereken

¹¹ Söz konusu değerlendirmeler için bk. Okur, *Usul ilmi*, 7-8.

nitelikler, icmân bir dayanağa ihtiyacı olup olmadığı, icmân kendi içerisindeki kısımları ve bunların mertebeleri, icmân sonraki kuşaklara ulaşması, icmân delil değeri ve deliller hiyerarşisindeki yeri gibi hususlar usul literatüründe icmâ bağlamında ele alınan başlıca meselelerdir.¹² Bu meseleleri seçtiğimiz müellifler ve eserleri bağlamında detaylı olarak ele alacağız.

Bu bölümdeki incelememize Hanefî mezhebine göre yazılmış ve fukâha metodunun temsil gücü en yüksek eseri kabul edilen Pezdevî ile başlıyoruz.

1.1.1. Pezdevî'nin icmâ anlayışı

Pezdevî, icmâ konusunu ele alırken icmân tanımını yapmamıştır.¹³ İcmâ beş ana başlık altında ele alacağını ifade etmiştir. Bu beş ana başlık ise icmân rüknü, icmâa katılanların ehliyeti, icmân şartı, hükmü ve sebebidir.¹⁴

1.1.1.1. İcmân Rükünü/Varlık Şartı

İcmân rükününün azimet ve ruhsat olarak ayıran müellif rükün ile ilgili herhangi bir tanıma yer vermemiştir.¹⁵ Aslında azimet ve ruhsat icmân rükününün çeşitleri değildir. İcmân rükünü ittifakın meydana gelmesidir. Durum böyle iken azimet ve ruhsata icmân rükününün ortaya çıkma biçimleri demek daha uygun olmaktadır.¹⁶ Müellif daha sonra azimeti tanımlamıştır. O azimeti; icmâ ehlinin her birisinin ittifakını gösteren sözlü ifadede bulunması veya bir eylem kabilinden¹⁷ ise onu yapmaya başlaması olarak belirtmiştir. Ruhsat olan icmâ ise ictihad ehlinen bazı kimseler sözlü ifadede bulunurken bazıları ise kendilerine mesele ulaşmasına ve o konu üzerine düşünme, araştırma müddeti geçmesine rağmen sözlü olarak bir görüş belirtmediği, eylem kabilinden ise yapmaya başlamadığı icmân rükûlarından birisi olarak ifade etmiştir.¹⁸

¹² Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 67-68-69-70-71-72-73-74-75.

¹³ Müellifin icmân rükünü, ehli ve şartını açıklamasıyla icmân tanımının kendiliğinden oluşması gerekçe olarak gösterilmektedir. Tuğba Gül, *Pezdevî ve Semarkandî Örneğinde Hanefî Fıkıh Usûlünde İcmâ* (Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018), 14.

¹⁴ Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ marifeti'l usûl*, thk. Said Bektaş (Kahire: Dâru's-Selâm, 1442/2021), 534.

¹⁵ Fukaha metoduyla yazılmış usûl-i fıkıh eserlerinde "İcmân rükünü" bölümü yer olmakla beraber herhangi bir tanım yapılmadan azimet ve ruhsat olarak iki bölüme ayrılmıştır. Bu konuda yapılan izahlardan, bahsedilen usûlcülerin "rükün"le icmâa katılma iradesini kastettikleri ortaya çıkmaktadır. İbrahim Kâfi Dönmez, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri* (Üsküdar/İstanbul: İSAM yayınları, ts.), 227.

¹⁶ Gül, *Pezdevî ve Semarkandî Örneğinde Hanefî Fıkıh Usûlünde İcmâ*, 14.

¹⁷ Müzâraa, Mudârebe ve Şirket gibi. Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî Sîgnâkî, *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 1595.

¹⁸ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 534.

Pezdevî'nin azimetten maksadının sarîh icmâ ruhsattan maksadının ise sükûtî icmâ olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

1.1.1.2. Sükûtî İcmâ

Pezdevî daha sonra usûlcüler arasında tartışma konusu olan sükûtî icmân hüccet olacağı¹⁹ dile getirmiş ve şu şekilde görüşünü savunmuştur:

- İcmâ ehlinin her birisinin sözlü olarak görüş bildirmesi âdeten, yani normal şartlarda mümkün değildir. Alışlagelmiş olan ise her asırda büyük alimlerin fetva görevini üstlenmesi diğerlerinin ise tasdik etmesidir.
- İcmâ ehlinen birisine konu arz edildikten veyahut konu yaygınlık kazandıktan sonra katılmadığı halde susması fasıklıktır; yani dini bir konuda duyarsız olmaktır. Dolayısıyla onların aksine bir görüş bildirmemesi kabul ettikleri anlamına gelmektedir.
- Sükûtî icmân hüccet olmadığını gösteren naklî delillerin bir kısmı sahih değildir; sahih olsa bile müevveldir. Müellif örnek olarak İbn Abbas'ın rivayet edilen tutumunu aktarmaktadır. Rivayete göre İbn Abbas (ö.68) avliyye²⁰ meselesinde görüşünü söylememiştir. Kendisine bunun sebebi sorulunca Hz. Ömer'den (ö.23) korktuğunu dile getirmiştir. Pezdevî bu rivayetin sahih olmadığını şöyle gerekçelendirmiştir. "Bu rivayet sahih değildir. Çünkü sahâbe arasında ilmî anlamda ihtilaf, münazara çok yaygındı. Ayrıca Hz. Ömer (ö.23) hak karşısında çok yumuşak ve sakindi hatta diğer sahâbeye nazaran ihtilaf konusunda daha itaatkârdı." Müellif bu açıklamalarından sonra bu rivayet sahih olsa bile müevveldir diyerek şu şekilde tevil etmiştir. "İbn Abbas Hz. Ömer'in görüşü üzerine sebat ettiğini görünce ona karşı çıkmak istememiş ve bu minvalde özrünü beyan etmiştir.²¹ Müellifin bu tevilini daha anlaşılır hale getiren Abdülaziz el-Buhârî İbn Abbas'ın Hz. Ömer'in fikhının ve reyinin kuvvetli olduğunu bildiğinden dolayı çekindiğini ve bundan dolayı sustuğunu belirtmiştir.²² Yani İbn Abbas'ın susması korkudan değil saygıdandır.

Müellif sükûtî icmân hüccet olmasından yani susmanın muvafakate delalet edip icmân gerçekleşmesinden yola çıkarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Sahâbe ve sonraki neslin birkaç görüş üzerine ihtilaf etmeleri, o meseledeki ileri sürebilecek görüşlerin kendi görüşleriyle sınırlı olduğu üzerinde icmâ etmeleri anlamına gelmektedir." Ayrıca ayrı bir görüş ileri sürmek geçmiş kimselerin hakka, doğruya isabet edemediği anlamına gelmektedir ki

¹⁹ Hanefîlerin çoğunluğuna göre; sükûtî icmâ kat'îyyet ifade eder. Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Alâüddîn el-Buhârî el-Hanefî Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî* (el Mektebetu'l Asriyye, ts.), 3/332.

²⁰ İslâm hukukunda bir mirasın taksiminde, belirli hisse sahiplerinin terekeden alacakları pay miktarı hesaplanırken, payların toplamının ortak paydadan fazla çıkmasına bu yükselme sebebiyle *avl*, böyle bir durumun ortaya çıktığı miras meselesine de âile veya avliyye denir. Hamdi Döndüren, "Avl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/117.

²¹ el-Pezdevî, *Usûlü'l Pezdevî*, 536-537.

²² Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/339-340.

hakkın ise bir dönemde zayi olduğu düşünülemez.²³ Nitekim Abdülazîz el-Buhârî (ö.730) bu görüşün cumhurun görüşü olduğunu aktarmaktadır.²⁴ Pezdevî, halife sahâbilerin hutbede şer'î bir hüküm verdikten sonra diğerlerinin susmalarını da sükûti icmâ kabilinden değerlendirmektedir.²⁵ Hanefi usulcülerin "icmâ" ile "keramet" kavramı arasında bir ilişki kurmaları, icmâ bu ümmete has bir ayrıcalık, Allah'ın bu ümmete özel bir ikramı olarak görmeleri aynı düşünceden kaynaklanmaktadır. Keramet olarak nitelenen husus, Allah'ın bu ümmete hata üzerinde birleşmemek gibi bir ayrıcalık vererek farklı görüşlerin değerlendirilmesi bağlamında sağlam bir zemin ve kritere sahip olmalarını sağlamasıdır. İcmâ gibi bir zemin, dinin temel hükümlerinin koruma altına alınarak sonraki kuşaklara aktarılmasını temin etmiştir.

1.1.1.3. İcmâ Ehliyeti

Musannif icmâ ehliyetinin keramet ehliyeti ile sabit olacağını söylemektedir. Keramet ile neyin kastedildiğini ifade etmiştik. Allah'ın bu ümmete tanıdığı bir ayrıcalık olan icmân gerçekleşmesinde rol alan müctehidlerin de bazı özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. Keramet ehliyeti, bir müctehidin ilmi derinliği kadar, kişisel fazilet sahibi olmasını da ifade eden bir kavramdır. Nitekim müellif keramet kapsamına hevâ²⁶ ve fîsk²⁷ özellikleri bulunmayan müctehidlerin girdiğini belirtmektedir.²⁸ Zira fasıklığı onu töhmet²⁹ altında bırakır. Kişinin fasık olması ondan adalet (güvenirlilik), şahitlik yapabilme ehliyeti³⁰ ve emir bi'l ma'ruf³¹ yapabilme vasfını düşürür. Hevâ ehli ise bid'atına çağırarak, hevâsına dalıp kimseyi umursamamakla ve bazı bidat ehli olanlar hevâsı sebebiyle tekfir edilmekle³² batılta taassup yapmış sayılır. Bu durum ise icmâ ehlienden olmasını engellemektedir. Pezdevî hevâ ehli kimsenin hevâsıyla şöhret bulmasının da onu ittifak edecek ümmet kavramından çıkardığının altını çizmektedir.

²³ Pezdevî, *Usûlü'l Pezdevî*, 537.

²⁴ Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Alâüddîn el-Buhârî el-Hanefi Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr fi şerhi Usûlü'l-Pezdevî* (el Mektebetu'l Asriyye, ts.), 3/340.

²⁵ Pezdevî, *Usûlü'l Pezdevî*, 538.

²⁶ Abdülazîz el-Buhârî hevâyı bid'at olarak açıklamıştır. bk. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/344.

²⁷ Fasıklıktan kastedilen fasıklığın alenen işlenmesidir. bk. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/344.

²⁸ Pezdevî, *Usûlü'l Pezdevî*, 539.

²⁹ İnandığı gibi amel etmeyen, inandığı gibi konuşmayabilir. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/344.

³⁰ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا "İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık. Bakara 2/143

³¹ كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız" Âl-i İmrân 3/110

³² İmamet hususunda Rafiziler ve Hariciler gibi. Pezdevî, *Usûlü'l Pezdevî*, 539.

Müellif icthad özelliğinin bazı durumlarda gerekli olduğunu, bazı durumlarda ise gerekli olmadığını açıklayarak ikili taksim yapmıştır.

- Kur'an'ın nakli, ümmühât'ı şerâî³³ gibi dinin temel konularında avâmda fukâha ile birlikte icmâa dâhildir. İctihad şartı aranmaz.³⁴
- İstinbata, re'ye ihtiyaç olan yerlerde³⁵ yalnızca icthad ehlinin icmâi geçerlidir. İctihat ehli olmayan alimler bile icthâdi meselelerde icmâ ehlinen sayılmazlar.³⁶

Pezdevî icmâ ehliyetinin ümmete verilmiş bir keramet, üstünlük olduğunu, dolayısıyla bu ehliyeti sahâbilere³⁷, Medine halkına³⁸ ve Resulullah'ın soyuna³⁹ hasretmenin doğru olmadığını söylemekle beraber icmâi bu zümrelere hasretmenin kabul edilmez zaid bir şart olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰ Yani müellif, icmâin hüccet olması ile ilgili delillerde böyle bir kayıt bulunmamakla beraber sonradan ziyade edilmiş bir şart olarak değerlendirmekte ve bunu doğru bulmamaktadır.⁴¹

1.1.1.4. İcmâin Şartları

Müellif icmâin şartları kapsamında şu meseleleri ele almıştır.

1.1.1.5. İnkırâz-ı Asr

İcmâin hüccet olması için inkırâz-ı asr şart değildir. İnkırâz-ı asrın tanımını ise şöyledir; Bir hüküm üzerine ittifak eden müctehidlerin hepsinin ölmesi demektir.⁴² Müellif İnkırâz-ı asr şartını mutlak olarak varit olmuş icmâa ziyade, ziyadeyi ise nesih olarak değerlendirmektedir. Ayrıca hak, gerçekleşen icmâi aşmaz. Yani herkes tarafından ittifakın meydana gelmesi onların hata yapmadıkları anlamına gelir zira bu ümmete verilmiş bir üstünlüktür. Pezdevî; icmâ

³³ Namaz, oruç, zekât gibi temel hükümler kastedilmektedir. Siğnâkî, *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevî*, 1608.

³⁴ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 539.

³⁵ Namazın, talakın ve alışverişin detaylarıyla ilgili meseleler kastedilmektedir. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/346.

³⁶ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 539.

³⁷ Bu iddiada bulunanlar Dâvud ez-Zahirî, takipçileri ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'dir. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/347.

³⁸ İmam Mâlik'ten rivayet edilen bir görüştür. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/348.

³⁹ Bu iddiada bulunanlar Zeydiyye ve Rafizilerin imamiye koludur. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/348.

⁴⁰ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 540.

⁴¹ Detaylı bilgi için bk. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/349.

⁴² Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/352.

esnasındaki ihtilafın icmâa engel olduğunu, icmâ gerçekleştikten sonra ise bazılarının görüşünden dönmelerinin geçersiz sayılacağını söylemektedir.⁴³

1.1.1.6. Herkesin İttifakı

İcmân gerçekleşmesi için herkesin ittifak etmesi gerekmektedir. Zira Hz. Peygamber ümmetin hepsinin ittifakını hüccet olarak saymıştır. Bir müctehid bile muhalefet ederse icmâ gerçekleşmez. Nitekim bazı kimseler⁴⁴ çoğunluğun ittifakını yeterli görmüşlerdir.⁴⁵

1.1.1.7. Öncesinde Meydana Gelen İhtilaf

İcmân gerçekleşmesi için selefin bu konuda ihtilaf etmemesi şartı ihtilafı bir meseledir.⁴⁶ Bunun sureti şu şekildedir: Herhangi bir asırda müctehidler bir konuda ihtilaf etseler ve ortaya iki farklı görüş çıksa daha sonraki asırda müctehidler bu görüşlerden birisini benimser ve bu görüş üzerine icmâ etseler önceki ihtilaf sonraki icmâa engel olur mu?⁴⁷

Müellif bu konuda iki görüş aktarmıştır:

- Selef zamanında ihtilafın olup olmaması sonrasında gerçekleşecek olan icmâa engel değildir. Nitekim bu görüş İmam Muhammed'den (ö.189) sahih bir şekilde rivayet edilmiştir. İmam Muhammed'e göre bir kâdî ümmüveledin satılması ile ilgili hüküm verse bu hüküm batıldır. Çünkü her ne kadar ümmüveledin satılması sahâbe zamanında ihtilafı olsa da tâbiîn döneminde satılmayacağı ile ilgili icmâ gerçekleşmiştir. İmam Muhammed'e göre sonradan gerçekleşen icmâ önceki ihtilafı kaldırmıştır.⁴⁸
- Selefin ihtilafı sonradan gerçekleşecek icmâa engeldir. Bazı Hanefî alimler bu görüşü benimsemiştir. Kerhî'nin (Ö.340) İmam Ebû Hanîfe'den (Ö.150.) naklettiği ilgili rivayeti delil olarak kullanırlar. İlgili rivayet şöyledir: "Kâdî'nin ümmüveledin satılması ile ilgili verdiği hüküm geçerlidir, bozulmaz.⁴⁹ "İmam Ebû Hanîfe'nin bu tutumundan önceden meydana gelen ihtilafın sonradan gerçekleşecek icmâa engel olduğu anlaşılmaktadır.

⁴³ Pezdevî, *Usûlü'l Pezdevî*, 541.

⁴⁴ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel, Ebû'l Hüseyin el-Hayyât gibileri. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/355.

⁴⁵ el-Pezdevî, *Usûlü'l Pezdevî*, 541-542.

⁴⁶ Pezdevî, *Usûlü'l Pezdevî*, 542.

⁴⁷ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/358.

⁴⁸ Pezdevî, *Usûlü'l Pezdevî*, 542; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/358-359.

⁴⁹ Pezdevî, *Usûlü'l Pezdevî*, 542-543.

Müellif daha sonra her bir taifenin delillerini sıralayıp ikinci taifenin delillerine cevap vermektedir.⁵⁰ Pezdevî'nin bu tutumundan önceden gerçekleşen ihtilafın sonradan gerçekleşecek icmâa engel olmadığı görüşünü tercih ettiği anlaşılmaktadır.

1.1.1.8. İcmân Hükümü

Pezdevî icmân hükümünü açıklamaya şu tespitiyle başlamıştır: “İcmân hükümü – aslî durumda⁵¹– icmâ ile kastedilenin şer’i bir hüküm olarak yakînen sabit olmasıdır.”⁵²

Müellifin bu açıklamasında dikkat çeken iki husus vardır.

- “Aslî durumda” kaydı ile icmân bazı arızî⁵³ durumlarda yakîn derecesinde sabit olmadığı, kesinlik ifade etmediği anlaşılıyor.
- Müellif “şer’î hüküm olarak” kaydı ile icmân mahallinin umur-u diniye olduğuna işaret etmektedir.⁵⁴ Yani icmâ ancak dini konularda bir bağlayıcılık ortaya koymaktadır.

Pezdevî, icmâ kat’î delil olarak görmeyenleri⁵⁵ hevâ ehli olarak nitelendirmiştir. Onların Kur’an’a, sünnete ve akli delillere muhalefet ettiğine dikkat çekmiştir. Daha sonra müellif Kur’an’dan, sünnetten ve akli delillerden icmân hüccet oluşuna delâlet eden argümanları sıralamıştır.⁵⁶ Müellifin Kur’an’dan istidlal ettiği ayetler şöyledir.

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ

“Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah’a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!”⁵⁷

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

” Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız”⁵⁸

وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ

⁵⁰ Pezdevî, *Usûlü’l Pezdevî*, 543-544.

⁵¹ İcmân bütün şartları meydana geldiğinde kastedilmektedir. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l esrâr*, 3/364.

⁵² Pezdevî, *Usûlü’l Pezdevî*, 545.

⁵³ Bu arızî duruma Siğnâkî sükûti icmâi örnek vermektedir. .Siğnâkî, *el-Kâfî Şerhu’l-Pezdevî*, 1619.

⁵⁴ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l esrâr*, 3/364.

⁵⁵ İbrahim en-Nazzâm, Kâşânî, Hâriciler ve Rafizilerin çoğunluğu. Bkz. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l esrâr*, 3/365.

⁵⁶ Pezdevî, *Usûlü’l Pezdevî*, 545-546-547.

⁵⁷ Nisâ 4/115.

⁵⁸ Âlî İmrân 3/115.

“İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık.”⁵⁹

Pezdevî icmân hüccet olması hakkında şu hadisleri zikretmiştir.

لا تجتمع امتي على الضلالة

“Ümmetim delalet üzerine birleşmez.”⁶⁰

ما رآه المسلمون حسنا فهو عند الله حسن

“Müslümanların güzel gördükleri Allah katında da güzeldir.”⁶¹

Pezdevî son olarak şu hadisi aktarmaktadır. Peygamberimiz, Ebû bekir (ö.13) imam olup cemaate namaz kıldırın sözüne Hz. Aişe r.anhâ (ö.58) “Ebû bekir yufka yüreklidir (Kur’an okurken kendisini tutamaz ağlar) Ömer’e buyursan da o namaz kıldırma” demiş Resulullah’ta “Allah ve müminler buna razı gelmez demiştir.”⁶²

Pezdevî icmân hüccet olması ile ilgili aklî delile şöyle yer vermektedir. Peygamberimiz son peygamberdir ve şeriatı sonsuza kadar devam edecektir, Ümmeti kıyamete kadar hak üzerine sebat edecektir. Nitekim bu (ümmeğin hak üzerine olması) hadislerle sabittir. Buna binaen eğer ümmetin hata yapması caiz olursa Peygamberin vaadi olan ümmetin hak üzerine sebat etmesi gerçekleşmemiş olur. O zaman Allah’tan bu ümmete bir lütuf olarak ve bu dinin korunması için ümmetin icmâi kesin bir şekilde doğrudur.

Musannif yer verdiği deliller ışığında icmâi kendisiyle amel edilmesi ve ilim ifade etmesi bakımından Kur’an’dan bir ayet ya da mütavâtir hadis olarak değerlendirmiş, icmân aslını⁶³ inkâr edenin ise kâfir olduğunu belirtmiştir.^{64 65} Bu tavır, tam anlamıyla gerçekleşmiş bir

⁵⁹ Bakara 2/143.

⁶⁰ Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421-2000), 2/515 (No. 937).

⁶¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Gize: Dâru Hicr, 1419-1999), 1/199 (No. 243); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/84 (No. 3600); Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Atekî el-Bezzâr Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynüllâh es-Selefi vd. (Beyrut- Medine: Müessesetü 'Ulûmî'l-Kur'ân - Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1408-1988), 5/212 (No. 1816).

⁶² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Mugîre el-Cu'fî el-Buhârî Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenih ve eyyâmih*, thk. İzzeddin Dullî vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1439-2018), “Ezân”, 39; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî Müslim, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar mine's-sünen bi-nakli'l-'adl 'ani'l-'adl 'an Rasûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem*, thk. Yasir Hasan vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1437-2016), “Salât”, 90; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü'bnî Mâce*, thk. İmâd et-Tayyâr vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1430-2009), 'İkâmetü's-salavât', 142.

⁶³ İcmânın aslını inkârdan maksat icmân mutlak olarak delil olmasını inkâr etmektir. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/377.

⁶⁴ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 548.

⁶⁵ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 548.

icmâin dinin temel asıllarını içerdiği düşüncesine dayanmaktadır. İcmâ olarak nitelenen her ittifak bu düzeyde olmadığı için müellif, icmâi mertebelere ayırmıştır.

1.1.1.9. İcmâin Mertebeleri

Müellif icmâi şu şekilde mertebelere ayırmıştır:⁶⁶

- Sahâbenin icmâi: Ayet ve mütevâtir hadis gibidir.
- Selefin ihtilaf etmediği bir meselede sonraki neslin icmâi: Meşhur hadis gibidir.
- Selef arasında ihtilaf edilmiş bir konuda gerçekleşmiş icmâi: sahih, âhâd haber gibidir.

Muhammed Ebû Zehre, Pezdevî'ye göre icmâin mertebelerini sıraladıktan sonra şu önemli tespiti yapmaktadır: “Bunların hepsi icmâ, haberi tevâtür yoluyla nakledildiği takdirdedir. Fakat icmâ, haber-i vâhid yoluyla nakledilirse o takdirde yakın icabetmez. Hatta sahâbe icmâ dahi olsa yine böyledir. Zira sahâbenin icmâi, haddizatında kat’iyet ifade etse de haber-i vâhid yoluyla nakledilmesi onda zan uyandırır. Haber-i vâhid olan hadis gibi olur. Çünkü Hz. Peygamber’in sözleri haddizatında dinde kat’iyet ifade eder. Fakat nakil yüzünden haber-i vâhidler zannî olurlar. Zan nakil sebebiyle gelmiştir.”⁶⁷

1.1.1.10. İcmâin Neshi

Cumhura göre icmâ neshe konu olamaz yani icmâ ne nasih ne de mensuh olabilir. Zira nesh yalnız naslarda söz konusudur. Nitekim usûl alimlerinin bu konuda şu sözü meşhur olmuştur. “الإجماع لا ينسخ ولا ولا ينسخ” “İcmâ ne nesh edebilir ne de nesh edilebilir.” Pezdevî ise cumhurdan farklı bir tutum benimsemiştir.⁶⁸

Ona göre icmâda misliyle nesh caizdir.⁶⁹ Neshin gerçekleşmesi için de ilk icmâ ile amel edilip edilmemesinin bir önemi yoktur. Neshin iki ayrı asırda veya tek bir asırda gerçekleşmesi arasında bir fark yoktur.⁷⁰

Abdulaziz el-Buhârî müellifin bu sözlerini şöyle açıklamıştır: “Şayet sahâbe bir konuda icmâ edip daha sonra bu icmâin hilafına icmâ etseler bu (ikinci icmâ) caizdir. Çünkü ikinci icmâ birinci icmâa denk olduğundan neshetmiştir. Şayet tâbiîn sahâbenin hilafına bir icmâ

⁶⁶ Pezdevî, *Usûlü'l Pezdevî*, 548.

⁶⁷ Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskiöğlü (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 355.

⁶⁸ Ekrem Keleş, *İslam Hukukunun Kaynağı Olarak İcma'* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim dalı, Doktora Tezi, 1994), 263-264.

⁶⁹ Pezdevî'nin neshini mümkün olarak gördüğü icmâ Kur'an ve sünnette açıkça olan hükümleri te'kid niteliğindeki icmâlar değil ictihâdi icmâlardır. Keleş, *İcma'*, 265.

⁷⁰ Pezdevî, *Usûlü'l Pezdevî*, 548.

gerçekleştirirse bu caiz değildir. Çünkü tâbiînin icmâi sahâbenin icmândan daha düşük mertebededir. Eğer tâbiîn bir konuda icmâ etse daha sonra kendileri veyahut tebeu't- tâbiîn ilk icmân hilafına icmâ etseler ikinci icmâ birinci icmâa denk olduğundan dolayı caizdir.”⁷¹

Şarihler⁷² Pezdevî'nin “icmâda misliyle nesih caizdir” sözünü Abdulazîz el-Buhârî gibi açıklamaktadırlar.⁷³ Bu konu hakkında detaylı bir değerlendirme yapan Tuğba Gül, Pezdevî'nin “İcmân misliyle neshi caizdir” sözünden maksadının son mertebe olduğu kanaatine varmış ve Teftâzânî'nin (ö.792), Sadruşşerâ'nın (ö.747) içinde bulunduğu cumhura göre icmân neshinin sadece üçüncü derecede olabileceği ile ilgili değerlendirmelerini aktarmıştır.⁷⁴

Pezdevî'nin nesh bölümündeki şu sözleri, açıklamaları arasında bir tearuz olduğunu düşündürmektedir. “Deliller dört tanedir. Bunlar Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyastır. Kıyasın neshe elverişli olmadığını inşallah ilerde beyan edeceğiz. İcmâ ise bazı müteahhir alimlere göre nesh etmeye elverişlidir. Yalnız doğru olan şudur; Nesh yalnızca Peygamber hayatta iken olur. Zira Peygamber hayatta iken icmâ hüccet değildir. Nitekim onun görüşü olmadan icmâ olmaz ve onun görüşüne rücu etmek farzdır. Peygamberden açıklama yaptıktan sonra ise bu görüşte başkalarına ihtiyaç duymaz münferit olur.”⁷⁵ Ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır. Müellif icmâ bölümünde icmâda misliyle nesih caiz demişken nesh bölümünde ise icmân neshe söz konusu olmayacağını belirtmiştir. Abdulazîz el-Buhârî ise bu işkâli şöyle gidermektedir. Nesh bölümünde bahsedilen, icmân Kur'an ve sünneti nesh etme meselesi iken icmâ bölümünde ise anlatılmak istenen icmân icmâ ile neshidir.⁷⁶

1.1.1.11. İcmân Sebebi

Abdülazîz el-Buhârî icmân sebebini müctehidler icmâa sevk eden sebep, etken olarak açıklamıştır.⁷⁷ İcmân sebebi ile ilgili bir tanıma yer vermeyen Pezdevî ise icmân sebebini dâî⁷⁸ ve nâkil⁷⁹ olarak ikiye ayırmıştır.⁸⁰ Dâîden icmân müstenedi yani dayanağı nâkilden ise icmân bize ulaşma yolları kastedilmektedir.

⁷¹ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/378.

⁷² Kastedilen şarihler Siğnakî ve Ömer b. Abdülmuhsin el-Erzincânîdir.

⁷³ Siğnakî, *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevî*, 1625-1626; Vecîhüddin Ömer b. Abdülmuhsin Erzincânî, *et-Tekmil Şerhu Usûli'l-Pezdevî* (Dâru'n-Nuri'l-Mübîn, 2022), 4/1855-1856.

⁷⁴ Gül, *Pezdevî ve Semarkandî Örneğinde Hanefî Fıkıh Usûlünde İcmâ*, 171-172-173-174-175.

⁷⁵ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 495.

⁷⁶ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/257.

⁷⁷ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l esrâr*, 3/379.

⁷⁸ Dâî: icmân gerçekleşmesine sebep ve neden olandır. Erzincânî, *et-Tekmil*, 4/1857.

⁷⁹ Nâkil: icmâi bize nakledendir ki icmân ortaya çıkmasına sebep olur. Ömer b. Abdülmuhsin Erzincânî, *et-Tekmil*, 4/1857.

⁸⁰ Daî, icmân in'ikadı için, nakil in'ikadının izharı için sebeptir. Siğnakî, *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevî*, 1628.

1.1.1.12. Dâi

Pezdevî âhâd haberlerin ve kıyasın icmân müstenedi (dayanağı) olmaya elverişli olduğunu belirtmektedir. Müellif icmân müstenedi için sadece kat'î delili yeterli görenleri eleştirmiştir. Pezdevî'nin açıklamalarından kat'î delilin icmân müstenedi olmayacağı anlaşılabilir. Zira ilgili yerde şöyle bir ifade kullanmıştır. "İcmân müstenedi ilm-i yakîn gerektiren bir delil olsaydı icmâ lağvolurdu." Abdulaziz el-Buhârî bu konuya açıklık getirmiş musannifin ibaresinden, müellifin kat'î delilleri icmâa sened olarak kabul etmediği anlamının çıkarılmaması gerektiğini söylemiştir. Çünkü Abdulaziz el-Buhârî'ye göre musannifin bu ibareden kastı icmân asli amacının tekit olmadığı ve icmân müstenedinin yalnızca kat'î delil olacağı şeklinde bir şart koşmanın icmâî işlevsiz ve gereksiz kılacağıdır.⁸¹

1.1.1.13. Nâkil

Musannif icmân naklini sünnetin nakline benzetmiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: "İcmâ, bize âhâd yoluyla nakledilirse âhâd yolla nakledilmiş sünnet gibidir. Asli itibarıyla yakın ifade eder, nakil açısından zan ifade eder. Dolayısıyla bu şekildeki icmâ ilm-i yakînî değil yalnızca amel ifade eder. Eğer icmâ, tevâtür yoluyla nakledilirse mütevâtir hadis gibidir." Ayrıca müellif âhâd yolla nakledilen icmân kıyasa takdim edileceğini de ifade etmektedir.

Pezdevî icmâ konusu ile ilgili yazımını şu sözleri ile bitirmiştir. "Kim icmâ inkâr ederse dinini iptal etmiş olur. Çünkü dinin asıllarının kaynağı Müslümanların icmâdır."⁸² Siğnâkî (ö.714) müellifin bu sözlerini şöyle izah etmektedir. "İcmâ inkâr eden dinini iptal etmiş olur. Bu kimse aynı peygamberin hadisini inkâr etmekle dinini iptal eden kimse gibi olur. Nitekim Kur'an'ın varlığı icmâ yolu ile sabit olmuştur."⁸³ Siğnâkî'nin bu açıklamalarından dinin temel meselelerinde gerçekleşen icmâ inkâr edenin küfre nispet edileceği anlaşılmaktadır. Zira bu meselelerde icmân gerçekleştiğini inkâr etmek bu kat'î meseleleri inkâr etmek anlamına gelmektedir.

Yukarıda görüldüğü üzere bazı usûl alimleri icmân kaynak oluşunu teyit etmek için onu mutlak olarak inkâr etmenin kâfir olmayı gerektirdiğini belirtse de detaya inildiğinde bunu ifade etmek mümkün olmamaktadır.⁸⁴ Örnek olarak Hanefî usûlcülerine göre sahâbenin sarîh icmâ dışındaki bir icmân inkâr edilmesi tekfiri gerektirmemektedir. İcmân meydana gelmesinde dini bozulmadan koruma amacı da göz önünde bulundurulduğunda tekfir

⁸¹ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 549; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/381.

⁸² Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 551.

⁸³ Siğnâkî, *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevî*, 1630.

⁸⁴ Alimler, sükûti icmâ, âhâd tarikle nakledilen icmâ gibi zannî icmâların hükmünün kabul edilmeyip inkâr edilmesinin küfrü gerektirmeyeceği üzerine ittifak halindedirler. Keleş, *İcma'*, 269.

müeyyidesiyle üzerinde normal biçimde icmâ oluşmuş bulunan dinin temel hükümlerini muhafaza etmek hedeflendiği söylenebilir.

Pezdevî'nin icmâ anlayışı, onun meselelere sistemli ve derinlemesine yaklaşımını yansıtmaktadır. O, icmân şer'î bir hüccet olduğunu kabul etmekle birlikte, her dönemde gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. Ayrıca, icmân farklı mertebeleri olduğunu belirterek, bağlayıcılık açısından bir derecelendirme yapmıştır. Bu yaklaşımı, icmâ tek tip ve homojen bir yapı olarak değil, farklı kuvvet derecelerine sahip katmanlardan oluşan bir delil olarak gördüğünü göstermektedir. Pezdevî'nin ele aldığı önemli meselelerden birisi de icmân neshi meselesidir. O, bir icmân başka bir icmâ ile neshedilip edilemeyeceğini ele almış ve bu konuda değerlendirme yapmıştır. Bunun yanı sıra, öncesinde bir ihtilafın bulunmasının, sonradan gerçekleşecek bir icmâa engel teşkil etmeyeceğini savunması da oldukça dikkat çekmektedir. Zira bu mesele, usûl âlimleri arasında ihtilafli bir konudur. Ayrıca Pezdevî'nin, sükûtî icmâ hakkındaki tutumu da dikkat çekicidir. Onun bu konudaki görüşleri, icmân bağlayıcılığı ve delil değeri bağlamında önemli bir tartışma alanı oluşturmuştur.

Pezdevî'nin ardından mütekellim ekolünün temel kitaplarından kabul edilen Şafiî fakih ve usulcü Gazzâlî'nin el-Müstasfâ eserinde icmâ konusunu ele alacağız.

1.1.2. Gazzâlî'nin icmâ anlayışı

Müellif icmâ üç bab altında ele almıştır.⁸⁵ Birinci bab: İcmânın Hüccet Oluşunun İspatı, İkinci bab: İcmânın Rükünleri Üçüncü bab: İcmânın Hükmü.

Gazzâlî icmân isbatı için icmâ lafzının ne manaya geldiğini, gerçekleşme imkanını, gerçekleşen icmân bilinme imkanını ve icmân hüccet olduğuna dair delilin bilinmesi gerektiğini söylemektedir. Daha sonra bu konuları sırasıyla ele almaktadır.⁸⁶

1.1.2.1. İcmân Tanımı

إتفاق امة محمد خاصة على امر من الامور الدينية

“Özellikle ümmet-i Muhammed'in dini bir hususta ittifâkı”⁸⁷ Gazzâlî'nin tanımından icmân yalnızca dini konularda gerçekleştiği görüşünü benimsediğini anlamaktayız. Ayrıca Gazzâlî'nin tanımında “müctehid” yerine “ümme-i Muhammed” lafzını tercih etmesi icmâda avâma rol verdiğini anımsatmaktadır. Bu konu ile ilgili detaylar ilerleyen bölümde aktarılacaktır.

⁸⁵ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *el-Müstasfâ* (Beirut-Lübnan: Dâru'l-Erkâm, ts.), 1/505.

⁸⁶ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/505.

⁸⁷ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/505.

1.1.2.2. İcmân Gerçekleşme İmkânı

Gazzâlî'ye göre icmân gerçekleşmesi mümkündür, tasavvur edilebilir. O icmân fiilen gerçekleştiğini söylemiş ve gerçekleşen icmâa beş vakit namaz ve ramazan orucunu örnek vermiştir. Ümmetin hepsinin naslara ve kat'î delillere dayanarak ibadet ettiğini, aksine davrandıklarında ise cezaya maruz kaldıklarını dile getiren Gazzâlî icmân gerçekleşmeyeceği düşüncesinin isabetli olmadığını ifade etmektedir. Müellif icmân gerçekleşmesi ile ilgili akla gelen -ümmetin sayısının fazla ve ümmetin gerçeği dile getirmesindeki etkenlerin farklı olmasından dolayı görüşlerin nasıl aynı olacağı sorusuna- şu şekilde cevap vermiştir: "Yahudilerin sayılarının fazla olmasına rağmen batıl üzerine ittifakları tasavvur ediliyorsa Müslümanların hak üzerine ittifakı neden tasavvur edilmesin? Sayı fazlalığı benzerliklerin itici ve vazgeçirici sebeplerin tearuzu halinde etkilidir. Bu minvalde icmân müstenedi zaten çoğunlukla mütevâtir naslar ve karine-i haller ile zarurî olarak bilenen şeylerdir."⁸⁸ Dolayısıyla insanların bu gibi konularda görüş farklılığı içerisinde olmaları beklenen bir durum değildir. Bilakis bu tür meselelerde insanlar aynı metottan hareketle bir kanaate ulaşırlar. Sonuç olarak kişilerin sayısı her ne kadar çok olsa bile bu onların ortak bir görüşte uzlaşa sağlamalarına ters bir durum olarak görülmez.

1.1.2.3. İcmân Bilinme İmkânı

Müellif gerçekleşen icmân bilinmesinin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Nitekim bazı kimseler icmâa katılan kimselerin farklı bölgelerde olduğu için icmâ gerçekleşse bile bilinmeyeceğini söylemektedir. Gazzâlî'ye göre icmâa katılan kimseler görüşme imkânı olacak sayıda iseler her biri ile görüşülerek gerçekleşen icmâ bilinebilir. Eğer icmâ ehli, görüşme imkânı olmayacak sayıda iseler bir kısmının görüşü bizzat kendisi ile görüşülerek diğer bir kısmının görüşü ise kendilerinden mütevâtir olarak gelen haberlerle bilinebilir. Daha sonra Gazzâlî, icmâ gerçekleştikten sonra icmâa katılan kimselerden birinin görüşünden dönmesinin gerçekleşen icmâa herhangi bir etkisinin olmadığını⁸⁹ belirtmiştir.⁹⁰

1.1.2.4. İcmân Hüccet Olmasının Delilleri

Gazzâlî icmân hüccet oluşunun Kur'an, sünnet ve akıl ile bilinebileceğini, icmân icmâ ile isbatının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Bunlardan en kuvvetlisinin ise sünnet

⁸⁸ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/506.

⁸⁹ Bu husus Gazzâlî'nin inkırâz-ı asrı icmâ da şart koşmadığını gösterir.

⁹⁰ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/508.

olduğunu söyledikten sonra icmân hüccet olmasına delâlet eden ayetleri⁹¹ sıralamış ve bunlardan en kuvvetlisinin müminlerin yoluna uymanın gerekli olduğuna işaret eden “ وَمَنْ ” *يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا* “Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah’a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir.” (Nisâ, 4/115) ayeti olduğunu söylemiştir. Gazzâlî’ye göre bu ayet icmân hüccet olması hususunda nas⁹² değildir. Ona göre bu ayetin manası şu şekildedir “Kim peygamberle savaşır, ona muhalefet ederse ve peygambere yardım etme hususunda müminlerle beraber olmazsa onu saptığı yönde bırakırız.”⁹³

Müellif, icmân isbatında sünnetin en kuvvetli kaynak olduğunu savunmaktadır. Nitekim “Ümmetim hata üzerine birleşmez”⁹⁴ rivayeti açıkça icmân hüccet olmasına delalet etmektedir. Gazzâlî bu rivayetin mütevâtir olmadığını yalnız manası aynı lafız farklı rivayetlerle desteklendiğini söylemiştir. Konu ile ilgili hadislerin bazıları ise şunlardır: “Ümmetim delâlet üzerine birleşmez”⁹⁵ “Allah benim ümmetimi delâlet üzerine toplamaz”⁹⁶ “Allahtan, ümmetimi delâlet üzerine toplamamasını istedim; bana bunu verdi.”⁹⁷ “Kim cennetin orta yerine kurulmaktan hoşlanıyorsa, cemaatten ayrılmasın çünkü cemaatin duası onları kuşatır.”⁹⁸ “Nazzâm’a kadar sahâbe ve tâbiünden bu rivayetlere yönelik olumsuz bir tutumun sergilememesine dikkat çeken Gazzâlî bunun neticesi olarak bu rivayetlerin ilm-i zarurî (kesin

⁹¹ وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْتَدُونَ (Âl-î imrân 3/110) كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ (Bakara, 2/143) وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ (Âlî imrân 3/103) وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا (Araf 7/181) بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْلَمُونَ (Şûrâ 42/10) فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ (Nisâ 4/59)

⁹² İmam Gazzâlî nas kelimesinin üç manasından bahsetmiştir. En yaygın ve tutarlı mana ise; Başka ihtimale açık olmayan lafız olmasıdır. H. Yunus Apaydın, “Nas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/391.

⁹³ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/509.

⁹⁴ İlgili rivayet kaynaklarda "خطبا" lafız yerine "ضلالة" lafız ile geçmektedir. Ebû'l-Hayr Muhammed b. ‘Abdurrahmân b. Muhammed Şemsüddin es-Sehâvî, *el-Makâsîdül-Hasene fî Beyâni Kesîrin min el-Ehâdîssi'l-Muştehire ‘alâ'l-Elsine*, thk. Muhammed ‘Osmân el-Haşî (Beyrut: Dâr’ül Kitâb’ül Arabî, 1405), 716.

⁹⁵ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 2/515 (No. 937).

⁹⁶ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî Tirmizî, *el-Câmi’u’l-muhtasar mine’s-sünen ‘an Rasûlillâh sallallâhü ‘aleyhi ve sellem ve ma’rifeti’s-sahîh ve’l-ma’lûl ve mâ ‘aleyhi’l-‘amel*, thk. İzzeddin Dullî vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 1432–2011), “Fiten”, 7; Ebû Bekr Amr b. Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebî Âsım, *Kitâbü’s-Sünne*, thk. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî (Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1400–1980), 1/41 (No. 82); Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü’rî Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1422–2002), 1/201-202 (No. 397).

⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 45/200 (No. 27224); Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî Taberânî, *Mu’cemül-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1415–1994), 2/280 (No. 2171).

⁹⁸ Hadisin ilk kısmı uzunca bir hadisten alınmıştır. Bk. Tirmizî, *Sünen*, “Fiten”, 7; İbn Ebî Âsım, *Kitâbü’s-Sünne*, 2/42 (No. 86-87); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün’im Şelbî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 1421–2001), 8/286 (No. 9181). Hadisin ikinci kısmı başka bir hadiste yer almaktadır. Bk. Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Gize: Dâru Hicr, 1419–1999), 1/503 (No. 616); İbn Mâce, *Sünen*, “Menâsik”, 76 (No. 3056); Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Teymî el-Büstî İbn Hibbân, *el-Müsnedü’s-sahîh ‘ale’t-tekâsîm ve’l-envâ’ min gayri vücûdi kat’ fî senedihi ve lâ sübûti cerh fî nakilihâ*, thk. Halis Aydemir - Mehmet Ali Sönmez (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433–2012), 1/551, 4/385 (No. 834, 3630).

bilgi) ifade ettiğini belirtmiştir.⁹⁹ Gazzâlî daha sonra icmân isbatı için akli delillere değinmiştir.¹⁰⁰

Gazzâlî akli delile şöyle yer vermektedir. Sahâbe bir hüküm verip bu hükmün kesin olduğunu düşündüklerinde, bu hükmü ancak kesin bir dayanak sebebiyle kesin gözüyle bakabilirler. Bunların sayısı tevâtür miktarında ulaştığında ise âdet onların yalan üzerine bir araya gelmelerini imkânsız kılar ve onların yanlışa düşüp içlerinden hiç birisinin doğruyu belirmemesini imkânsız hale getirir.¹⁰¹

1.1.2.5. İcmân Rükünleri

Gazzâlî icmân rükünlerini¹⁰² icmâ ehli ve nefsu'l icmâ olarak ikiye ayırmaktadır.

İcmâ ehli; Müellife göre icmâ ehli ümmeti Muhammed'dir. Ümmet sözünün zâhiri bütün Müslümanlardır. Yalnız her zahirin isbât ve nefy hususunda iki açık yönü ve birbirine benzer orta derecesi vardır. Ümmet lafzının isbât yönünden açık olan tarafı, ümmet kapsamına fetvâsi makbul olan her müctehidin girmesidir. İcmânın gerçekleşmesi için bu müctehidlerin muvafakati şarttır. Ümmet lafzının nefy yönünden açık olan noktası ise; çocuklar, akli melekesi yerinde olmayanlar ve ceninlerdir. Bunlar her ne kadar ümmetten olsalar da icmâ ehlinden değildirler. Zira Peygamber (s.a.v) "ümmetim hata üzerine bir araya gelmez." sözüyle, icmâ konusunu anladıktan sonra muvâfakat veya muhâlefet etmesi düşünülebilen kimseleri kastetmiştir. Bu iki derece arasında avâm mükellefler, usülcü olmayan fakih, fakih olmayan usülcü, fasık, bid'at ehli müctehid ve sahâbe asrında olup ictihad derecesine yaklaşan tâbiîn olduğunu söyleyen musannif her birisi hakkındaki değerlendirmesini ilerleyen bölümlerde ele almıştır.¹⁰³ Müellif birinci rükünün alt başlığı olarak bazı meseleleri ele almıştır. Şimdi o meseleleri aktarmaya gayret edeceğiz.

1.1.2.6. Avâmın İcmâya Katılması

Gazzâlî icmâ ehlinin müctehidler olduğunu söylemekle beraber dinin temel meselelerinde avâmın icmâa katılabileceğini söylemiştir. Yalnız avâmın icmâa katılması onların icmâa ehli olmasından kaynaklı değildir. Müellifin kastı böyle meselelerde avâmın, müctehidlere muhalefet etmemesinden kaynaklı toplu bir ittifakın gerçekleştiğini vurgulamaktır. Zira bu tür meselelerde avâm, müctehidlere tabi olmaktadır. Nitekim Ona göre eğer icmâa konu olan

⁹⁹ el-Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/510-511-512.

¹⁰⁰ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/520-521-523.

¹⁰¹ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/520-521-523.

¹⁰² İcmân rükünleri, mütekellimun metoduyla yazılan eserlerde icmâ edenler ve icmân kendisi olarak kendisini göstermektedir. İbrahim Kâfi Dönmez, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri* (Üsküdar/İstanbul: İSAM yayınları, ts.), 227-228.

¹⁰³ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/525-526.

mesele avâm ve havâssın idrak etmekte müşterek olduğu bir husus ise¹⁰⁴ avâm muvafakât göstermiş ve icmâ gerçekleşmiştir. Eğer icmâa konu olan mesele sadece havâssın idrak edebileceği bir husus ise¹⁰⁵ avâm ictihad ehlinin gerçekleştirmiş olduğu icmân hak olduğu üzerine görüş birliğine varmış olur¹⁰⁶ ve ümmetin icmâi gerçekleşmiş olur. Gazzâlî ammînin, (halktan birisinin) havâssın (icmâ ehlinin) gerçekleştirmiş olduğu icmâa muhalefet etmesini ele almıştır ve ammînin muhalefetine gerçekleşen icmâa zarar vermeyeceğini söylemiştir. Zira avâmın ictihad ehliyeti yoktur o bu hususta çocuklar ve akli melekesi yerinde olmayanlar gibidir. Ümmetin yaptığı ictihatta hatadan korunması ise ictihad ehliyetinden dolayı isabet etmesi mümkün olan kimseler hakkında düşünülmektedir. Ayrıca sahâbe döneminde icmân gerçekleşmesi için avâmma itibar edilmemiştir. Nitekim avâm bir söz söylediğinde bunu bilgisizce söylediğini bilir bundan dolayı da ulemaya muhalefet etmesiyle günahkâr olur. Gazzâlî avâmın havâssa muhalefet etmesini gerçekleştirmemiş farazî bir durum olarak değerlendirmektedir.¹⁰⁷ Gazzâlî'nin bu yapmış olduğu açıklamalardan icmân esasını oluşturanların müctehidler olduğu anlaşılmaktadır. Durum böyleyken Gazzâlî'nin yapmış olduğu tarif cumhurun icmâ tarifinden farklı olmamaktadır. Zira cumhura göre icmâ ehli müctehidlerden oluşmaktadır.¹⁰⁸

1.1.2.7. İcmâ Ehlinin Vasıfları

Gazzâlî, usûlcü ve fakihin muvafakatının icmân gerçekleşmesinde rol oynadığını dile getirmiştir. Zira bunlar bir delile dayanarak görüş belirtirler. Hatta bu hususta (icmâ ehlinin olma) usûlcü fûrû-i fikhî güzel ezberlemiş fakihten daha evladır. Çünkü usûlcü her ne kadar fûrû-i fikhî ezberle bilmeseydi bile istediği zaman hükümlere ulaşabilir. fûrû-i fikhî bilen kimse ise buna muktedir olmayabilir. Kelamcı ve nahivcinin muhalefeti ise nahiv veya kelamla alakalı konularda dikkate alınır. Diğer konularda muhalefeti dikkate alınmaz. Bid'at ehli kimse, bid'ati sebebiyle kafir olmamışsa fasık müctehid gibidir. İkisinin de muhalefeti durumunda icmâ gerçekleşmez.¹⁰⁹

1.1.2.8. Sahâbeden Sonraki Kimselerin İcma

Gazzâlî, sahâbeden sonraki kimselerin icmânın muteber olduğunu belirtmiştir. Konuyu daha da detaylandıran Gazzâlî'ye göre icmâ gerçekleşmeden önce tâbiînden ictihad seviyesine

¹⁰⁴ Beş vakit namaz, ramazan orucu, zekât, hac gibi. Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/526.

¹⁰⁵ Namaz, alışveriş, tedbir ve istiîadın hükümleri gibi. Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/526.

¹⁰⁶ Çünkü avâmm kendinin icmâa ehil olmadığını bilir ve bilene, havâssa muvafakat gösterir. Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/528.

¹⁰⁷ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/526-527-528.

¹⁰⁸ Keleş, *İcma'*, 11.

¹⁰⁹ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/ 529-530-531-533.

ulaşmış birisinin sahâbeye muhalefeti icmâa engeldir. Çünkü icmâ ümmetin bir kısmı değil, ümmetin hepsinin ittifakından ibarettir. Ayrıca sahâbe, tâbiînin muhalefet etmesi hakkında olumsuz bir tutum sergilememiştir. Tâbiînin sahâbe zamanında fetvâ vermesi de bilinen bir husustur. Hatta sahâbe tarafından tâbiînin ictihad etmesi hakkında icmâ meydana gelmiştir. Durum böyleyken icmâda tâbiînin sahâbeye muhalefeti dikkate alınır. Zira sahâbenin tâbiîne olan üstünlüğü sadece peygamberle arkadaşlık yapma hususundadır. İcmâ gerçekleşikten sonra ise tâbiînin muhalefeti icmâa engel değildir. Nitekim bu durumda tâbiîn, icmâ gerçekleşikten sonra Müslüman olan kimseler gibi değerlendirilmektedir.¹¹⁰ Gazzâlî'nin bu tutumundan icmâin gerçekleşmesi için inkırâzu'l asrı şart koşmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

1.1.2.9. Çoğunluğun İcmâi

Hatadan korunmuşluğun ümmette ait bir özellik olduğunu söyleyen Gazzâlî az bir kimsenin¹¹¹ ihtilafının icmâa engel olacağı görüşünü benimsemiştir. Yani ona göre çoğunluğun ittifakı, ümmetin hepsinin ittifakı olmadığından dolayı icmâ olması için yeterli değildir.¹¹² Gazzâlî, çoğunluğun ittifakını hüccet olarak da değerlendirmemiştir. Zira bu delili olmayan bir görüştür. Yalnız müellif haberler hususunda ve tercih sebebi bulamayan mukallidler hakkında çoğunluğun görüşüne uymanın daha evlâ olduğunu kabul etmiştir. Müctehidin ise çoğunluğa değil delile yönelmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹¹³

1.1.2.10. Medine Ehlinin İcmâi

Gazzâlî'ye göre bir mekânın, icmâin gerçekleşmesinde herhangi bir tesiri yoktur. Hicretten önce de sonra da Medine'de bütün müctehidlerin bulunmadığını söyleyen Gazzâlî İmam Mâlik'in bu husustaki görüşlerini eleştirmiştir. Müellifin bu husustaki görüşünün daha iyi anlaşılması adına sözlerine yer vermeyi uygun görüyoruz. "Medine halkının ittifakı onların bu hususta kesin bir bilgiye dayandığına işarettir. Çünkü nesih eden vahiy onların arasında nazil olmuştur. Şeriatın kaynaklarından en iyi haberdar olan onlardır. Bu açıklama delilsiz bir iddiadır. Zira Medine ehlinin olmayan birisi, Peygamberden sefer de veya Medine'de hadis işitip Medine'den ayrılmış olabilir. Hüccet icmâdadır. Bu durumda ise icmâ yoktur." Peygamberimizin Medine'yi övmesi ile ilgili hadisleri değerlendiren Gazzâlî bu hadislerin, icmâin Medine halkına ait olmasına delalet etmeyeceğini ifade etmiştir. Zira ona göre bu övgü, onların üstünlüğüne ve Medine'de ikame etmeleri sebebiyle daha çok sevap almalarına işaret etmektedir. Bu bölümde dört halifenin ittifakını hüccet sayanların sözlerini de eleştiren Müellif bunun delilsiz bir söz olduğuna dikkat çekmiştir.¹¹⁴

¹¹⁰ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/537-538.

¹¹¹ Bir veya iki kişinin muhalefeti dahi icmâin gerçekleşmesine engeldir. Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/572.

¹¹² el-Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/539.

¹¹³ el-Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/543.

¹¹⁴ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/544-545.

1.1.2.11. İcmâ Ehlinin Sayısının Tevâtür Seviyesine Ulaşma Meselesi

Gazzâlî göre icmâ ehlinin tevâtür seviyesine ulaşması şart değildir.¹¹⁵Konuyu daha da detaylandıran müellif icmân gerçekleşme esnasında icmâ ehlinin tek kişi olması durumunu iki şekilde ele almıştır.

- Avâmın muvafakatına itibar edilen yerlerde icmâ ehlinden bir kişi bir söz söylese avâmda muhalefet etmez ise bu ümmetin icmâdır.
- Avâmın muvafakatına itibar edilmeyen yerlerde icmâ ehli en az iki veya üç kişi olmalıdır.¹¹⁶

1.1.2.12. Gazzâlî'nin Zahirilerin Görüşlerine Eleştirisi

Her dönemde icmân gerçekleşeceğine değinen Gazzâlî, bunun aksini savunan zahirilere ayrı bir bölüm açarak görüşlerinin fasid olduğuna, Kur'an sünnet ve aklî delillere göre her dönemde icmân gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir. Zahirilere göre icmâ yalnızca sahâbe döneminde gerçekleşmektedir. Onların bu hususta iki şüphesi (dayanakları) vardır.

- Zahirilerin ilk dayanaklarının ayet ve hadisler olduğunu ifade eden Gazzâlî diğer dayanaklarına nazaran ayet ve hadislerden olan istidlali daha zayıf bulmaktadır. Onların itirazları ise şu şekildedir: وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ (Nisâ, 4/115) Bu ayet¹¹⁷ vahyin indiği zamandaki bütün iman ehlini kapsamaktadır. Ayet nazil olduğu zamanda mevcut olmayan kimseler (tâbiîn ve sonraki nesiller) bu ayetin kapsamında değerlendirilmezler. "Ümmetim hata üzerine bir araya gelmez." hadisi de Hz. peygambere iman eden kimseleri kapsamaktadır. Bunların icmâ ve ihtilafı ise yalnızca mevcut olduklarında düşünülebilir¹¹⁸. Gazzâlî bu yaklaşımın batıl olduğunu şu sözleri ile ifade etmektedir. "Bu yaklaşıma göre Sa'd b. Muâz'ın, Hamza'nın, ayet nazil olduğunda hayatta olup daha sonra şehit düşen ensar ve muhacirin vefatından sonra icmân gerçekleşmemesi gerekmektedir çünkü geride kalanların icmâ bütün ümmetin icmâı değildir. Halbuki bizlerde onlarda sahâbenin ölümünün icmâa engel olmayacağı hususunda icmâ ettik." Ayrıca bu görüşe göre ayet indikten sonra müslüman olan, daha sonra icmâ ehliyetini kazanan kimselerin muhalefetine itibar edilmez."¹¹⁹

¹¹⁵ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/544.

¹¹⁶ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/547-548.

¹¹⁷ "Müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız." Mealindeki ayetin bu kısmı ulemâ tarafından icmân hücciyeti hususunda istidlal edilmektedir.

¹¹⁸ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/548-549.

¹¹⁹ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/549.

- Vacip olan müminlerin hepsinin yoluna ve ümmetin hepsinin icmâna uymaktır. Tâbiîn ise ümmetin hepsi, bütünü değildir. Sahâbiler öldüklerinde ümmet kavramından çıkmadıklarından dolayı sahâbilerin muvafakati olmadan gerçekleşen icmâ geçerliği değildir. Çünkü ümmetin hepsinin icmâ gerçekleşmemiştir. Gazzâlî bu açıklamayı da doğru bulmamış ve şu şekilde cevap vermiştir. “İcmânın gerçekleşmesin de henüz mevcut bulunmayan kimselere itibar etmek nasıl batılsa geçmiş, vefat etmiş kimselere itibar etmek de batıldır. Zira bu durumda (geçmiş kimselerin dikkate alınması) sahâbenin birisinin ölümü ile ne sahâbe dönemin de ne de tâbiîn döneminde icmâ gerçekleşmez. Halbuki onlar (zahiriler) peygamberin vefatından sonra sahâbeden vefat eden olmasına rağmen sahâbilerin icmâlarını kabul etmekteydiler. Bu da geçmişlerin muteber olmadığından, geleceğin ise beklenmeyeceğinden ve külliyet vasfının her vakitteki kişiler için gerçekleşmesinden başka bir şey değildir.”¹²⁰

Geçmiş kimselerin (vefat eden sahâbilerin) icmân gerçekleşmesindeki rolü hakkında dikkat çekici bir husus vardır. Gazzâlî’ye göre tâbiîn döneminde yapılan icmân gerçekleşmesi için sahâbenin gerçekleşen icmân aksine bir görüş belirtmemiş olması gereklidir. Aksi halde icmâ gerçekleşmez. Zira bu ümmetin hepsinin icmâ olmaz. Yalnız sahâbî vefat ettikten sonra icmâa konu olan mesele ortaya çıksa daha sonra tâbiîn icmâ etse vefat eden sahâbî icmân gerçekleşmesine engel olmaz.¹²¹

1.1.2.13. İcmân İkinci Rüknu Nefsu’l-İcmâ

Gazzâlî bu bölümde icmân daha detaylı tanımını yapmıştır. Ona göre icmâ “Üzerinden asır geçsin veya geçmesin fetva sarîh sözlü bir açıklama olduğu sürece gerek ictihad gerekse nass ¹²²kaynaklı olsun bir konuda ümmetin fetvalarının aynı anda ittifakıdır. (çakışmasıdır)” Müellif bu tanımlı yaptıktan sonra sükûti icmâ, inkırazu’l asr ve icmân ictihad kaynaklı olması meselelerini ele almıştır.¹²³

1.1.2.14. Sükûtî İcmâ

Gazzâlî’ye göre sahâbenin bir kısmının fetva verip, diğer bir kısmının ise kabul ettiğine dair karine olmaksızın sükût ettiği meselelerde icmâ gerçekleşmez. Zira sâkite söz isnad edilmez. Sükûtî icmân hüccet ve delil olmadığını söyleyen Gazzâlî susanların yedi sebepten dolayı susabileceklerini belirtmiştir.

¹²⁰ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/550-551.

¹²¹ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/554-552.

¹²² Kur’ân ve sünnet kastedilmektedir.

¹²³ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/555.

- İçerisinde, görüşünü beyan etmesine engel olan bizim bilemediğimiz mâni vardır.
- Kendisi katılmasa bile ictihad eden kimseye göre caiz bir görüş olduğunu düşünmektedir.
- Her ictihad edenin musîb olduğu kanaatindedir ve ictihad edilen konularda başkalarına muhalefet etmeyi uygun görmüyordur. Bu görüşe karşı çıkmayı ise farz-ı kifaye olarak değerlendirmiş, görüşünde isabet eden birisi cevap verdiğiinden dolayı susmuştur.
- Karşı çıkmak için uygun zamanı bekliyor ve bazı engellerden dolayı karşı çıkmakta acele etmeyi uygun görmemektedir. Hal böyle iken engeller ortadan kalkmadan vefat etmiş veya başka konularla ilgilendiğinden dolayı fırsat bulamamıştır.
- İnkâr ettiğinde kendisine itibar edilmeyeceğine, kendisinin sıkıntıya düşeceğine inandığı için susmuş olabilir. İbn Abbâs'ın avliyye meselesinde Hz. Ömer'e karşı çıkmaması gibi.
- Mesele hakkında henüz bir kanaati oluşmamış ve inceleme esnasında vefat etmiştir.
- Başka birisinin karşı çıktığı ve kendisine gerek kalmadığı düşüncesine kapılmış ve bu hal üzere ölmüştür. Belki bu düşüncesinde hata yapmış ve muhalefetini açıkça dile getirmesi gerekirken inkârı terk etmiştir.¹²⁴

Gazzâlî, “Şayet bir hilaf olsaydı ortaya çıkardı” diyenlere karşı şu sözleri söylemiştir. “Eğer bir muvafakat olsaydı da ortaya çıkardı. Muvafakatin ortaya çıkmasına mâni olan bir hal düşünülürse aynı şey muhalefetin ortaya çıkmasında da düşünülebilir. Bu açıklamalarla, Sükûtî icmân gerçekleşmesi için inkırâzu'l asrı şart koşan Cübbâî'nin görüşünün batıl olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira yukarıda zikredilen engellerden bazıları asrın sonuna kadar devam edebilmektedir.” Sükûtî icmân ümmetin bazısının sözü olduğunu, ismet (korunmuşluk) sıfatının ise ümmetin hepsine ait bir nitelik olduğuna dikkat çeken müellif sükûtî icmân hüccet olmayacağını özellikle ifade etmiştir.¹²⁵

1.1.2.15. İcmânın Gerçekleşme Anı ve İnkırâz-ı Asr

Gazzâlî, ümmetin bir anlık bile olsa ittifakı ile icmân gerçekleşeceği görüşünü benimsemiştir. Ona göre icmân gerçekleşmesi için inkırâzu'l asr şart değildir. Şart koşanların ise dayanakları hüccet olmaya elverişli değildir. Zira icmân hücciyeti ayet ve hadislerle sabit olmuştur bu kaynaklarda da asra itibar edilmesini vacip kılacak bir kayıt bulunmamaktadır. Ona göre icmâ ehlerinden birisi vefatından evvel fetvasından dönerse gerçekleşmiş icmâa muhalefet etmekle

¹²⁴ el-Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/557-558-559.

¹²⁵ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/558.

beraber âsî ve fâsık olur. Çünkü Gazzâlî'ye göre icmâ ittifakla beraber gerçekleşir daha sonra icmâ ehlinde olan birisinin sözünden dönmesi icmâa değil kendisine zarar verir. Zira o gerçekleşen icmâa muhalefet etmiştir. Gazzâlî bu görüşünü tabîînin uygulaması ile kuvvetlendirmektedir.¹²⁶

1.1.2.16. İctihad ve Kıyasın İcmânın Müstenedi Olması

Müellif, icthad ve kıyasa dayanarak gerçekleşen icmân meydana geldiğini ve hüccet olduğunu söylemektedir. Gazzâlî, bazı kimselerin, büyük bir topluluk zan kaynaklı bir hüküm üzerine nasıl ittifak edebilir? sorusuna şöyle cevap vermektedir. "Bu ancak ihtimalin eşit olduğu yerde hoş karşılanmayabilir. Kuvvetli kanaatin gerçekleştiği hususlarda ise herkes ilgili kuvvetli kanaate (zannı galibe) yönelir. Büyük bir topluluğun nebizin sarhoş etme bakımından şarap gibi olduğu, bundan dolayı da nebizin şarap gibi haram olduğuna ittifak etmesinde nasıl bir problem olabilir ki?"¹²⁷ İcmâların çoğunluğunun ihtimal söz konusu olabilen şeylere¹²⁸ dayandığını ifade eden Gazzâlî zanna dayanan birçok icmâa da örnek vererek¹²⁹ konuyu değerlendirmektedir.¹³⁰

1.1.2.17. İcmân Hükümü

Gazzâlî'ye göre icmâa ittiba edilmesi vacip, muhalefet edilmesi haramdır. Ümmeti, hakkı zayi etmeye nispet etmek ise imkân dairesinde değildir. Zira ümmetin toplu bir şekilde hata üzerine birleşmesi hakkı zayi etme anlamına gelmektedir. Müellif icmân hükmünü kısa bir biçimde açıkladıktan sonra şu meselelere temas etmektedir;

Ümmet iki görüş üzerine ittifak ederse üçüncü bir görüş ileri sürmek icmâi delmektir. Zira icmâ iki görüş üzerine gerçekleşmiştir. Üçüncü bir görüş ihdas etmek ümmeti, hakkı zayi etmeye nispet etmektir ki ümmeti böyle bir şeye nispet etmek muhaldir.¹³¹

Gazzâlî, bir kişinin muhalefeti ile icmân gerçekleşmeyeceğine temas etmiştir. Ayrıca muhalefet eden kimsenin vefatıyla, geri kalan kimselerin ittifakı icmâ olmamaktadır. Zira ümmetin hepsine muhalefet etmek haram kılınmıştır. Vefat eden ümmetin bir ferdi olduğundan dolayı, vefat eden kimsenin görüşünü benimsemek ümmetin hepsine muhalefet etmek anlamına gelmemektedir. Daha sonra tâbîînin, sahâbenin iki görüşünden birisi üzerine ittifak etmesini

¹²⁶ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/559-560.

¹²⁷ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/563-564.

¹²⁸ Gazzâlî umûmî ifadeleri, zahirler ve sahih olan âhâd haberleri bu kapsamda değerlendirmektedir.

¹²⁹ İhramlı iken yapılan avın cezası, nafakanın takdiri, imam ve kadıların adil olması ve vücut bütünlüğüne yönelik işlenen cinayetlere verilecek cezanın miktarı hususunda gerçekleşen icmâlar.

¹³⁰ el-Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/564.

¹³¹ el-Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/567-568.

ele alan Gazzâlî bu ittifakın icmâ olarak değerlendirilmeyeceğini, görüşü benimsenmeyen sahâbenin fetvasına meyleden kimsenin ise ortada bir icmâ olmadığından dolayı icmâa muhalefet etmediğini ifade etmiştir.¹³²

Musannif, sahâbe tarafından icmâ gerçekleşikten sonra aralarından birisinin icmâa aykırı bir hadis rivayet etmesini iki şekilde açıklamaktadır.

- Bu imkânsız bir şeyi varsaymaktır. Çünkü Allah, ümmeti hadisin zıddı bir hüküm üzerine icmâ etmekten koruyacak ya da raviyi icmâ gerçekleşmeden önce bu rivayeti unutmamasından koruyacaktır.¹³³
- İcmâ ehlinin takındığı tavıra bakılır. Eğer icmâ ehli icmâ hali üzerine devam ederlerse icmânın hak olduğuna kanat getiririz. Ravi ise ya bu rivayeti peygamberden duymamıştır ya da ilgili rivayet mensuttur. Ravi icmâdan dönerse icmâa muhalefet ettiğinden dolayı hatalı sayılır. Eğer icmâ ehli icmândan habere dönerse bu durum neshin durumu gibidir. Yani haber ulaşmadan önceki icmâ haktır. Haber kendilerine ulaşıktan sonra habere rucû etmeleri ile icmâ geçersiz olur.¹³⁴

Müellife göre; icmâ vahid haberle (bir kişinin haber vermesiyle) sabit olmaz. Zira icmâ Kur'ân ve sünnetin aleyhine hükmedilebilen kesin bir delil iken vahid haber böyle değildir. Kesin olmayan bir şeyle kesin olan bir şeyin sabit olmayacağını ifade eden Gazzâlî böyle bir durumun da meydana gelmediğini söylemiştir.¹³⁵

Gazzâlî son olarak az olanı almanın (ahz bi ekalli mâ kîl) icmâ olmadığını ifade etmiştir. Buna örnek ise Yahudi'den alınacak diyeti vermiştir. Konuyu biraz daha detaylandıran müellif, bazı alimler Yahudi için Müslümanların diyetinin üçte biri, bazılarına ise Müslümanların diyetinin yarısı alınır demiştir. Müellife göre bu iki miktardan az olanı almak yani üçte bir görüşünü almak icmâ sayılmaz. Zira üzerine icmâ edilen husus miktarın vacip olmasıdır. İhtilaf edilen husus ise bu miktarın artıp eksilmesidir.¹³⁶

Gazzâlî'nin bölümünü tamamlamadan önce dikkat çeken önemli bir hususu paylaşmak istiyoruz. Müellif sürekli olarak ümmetin korunmuşluğuna vurgu yapmakta ve bunu icmâ hususunda temel bir esas olarak öne çıkarmaktadır. Bu temelin üzerine ise meseleleri inşa etmektedir.¹³⁷

Gazzâlî'nin icmâ anlayışını özetleyecek olursak o, icmânın şer'î bir delil olarak bağlayıcı olduğunu ve gerçekleşmesinin mümkün, hatta bilinebilir olduğunu savunmasıyla dikkat çekmektedir. Ona göre icmâ, her dönemde vuku bulabilir ve bunun aksini iddia eden Zahirilere

¹³² Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/572-573.

¹³³ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/580-581.

¹³⁴ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/580-581.

¹³⁵ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/583.

¹³⁶ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/584-585.

¹³⁷ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/558.

sert eleştiriler yöneltir. Bu ise onun icmâ tasavvurunu gözler önüne sermektedir. Onun icmâ anlayışında dikkat çeken bir husus ise sükûtî icmâ hüccet olarak görmemesidir. Bu görüşünü ise “Sükût edene söz isnat edilmez” kaidesi ile temellendirmektedir. Gazzâlî, icmân müstenedinin ictihad ve kıyas olabileceğini savunurken icmân âhâd yolla nakledilmesi ile sabit olmayacağını söylemesi oldukça dikkat çekmektedir. Bize göre, Gazzâlî’nin bu tutumu, onu diğer müelliflerden en belirgin şekilde ayıran noktalardan biridir.

Gazzâlî’nin ardından sistematik olarak onun eserini esas almakla birlikte Hanbelî mezhebinin görüşlerinin yansıtmaya çalışan İbn Kudâme’nin Ravza’sı çerçevesinde onun icmâ anlayışını aktarmaya çalışacağız.

1.1.3. İbn Kudâme’nin icmâ anlayışı

1.1.3.1. İcmân Tanımı

إتفاق علماء العصر من امة محمد علي امر من امور الدين

“Ümmeti Muhammet’ten (s.a.s) olan alimlerin herhangi bir dini hususta ittifak etmelerine icmâ denir.”¹³⁸ Müellifin tanımındaki “dini bir hususta ittifak etmeleri” kaydından icmân dünyevi ve akli konularda değil dini konularda olacağı açıkça anlaşılmaktadır.¹³⁹ Tanımdaki “ulemâ” kaydı ile de icmâ ehlinin müctehid olması gerektiği ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁰ Ayrıca İbn Kudâme (ö.620) icmân beş vakit namaz ve İslam’ın diğer erkanları üzerine gerçekleştiğini dolayısıyla icmân tasavvur edilmesinin mümkün olduğunu ifade etmiştir.¹⁴¹

1.1.3.2. İcmân Delil Oluşu

İbn Kudâme icmân kat’î bir hüccet oluşunun Kur’an ve Sünnet ile bilinebileceğini ifade ettikten sonra ayet ve hadisleri serdetmiştir.¹⁴² Müellif şu ayeti delil olarak zikretmiştir.

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

“Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah’a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası

¹³⁸ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzır ve cünnetü’l-münâzır fi usûli’l-fikh ‘alâ mezhebi’l-İmâm Ahmed* (Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1413-1993), 439.

¹³⁹ Ebü’r-Rebî’ Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd Tûfî el-Hanbelî, *Şerhu Muhtasari’r-Ravza* (Müessesetü’r-Risâle, 1407-1987), 3/6.

¹⁴⁰ Tûfî el-Hanbelî, *Şerhu Muhtasari’r-Ravza*, 3/6.

¹⁴¹ İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzır*, 440.

¹⁴² İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzır*, 442-443-444-445-446.

varılacak ne kötü bir yerdir!"¹⁴³ Müellif bu ayetin icmâa delalet etmesini hakkında yapılan itirazlara cevap vermektedir.

İbn Kudâme'nin zikrettiği hadisler ise şunlardır; "Ümmetim hata üzerine toplanmaz." ¹⁴⁴ "Allah bu ümmeti hata üzerine toplayacak değildir." ¹⁴⁵ "Müminlerin güzel gördüğü Allah katında da güzeldir. Müminlerin kötü gördüğü Allah katında da kötüdür." ¹⁴⁶ "Kim müminlerden bir karış ayrılırsa İslam bağıny boynundan çıkarmış olur." ¹⁴⁷ "Kim cemaatten, topluluktan ayrılırsa cahiliye ölümüyle ölür." ¹⁴⁸ "Çoğunluktan (sevâdü'l azam) ayrılmayın" ¹⁴⁹ "Kim cemaatten ayrılırsa ateşe ayrılmış olur." ¹⁵⁰ "Müslümanların kalbinin ihmal etmemesi gereken üç şey vardır. Samimiyetle ibadet etmek, görevlilere nasihat etmek ve Müslüman topluluğundan ayrılmamak." ¹⁵¹ "Ümmetinden bir taife kıyamete kadar hak üzerine olmaktan geri kalmaz. Onlara muhalefet edenler zarar veremeyecektir" ¹⁵² "Kim cennetin orta yerinde olmak isterse cemaatten ayrılmasın. Zira şeytan tek kişi beraberdir. İki kişiden ise uzaktır." ¹⁵³

Hadislerle ilgili değerlendirme yapan musannif selef ve haleften kimsenin bu rivayetleri reddetmediğini, ayrıca bu rivayetlerin her ne kadar teker teker ele alındığında mütevâtir olmasa da toplu bir şekilde ele alındığında zaruri ilim ifade edeceğini belirtmiştir. Müellife göre hadislere genel olarak bakıldığında iki husus kesin bir şekilde anlaşılmaktadır.

- Peygamber ümmeti Hz. Muhammed'in şanını yüceltmıştır.

¹⁴³ Nisâ 4/115

¹⁴⁴ İlgili rivayet kaynaklarda "خط" lafzı yerine "ضلالة" lafzı ile geçmektedir. Şemsuddîn es-Sehâvî, *el-Makâsidü'l-Hasene*, 716.

¹⁴⁵ Tirmizî, *Sünen*, "Fiten", 7; İbn Ebî Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/41 (No. 82); Hâkim, *Müstedrek*, 1/201-202 (No. 397).

¹⁴⁶ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 1/199 (No. 243); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/84 (No. 3600); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 5/212 (No. 1816).

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/444-445 (No. 21560); Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Yasir Hasan vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1438-2017), "Sünnet", 30; Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, 12/440 (No. 13604).

¹⁴⁸ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî el-Absî Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *el-Musanneffî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dâru't-Tâc, 1409-1989), 7/462 (No. 37243); Müslim, *Sahîh*, "İmâre", 53-54; İbn Ebî Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/43, 2/436 (No. 90, 901).

¹⁴⁹ Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Ebû Abdullâh Mustafa b. el-Adevî (Riyad: Dâru'l-Belensiyye, 1423-2002), 2/243 (No. 1218); İbn Mâce, *Sünen*, "Fiten", 8; İbn Ebî Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/41 (No. 84).

¹⁵⁰ Tirmizî, *Sünen*, "Fiten", 7; İbn Ebî Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/39 (No. 80); Hâkim, *Müstedrek*, 1/199-202 (No. 391-392, 394-397).

¹⁵¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl b. Behrâm ed-Dârimî Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. İmâd et-Tayyâr, İzzeddin Dullî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1438-2017), "Alâmât", 25; İbn Ebî Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/45, 2/516-518 (No. 94, 1085); Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Ebû Muâz Târik b. İvazullah b. Muhammed - Ebû'l-Fadl Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415-1995), 5/233-234 (No. 5179).

¹⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/94 (No. 16881); İbn Mâce, *Sünen*, "Sünne", 1; Tirmizî, *Sünen*, "Fiten", 44.

¹⁵³ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 1/34 (No. 31); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/310-311 (No. 177); Tirmizî, *Sünen*, "Fiten", 7.

- Hz. Peygamber bu ümmetin toplu bir şekilde hata üzerine birleşmekten korunduğu beyan etmiştir.¹⁵⁴

1.1.3.3. İcmâ Ehlinin Sayısının Tevâtüre Ulaşması

İbn Kudâme icmâ ehlinin sayısının tevâtüre ulaşması şart olmadığını ifade etmektedir. Sayısı tevâtüre sayısına ulaşmayan kimseler ittifak halinde bulunursalar icmâ gerçekleşmiş olur.¹⁵⁵

1.1.3.4. İcmâ Ehli

Müellife göre icmâ ehli müctehid olan kimselerdir. Hatta o bu hususta alimler arasında bir ihtilafın olmadığını ifade etmiştir. Avâmdan olan kimseler, çocuklar ve akli melekesi olmayanlar gibi icmâin gerçekleşmesinde rol oynamazlar. Zira bunlarda icmâ edebilecek alet (kapasite) yoktur. Ayrıca İbn Kudâme avâmın icmâ ehli sayılması durumunda hiçbir icmâin gerçekleşmeyeceğine dikkat çekmektedir. Zira içinde avâmın bulunduğu ümmetin bir olay üzerine ittifak etmesi mümkün değildir. Musannif avâmdan olan kimselerin icmâ ehlinde olmadığını şu sözleriyle de vurgu yapmıştır. “Avâmdan olan bir kimse bir şey söylediği zaman bunu cehaletinden dediğini bilir, o sözün dayanağı hakkında bilgisi yoktur. Bundan dolayıdır ki avâm ulemaya muhalefet etmekle günahkâr olur. Ayrıca Peygamberimiz (s.a.s) cahil önderlerin fetva vererek kendilerini ve insanları yoldan çıkarmalarını zemmetmiştir.”¹⁵⁶ İbn Kudâme şerî hükümlerde etkisi olmayan kelamcı, dil bilimci ve hesap uzmanının avâm gibi olduğunu ve bunların icmâ hususunda dikkate alınmadığını belirtmektedir. Bu görüşlerine ilaveten fûrû fıkhıta derinleşmemiş usûlcü, usulde derinleşmemiş fakih ve icmâin konusu nahivi ilgilendiren meselede dahi nahivci, kafir, itikatta¹⁵⁷ ve fillerinde fasık¹⁵⁸ olan kimselerin muhalefetinin icmâa zarar vermediğini ifade etmiştir.¹⁵⁹ İbn Kudâme yukarıda bahsedilen usûlcü ve fakihin icmâ ehlinde olmayışını özel olarak ele almıştır. Ona göre; hükümleri bilmeyen usûlcü, o hükümlere benzeyeni de bilemez netice olarak kıyas yapamaz. Ayrıca istinbat etmeyi bilen kimse hüküm çıkaracağı delilleri bilmez ise hüküm çıkarması mümkün olmaz. Hükümleri bilen yalnız, hüküm istinbat etmeyi bilmeyen bir fakihin hüküm çıkarması da imkân dairesinde değildir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 447.

¹⁵⁵ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 450.

¹⁵⁶ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 451-452.

¹⁵⁷ Rafizi ve mutezile kimse gibi. İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 457.

¹⁵⁸ Zina, hırsızlık içki içmek gibi İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 457.

¹⁵⁹ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 454-458.

¹⁶⁰ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 456.

1.1.3.5. Sahâbe ve Sonraki Kimselerin İcmâi

İbn Kudâme, Dâvûd ez-Zâhiri'nin (ö.270) icmân sahâbeye özel olduğu görüşünü savunduğunu Ahmed b. Hanbel'in (ö.279) ise bu görüşe işaret ettiğini söylemekle beraber o bu görüşe katılmaz. Ona göre icmâ sahâbe ve sahâbeden sonraki dönemlerde hüccettir. Nitekim icmân hüccet olmasını ifade eden ayet ve hadislerde icmân sahâbeye özel olmasını belirten bir kayıt bulunmamaktadır. Tabiîn bir mesele üzerine icmâ ettikten sonra bu ümmet tarafından gerçekleştirilmiş bir icmâdır.¹⁶¹ Müellif, sahâbenin iki görüş üzerine ihtilaf ettiği meselelerde tabiînin bu iki görüşten birisi üzerine ittifak etmelerini icmâ olarak değerlendirmemektedir. Zira vefat eden ve görüşü benimsenmeyen kimseler de ümmettendir. İcmân gerçekleşmesi için ümmetin ittifakı gerekmektedir. Yalnız sahâbe vefat ettikten sonra icmâa konu olacak mesele meydana gelirse vefat eden sahâbenin muvafakatının veya muhalefeti icmân gerçekleşmesinde rol oynamamaktadır.¹⁶²

Sahâbe döneminde ictihad seviyesine ulaşan tâbiînin icmâ ehlinden sayılacağını, muhalefetin ise icmân gerçekleşmesine zarar vereceğini belirten İbn Kudâme hüccetin bütün ümmetin ittifakında olacağını söylemiş ve sahâbenin bu konudaki tutumunu örnek göstermiştir. Sahâbenin tabiîne olan üstünlüğü de sadece peygamberle arkadaşlık yapma hususundadır. Ayrıca tâbiînden birçok alim¹⁶³ sahâbe döneminde fetvâ vermesiyle meşhur olmuştur. Yalnız sahâbe tarafından icmâ gerçekleştirildikten sonra ictihad derecesine ulaşan tâbiînin muhalefetine veya muvafakatine itibar edilmez Bunlar icmâ gerçekleştirildikten sonra Müslüman olan kimseler gibidir.¹⁶⁴

1.1.3.6. Çoğunluğun İttifakı

Müellif çoğunluğun ittifakının icmâ olmadığını, icmân meydana gelmesi için bütün herkesin ittifak halinde olması gerektiği görüşünü benimsemiştir. İhtilaflara da değinen İbn Kudâme hadiste geçen hatadan korunmuşluk vasfının bütün ümmete ait olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁵ Dört halifenin ittifakına özellikle temas eden musannif bu şekilde bir ittifakın icmâ olmayacağını açık bir şekilde ifade etmiştir. İbn Kudâme bu konuda Ahmed b. Hanbel'den gelen görüşün şöyle anlaşılmasını isabetli bulmaktadır: dört halifenin ittifakının bağlayıcı olması ile ilgili rivayetlerden maksat icmâ değil, bu ittifakın bir hüccet olarak algılanmasıdır.¹⁶⁶

¹⁶¹ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 460-461.

¹⁶² İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 464-466.

¹⁶³ Kâdî Şüreyh, (ö.80) Alkame b. Kays,(ö.62) Esved b. Yezid (ö.75) Saîd b. Müseyyeb (ö.94)

¹⁶⁴ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 469.-470

¹⁶⁵ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 483-484.

¹⁶⁶ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 481.

1.1.3.7. Medine Ehlinin İttifakı

İbn Kudâme Medine halkının ittifakının icmâ olarak sayılmasını yanlış bulmaktadır. Müellifin bu konudaki delillerini maddeler halinde sıralamak onun görüşünü daha iyi yansıtacaktır.

- Hadiste geçen “hatadan korunmuşluk” bütün ümmete ait bir vasıftır. Medine halkı bu ümmetin tamamı değildir
- Alî b. Ebi Tâlib (ö.40), Abdullah b. Mes’ud(ö.32), Abdullah b. Abbâs(ö.68) gibi birçok alim sahâbi Medine’nin dışında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu sahâbiler olmadan icmâ gerçekleşemez.
- Bir kimse seferde veyahut Medine’de Peygamberden bir hadis işitmiş ve bu rivayeti kimseye nakletmeden Medine’den ayrılmış olabilir.
- Medine’nin üstün bir yer olması halkını icmâ ehli yapmaz. Eğer bir bölge üstünlüğünden dolayı halkını icmâ ehli yapacak olsaydı Mekke halkı için bu söz konusu olurdu. Nitekim Mekke Medine’den daha faziletli bir yerdir.¹⁶⁷

1.1.3.8. İnkırâz-ı Asr

Ahmed b. Hanbel’den inkırâz-ı asrın şart olduğunu ve olmadığını öngören bazı veriler aktarılmıştır. Bu bağlamda cumhurun¹⁶⁸ icmân gerçekleşmesi için İnkırâz-ı asrı şart koşmadığını söyleyen İbn Kudâme bu hususta dört delile yer verir.

- İcmân delil olması ayet ve hadisle sabit olmuştur. Bunlarda da inkırâz-ı asrı gerektiren bir kayıt bulunmamaktadır.
- İcmân hakikati ittifaktır. İttifak da meydana gelince icmâ ehlinin ölmesinin beklenmesi icmân hakikatının dışında bir durumdur.
- Tâbiîn, icmâ eden sahâbe hayatta iken icmâ hüccet olarak kullanıyordu. Eğer inkırâz-ı asrı dikkate alsalardı icmâ eden sahâbenin vefat etmesini beklerdi.
- İnkırâz-ı asrı şart koşturmak icmân meydana gelmemesine sebep olur. Şayet icmâ ehlinin bir sahâbi kalırsa icmâ tamamlanmadığından dolayı tâbiîn’in muhalefeti caizdir. Aynı husus tâbiîn içinde geçerli olur bu da icmân gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır.¹⁶⁹

¹⁶⁷ İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzir*, 479-480.

¹⁶⁸ Ebû Hanîfe (ö.150), Şâfiî (Ö.204), Mâlik (ö.179), fukaha ve kelam alimlerin çoğunluğu. Ayrıca bu hususta Ahmed b. Hanbel’den (ö.241) iki farklı rivayet gelmiştir. İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzir*, 482.483

¹⁶⁹ İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzir*, 482-483.

Müellif devamında Ahmed b. hanbel'den gelen diğer görüş çerçevesinde inkırâz-ı asrı şart koşanların delillerini sunmuş ve bunlara cevap vermiştir

Müellif, sahâbenin bir konuda iki farklı görüş beyan ettiğinde üçüncü bir görüş ileri sürmeyi caiz olarak görmemektedir. İbn Kudâme üçüncü bir görüş ileri sürmenin sahâbenin haktan (konuyla ilgili görüşten) gafil olması anlamına geldiğini bunun ise ilgili hadislerde mümkün olmadığına dikkat çekmiştir.¹⁷⁰

1.1.3.9. Sükûtî İcmâ

İbn Kudâme, müctehidin kendisine bir mesele arz edildikten sonra susmasını onun muvafakati olarak değerlendirmektedir. Müellife göre susan müctehid altı şekilde değerlendirilir.

- Kendisine arz edilen meseleyi henüz incelememiştir.
- Bu mesele ile ilgili bir kanaati oluşmamıştır.

Kendisine arz edilen meselenin incelenmemesini ulemanın adetine aykırı olduğuna dikkat çeken müellif, delillerin müctehidlere nazaran açık ve anlaşılır olmasından dolayı ilim ehlinin ilgili meselede kanaatin oluşmamasını da vakiya aykırı bulmaktadır.

- Korktuğundan dolayı kendisini korumak için susmuştur. Bu ihtimalde müctehid yakın çevresine konuyla ilgili hakiki kanaatini söyler. Onun görüşü de çok geçmeden yayılmış olur
- Bizim bilmediğimiz bir sebepten dolayı susmuştur. İbn Kudâme bunun gerçeğe aykırı olduğunu ve bunu kabul ettiğimiz takdirde Allah için görüşlerini belli eden kimselerin mevcut olmamasına götüreceğini ifade etmektedir.
- Her müctehidin musib olduğuna inanması. Müellif bu görüşü sahâbeden kimsenin söylemediğini aksine yanlış bir görüş gördüklerinde uyardıklarından yola çıkarak bu ihtimalde doğru bulmamaktadır.
- İctihat edilen konularda karşı çıkmayı benimsememesi. Musannif bunu da sahâbenin uygulamasına aykırı görmektedir.

İbn Kudâme'nin sükûtî icmâi geçerli bir icmâ, olarak kabul ettiği yapmış olduğu itirazlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca müellif susmanın muvafakata işaret ettiğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Bazı kimselerin sükûtî icmâi hakiki manada bir icmâ olarak değil de hüccet olarak değerlendirmesinin yanlış olduğunu da dikkat çekmiştir.¹⁷¹

¹⁷⁰ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 489.

¹⁷¹ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 492-494-495-496.

1.1.3.10. İcmân Takdim Edilmesi

İbn Kudâme, müctehidin karşılaştığı meselelerde ilk olarak o konu hakkında icmâa bakması ve onu diğer delillere takdim etmesi gerektiğini ifade etmektedir. İcmân Kur'an ve sünnete muhalefet etmesi durumunda Kur'an ve sünnetin mensuh veya müevvel olduğunu söyleyen müellif icmân kat'î (kesin) bir delil olduğundan dolayı neshi ve tevili kabul etmediğini bundan dolayı diğer delillere takdim edildiğini belirtmiştir¹⁷² Necmeddin et-Tuñî (ö.716) müellifin bu açıklamalarını şöyle detaylandırmaktadır. "İcmâ diğer delillere iki gerekçeden dolayı takdim edilir. İlk gerekçe: İcmâ kesin bir delildir ve icmân hatadan korunmuşluğu masum olan Peygamberin beyanı ışığında sabit olmuştur. Diğer delillerde ise durum böyle değildir. İkinci gerekçe: İcmâ için nesh ve tevil söz konusu değildir. Diğer delillerde ise nesh veya tevil ihtimali mevcuttur."¹⁷³

1.1.3.11. İcmanın Müstenedi

Müellif, ictihad ve kıyasın icmân müstenedi olmasını caiz görmektedir. Ona göre müstenedi ictihad ve kıyas olan icmâ hüccettir. Kuvvetli kanaatin oluşacağı yerlerde herkesin aynı görüş üzere olmasını gayet normal karşılamaktadır. Ayrıca müellif çoğu icmân müstenedinin umumat, zevahir ve âhâd haber gibi zan ifade eden şeyler olduğuna dikkat çekmektedir. Musannif nebizin, sarhoşluk verdiğiinden dolayı şarap gibi haram olmasını, kuvvetli kanaat oluştuğu ve herkesin benimsediği meseleler arasında değerlendirmektedir. İbn Kudâme görüşünü şöyle temellendirmektedir. "Büyük bir topluluğun kat'î veya zânnî bir delile dayanmaksızın batıl üzerine ittifak etmesi caiz iken zann-ı galip (kuvvetli kanaat) ve zahir bir delil üzerine ittifak edilmesi neden caiz olmasın?"¹⁷⁴

1.1.3.12. İcmân Kısımları

İbn Kudâme'ye göre icmâ iki kısma ayrılır.

- Maktû (Kesin) icmâ
- Maznun (Kesinlik taşımayan) icmâ

Maktû icmâ: İcmân gerçekleşmesi için herkes tarafından kabul edilen şartlarla beraber herkesin ittifak etmesi ve bu ittifakın tevâtür yol ile nakledilmesidir.

¹⁷² İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1028.

¹⁷³ Tûñî el-Hanbelî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 3/675.

¹⁷⁴ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 497-498.

Maznun icmâ: müellif bu icmâi üç madde de ele almıştır.

- İttifakın bazı asırlarda gerçekleşmesi. Sahâbenin iki görüşünden biri üzerine tâbînin ittifakı gibi.
- İcmâa katılan kimselerin açıkça ittifakını gösteren sözlü ifade de bulunurken bazılarının susması. (Sükûtî cmâ)
- İcmân şartları yerine gelmekle beraber âhâd yol ile nakledilmesi.

Müellif âhâd yolla nakledilen icmân âhâd yolla nakledilen hadis gibi delil olduğunu ve zannı galip ifade ettiğine değinmektedir.¹⁷⁵

Son olarak söylenenlerden az olanını almanın icmâ olmadığını söyleyen İbn Kudâme kitabî kimsenin ödeyeceği diyeti örnek olarak aktarmıştır. Örneği biraz daha açacak olursak kitabî kimsenin diyeti hususunda İslam alimleri ihtilaf etmişler kimileri kitabî için ödenecek miktarı Müslüman için ödenecek diyet miktarı olarak takdir etmişken bazı kimseler Müslüman diyetinin yarısının veya üçte birinin ödenmesi gerektiği hükmünü vermişlerdir. Kitabînin diyetinin, Müslümanın diyetinin üçte biri olduğuna kanaat getiren birisi icmâa uymuş olmaz. Çünkü bu icmâ değildir. İcmâ olsaydı muhalefeti yani diğer iki görüşü beyan etmek caiz olmazdı.¹⁷⁶

İbn Kudâme'nin Gazzâlî'nin izini takip ettiğini söylemek mümkündür. Zira İbn Kudâme'nin usûl yazımı Gazzâlî'nin usûl yazımına büyük oranda takip etmiştir. Nitekim icmâ anlayışları arasında ufak farklılık olmakla beraber büyük oranda aynıdır. Hatta bazı gerekçelendirmeleri (illetlendirmeleri) bile aynı olduğu gözlemlenmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Gazzâlî ile İbn Kudâme'nin icmâ anlayışı arasındaki farklar şunlardır;

- Gazzâlî usûlcü ve fakîhin ittifakının icmân gerçekleşmesi için rol oynadığını söylemektedir. İbn Kudâme ise her ikisinin muhalefet etmesinin gerçekleşen icmâa zarar vermediği görüşünü savunmaktadır. Ayrıca İbn Kudâme herhangi bir tafsilat yapmaksızın kelam ve nahiv aliminin icmâ ehlinde olmadığını söylemektedir. Gazzâlî ise kelam ve nahivle ilgilendiren meselelerde her ikisini icmâ ehlinde saymakla beraber bu iki konunun dışındaki meselelerde bunları icmâ ehlinde saymaz.
- Gazzâlî sükûtî icmâi hüccet olarak saymazken İbn Kudâme sükûtî icmâi hüccet olarak saymaktadır.
- Gazzâlî âhâd yolla icmân sabit olmayacağını söylerken İbn Kudâme ise âhâd yolla nakledilen icmâi âhâd haber gibi zannı galip ifade ettiğini söylemiştir.

¹⁷⁵ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 500-501.

¹⁷⁶ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 502-503.

İbn Kudme'nin icmâ anlayışında dikkat çeken birkaç önemli husus bulunmaktadır. İlk olarak, İbn Kudâme, icmân takdimi meselesini ele alarak, icmân Kur'an ve sünnete takdim edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre, icmâ, eğer Kur'an ve sünnete çelişiyorsa icmâa tercihen öncelik verilmelidir. Bu anlayış, İbn Kudâme'nin icmâa yüklediği anlamı gözler önüne sermektedir. Ayrıca, icmân kısımları konusunda ikili taksime gitmiş ve icmâ "kesinlik olan" ve "kesinlik olmayan" olarak ayırmıştır. Bu, icmân türlerine dair önemli bir farkındalık ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, âhâd olarak nakleden icmâ, âhâd yolla nakledilen hadislerle benzer bir şekilde değerlendirmesi dikkat çekmektedir. Bu yaklaşımlar, İbn Kudame'nin icmâ anlayışının ne denli derin ve ayrıntılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Gazzâlî ve İbn Kudame'nin ardından, eserini oluştururken Fahreddin er-Râzî'nin (ö.606) el-Mahsulünü esas almakla birlikte İmam Mâlik'in görüşlerine özellikle yer veren Karâfi'nin icmâ anlayışını ele alacağız.

1.1.4. Karâfi'nin icmâ anlayışı

Karâfi sözlerine icmân tanımı ile başlamıştır. Ona göre icmân tanımı şöyledir:

إتفاق اهل الحل والعقد من هذه الامة في امر من الامور

“Bu ümmetin müctehidlerinin herhangi bir mesele üzerine ittifak etmesidir.”

Tanımda geçen herhangi bir durum kaydını açıklayan Karâfi bunu şer'i, akli ve örfi meseleler olarak şerh ederek kendi tercih ettiği görüşüne dikkat çekmiştir. Daha sonra bu konuda usûl alimlerinin görüşlerini serdetmektedir.¹⁷⁷

1.1.4.1. İcmân Delil Oluşu

Çoğunluğa göre icmân delil olduğunu ifade eden müellif icmân şer'i bir delil olması ile ilgili şu ayet ve hadise değinmiştir.

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا □

“Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!”¹⁷⁸

لا تجتمع أمتي على خطأ

¹⁷⁷ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2004), 253.

¹⁷⁸ Nisâ 4/115.

“Ümmetim hata üzerine bir araya gelmez.”¹⁷⁹ Müellif kendi yazmış olduğu şerhte yani “*Şerhu Tenkîhi'l fusûl*” kitabında birkaç delil¹⁸⁰ daha zikrettikten sonra bütün delillerden ümmetin hatadan korunmuşluğunun, onlara uymanın vacip olduğunun anlaşılacağını beyan etmiştir.¹⁸¹

İlk dönemde iki görüş üzerine ihtilaf edildiğinde sonraki neslin üçüncü bir görüş ileri sürmesinin çoğunluğa göre caiz olmadığını ifade eden Karâfi, Fahreddin er-Râzî'nin konuyu biraz daha detaylandırıldığını ve şöyle söylediğini ifade etmektedir: “Eğer üçüncü bir söz ileri sürmek icmâ ettiklerinin hilafına olursa bu caiz olmaz. Şayet üçüncü görüş icmâ ettiklerinin hilafına olmazsa bu caiz olur. Dede ile kardeşler beraber mirasçı olduklarında kimileri dedenin malın hepsini alacağını söylerken kimiler ise kardeşlerin de mirastan pay alacaklarını söylemişlerdir. Bu iki görüşün dışında üçüncü bir görüş sunmak caiz değildir.” Müellife göre ilk asırda sahâbe bir konuda ihtilaf edip sonrasında bir görüş üzerine ittifak etseler icmâ gerçekleşmiş olur. İlk dönemde ihtilaf meydana geldikten sonra tâbiînin iki görüşten birisi üzerine ittifakını da icmâ olarak değerlendirmektedir. Zira o, tâbiînin ittifakını ümmetin ittifakı olarak saymaktadır.¹⁸²

1.1.4.2. İnkırâz-ı Asr

Karâfi, icmân gerçekleşmesi için inkırâz-ı asr şart görmemektedir. Nitekim inkırâz-ı asr şart koşulduğunda icmâ ehli vefat etmeden yeni nesiller ortaya çıkacağından dolayı icmân gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır.¹⁸³

1.1.4.3. Sükûti İcmâ

Müellif, sükûti icmân hakkında ulemanın görüşlerini delilleriyle beraber serdetmiş ve bunlardan herhangi birisini tercih ettiğine dair açık bir şekilde görüş beyan etmemiştir. Bu bağlamda sukûti icmânın icmâ ve hüccet olmadığı (Şafîî), inkırâz-ı asrdan sonra icmâ ve hüccet olduğu (Cübbai), icmâ olmayıp hüccet olduğu (Ebû Haşim), görüş hâkime aitse icmâ ve hüccet olmadığı ama müftüye aitse icmâ ve hüccet olduğu şeklinde dört ayrı görüş zikreder ve gerekçelerini değerlendirir. Müellifin şu sözlerinden sarıh icmâda inkırâz-ı asr kabul etmeyenlerin sükûti icmâda bu şartı kabul ettikleri anlaşılmaktadır. “Şayet sükûti icmâ caiz görürlerse, sarıh icmâda inkırâz-ı asr şart koşmayanlar sükûti icmâda şart koşmuş

¹⁷⁹ İlgili rivayet kaynaklarda "خط" lafzı yerine "ضلالة" lafzı ile geçmektedir. Şemsuddîn es-Sehâvî, *el-Makâsîdu'l-Hasene*, 716.

¹⁸⁰ كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا Bakara 2/143. Al-i imrân 4/110

¹⁸¹ el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 254-255.

¹⁸² el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 257-258.

¹⁸³ el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 258.

olacaklardı.”¹⁸⁴ Aradaki fark inkırâz-ı asr sonunda sükûtun onaylama anlamına geldiğinin kesinleşeceği düşüncesidir. Mamafih Karâfi bu ayrımın isabetli olmadığı görüşünü Razi'den nakleder. Öte yandan Karafi, icmân Kur'an, sünnet ve kıyasa takdimi meselesinde sükûtî icmâ zannî bir delil olarak nitelemektedir ki bu da söz konusu icmân ihtilafı olduğunun bir yansımasıdır.¹⁸⁵

1.1.4.4. Medine Ehlinin İcmâ

Müellif, İmam Mâlik'in (ö.279), akli bilgiye değil de nakli bilginin aktarımına dayalı olan hususlarda (tevakkuf) Medine halkının ittifakını icmâ olarak değerlendirdiğini aktarmakta ve kendisi de bunu benimsemektedir. Görüşünü peygamberimizin “Medine tıpkı körüğün demir üzerindeki işe yaramayan parçaları temizlemesi gibi insanları temizler.”¹⁸⁶ “hadîsi ile delillendirmektedir. Karâfi'ye göre hata pisliktir. Medine ise pislik barındırmaz. Ayrıca halef selefine bildiklerini aktarmaktadır.¹⁸⁷ Buradan da Karâfi'nin Medinelilerin ittifakını icmâdan ziyade kitlesel rivayet bağlamında değerlendirdiğini göstermektedir. Dört halifenin, Ehli beytin ve Kûfe ehlinin ittifakını da ele alan Karâfi bu ittifakları icmâ olarak kabul etmemektedir.¹⁸⁸

1.1.4.5. İcmâ Yapılan Muhalefetler

İçtihat mertebesine ulaşan tâbiînin, ittifak halinde bulunan sahâbeye muhalefetinin icmân gerçekleşmesine engel olduğunu nakleden müellif bu durumda sahâbenin ümmetin tamamı olmamasına dikkat çekmektedir. Yazar bu tutumuna uygun olarak Mâlikî mezhebinin görüşü olan bir kişinin muhalefetinin icmâa engel olacağı tutumunu ayrı olarak zikretmiştir. Ona göre kâfir olan kimselerin muhalefeti icmâa zarar vermez.¹⁸⁹ Gerçekleşen icmâa muhalefet eden kimsenin durumunu değerlendiren müellif icmâa konu olan mesele dinen kesin bilinmesi gereken bir şey olursa ona muhalefet edenin kâfir, eğer bilinmesi zor olan kapalı meselelerde ise kâfir olmayacağını ifade etmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁴ el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 259-260.

¹⁸⁵ el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 264.

¹⁸⁶ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, thk. Muḥtafa Dîb el-Buḡâ (Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 1414). Fadlu'l Medine,6 (No.1772),

¹⁸⁷ el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 262.

¹⁸⁸ el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 262-263.

¹⁸⁹ el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 263.

¹⁹⁰ el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 264-265.

1.1.4.6. İcmân Diğer Delillerden Öncelikli Olması

Yazar, kat'î (sarihî icmâ) ve mütevâtir şekilde nakledilen icmân Kur'an, sünnet ve kıyasa takdim edileceğini ifade etmiştir. Çünkü Kur'an ve sünnet nesh ve tevil edilmeye, farklı manalara ifade etmeye muhtemeldir. Kıyasın ise şartlarından birisinin meydana gelmemesi, kapalı olması olağan bir durumdur. Yalnız kat'î icmâ bu ihtimallerden uzaktır. Buradan da anlaşıldığı üzere Karâfi, kat'î icmân en kuvvetli delil olduğunu kabul etmektedir. Müellif öte yandan Kur'an'ın sükûtî icmâ gibi zannî olan icmâlara takdim edildiğini beyan etmiştir.¹⁹¹

1.1.4.7. Âhâd Şekilde Nakledilen İcmâ

Müellif âhâd şekilde nakledilen icmâ hüccet olarak kabul etmektedir. Ona göre her ne kadar bu icmâ kesin bilgi ifade etmese de zannî bilgi ifade etmektedir. Zannî bilgi ise şer'î hükümlerde muteberdir. Ayrıca müellif âhâd şekilde nakledilen icmâ inkâr edenin kafir olmadığı kanaatindedir.¹⁹²

1.1.4.8. İcmân Müstenedi

Karâfi, İmam Mâlik'e göre zan veya kesin ilim ifade eden delillere dayanarak icmân gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. İcmâ edenler de zannı galip meydana geldiğinden dolayı zan ifade eden deliller üzerine icmân mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda özellikle kıyasın icmân müstenedi olduğuna dikkat çekmektedir. Karâfi icmân dayanağını ele alırken zan ifade eden deliller için "emare", kesinlik ifade eden deliller için ise "delale" tabirlerini kullanmıştır. Bazılarının ancak kesin delillere dayanarak icmâ yapılabileceğini ileri sürerken, bazılarının ise herhangi bir delile dayanmadan da icmân gerçekleşebileceği iddiasında olduklarını belirtmiştir. Karâfi İmam Mâlik'e izafe ettiği görüş çerçevesinde icmân dayanağının zannî veya kesin bir delil olabileceğini düşünmektedir.¹⁹³

1.1.4.9. İcmâ Ehli

Kıyamete kadar gelecek kimselerin icmâ ehli olmadığını söyleyen müellif, İmam Mâlik'e göre avâmın icmâ ehlinden sayılmayacağını belirtmiş ve bunun gerekçesini sahâbenin icmâ konusunda avâma itibar edilmeyeceği üzerine icmâ etmesi olarak açıklamıştır. Musannif, Fahreddin er-Râzî'nin şu sözlerine yer vermiştir; "icmân gerçekleşmesinde alanında uzman olan kimselerin her ne kadar başka alanlarda müctehid olmasalar da uzman oldukları alandaki

¹⁹¹ el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 264.

¹⁹² el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 260.

¹⁹³ el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 266-267.

görüşleri muteberdir. Kalam alanında kalamcının, fıkıh alanında fakihın itibar edilir. Sadece fikhî meseleleri ezberleyen, usûl bilmeyen fakih icmâ ehlinen değildir. Fikhî meseleleri ezberlemeyen müctehid usûlcü ise icmâin gerçekleşmesinde muteberdir.” Yalnız Kârâfi “*Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*’ de usûl bilmeyen fakih ve fikhî meseleleri bilmeyen usûlcüyü icmâ ehlinen saymamaktadır. Zira o ictihad etmenin şartını usûl ve fûrû bilmek olarak belirlemiştir. Bunlardan birisi olmadığında ictihad gerçekleşmez.

İcmâ eden kimselerin sayısına temas eden yazar tevâtür sayısını şart koşmamakta bununla beraber bir kimsenin olmasını dahi yeterli görmektedir. Karâfi sahâbeden sonraki nesillerde gerçekleşen icmâi hüccet olarak aktarmaktadır. Hüccet saymayanların argümanlarına ise cevap vermektedir¹⁹⁴

1.1.4.10. İcmâin Söz Konusu Olduğu Konular

İcmâin delil olduğunu kanıtlamak için kendilerine başvuru referanslar icmâ ile sabit olmaz. Çünkü bunların varlığına dayanılarak icmâin delil olduğu savunulmuştur. Örneğin bir yaratıcının mevcudiyeti, onun kudreti, ilmi ve Peygamberlik müessesesi gibi hususlar icmâa dayanılarak isbat edilemez. Aksi takdirde kısır döngü (devir) söz konusu olur. Alemin hadis ve yaratıcının tek olması gibi icmâin hüccet oluşu kendisine bağlı olmayan hususlar ise icmâ ile sabit olur. Karâfi daha sonra savaş ve strateji konularında icmâin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği meselesine temas eder. Bu konuda bazı Mâlikî alimlerinin görüşlerini aktarmakla birlikte Mâlik’in bu konuda açık bir beyanının olmadığına dikkat çeker. Temas ettiği diğer bir detay ise temel bir hükmün alt detaylarında farklı grupların farklı hatalı görüşleri benimsemesinin ümmetin hataya düşmesi sayılıp sayılmayacağı meselesidir. Karâfi’ye göre aynı mesele üzerinde bütün müctehidler hatalı bir görüşü benimseyemez. Farklı meselelerde farklı müctehidler hataya düşebilir, ancak burada toplu bir hata söz konusu değildir. Temel bir meselenin farklı detaylarında herkesin farklı hata yapıp yapamayacağı ise tartışma konusudur.¹⁹⁵

Karâfi’nin icmâ anlayışında dikkat çeken bazı önemli noktalar bulunmaktadır. Karâfi, Medine ehlinin ittifakını icmâ olarak kabul eder ve bu görüşüyle genel kanaatten farklı bir söylem benimser. Zira genel görüş, icmâin belirli bir şehir veya toplulukla sınırlı olamayacağı yönündedir. Ancak Karâfi’nin açıklamalarından Medine ehlinin bir bilginin nakli konusundaki ittifakına icmâ dediği anlaşılmaktadır. Bu da konuyu icmâdan ziyade kitlesel rivayetle alakalı olarak tasavvur ettiğini gösterir. Ayrıca, İbn Kudâme gibi, icmâin Kur’an ve sünnete takdim edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Karâfi, Kur’an ve sünnetin tevil edilmeye açık olabileceğini ancak icmâin bu tür bir ihtimale söz konusu olmayacağını savunarak, icmâin kesinliğini vurgular. Bu düşünceler, Karâfi’nin icmâa dair özgün ve dikkat çekici anlayışını yansıtmaktadır.

¹⁹⁴ el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 267-268.-269

¹⁹⁵ el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 269.

Dört mezhebe mensup birer usûl aliminin eserleri çerçevesinden icmâ konusunu ele aldıktan sonra, farklı usûl geleneklerini özetlemeye çalışan müelliflerin çok tanınmış bir örneği olan Sübkî'nin icmâ anlayışını ele alacağız.

1.1.5. Tâceddîn Es-Sübkî'nin icmâ anlayışı

1.1.5.1. İcmân Tanımı

es-Sübkî meseleleri detaylı bir şekilde ele almamış ve icmâ ile ilgili bir çok meseleyi peş peşe sıralamıştır. Müellif, Cem'ü'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkh eserine icmân tanımını yapmak ile başlamıştır.

وهو إتياف مجتهد الامة بعد وفاة محمد صلى الله عليه وسلم في عصر على أي أمر كان

“Ümmetin müctehidlerinin Muhammed (s.a.v) vefat ettikten sonra herhangi bir asırda herhangi bir mesele hakkında ittifaktır.”

Müellif yapmış olduğu bu tanımları bizzat kendisi açıklamaktadır. Tanımdaki müctehid kaydına değinen es-Sübkî, bunun herkes tarafından kabul edilen bir kayıt olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu ittifakın bütün müctehidler tarafından olması gerektiğini söylemiştir. Müellif fürû meselelerde usûlcünün icmâ ehlinde sayılması gerektiğini bazı kimselerin söylediğini aktarmakla yetinmiştir. Mahallî ise bunun sahih olmadığını usûlcünün fürû meseleye nazaran avâmdan olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁹⁶ Çoğunluğun ittifakını icmân gerçekleşmesi için yeterli görmemektedir. Müslümanlar lafzı ile kâfir kimselerin icmâda bir etkisinin olmadığına değinmiştir. Ayrıca sahih olan görüşe göre icmâ edenlerde adalet vasfı olması şart değildir.¹⁹⁷

es-Sübkî icmân sahâbeye, Mekke, Medine gibi belli bir bölgeye, ehli beyt ve dört halife gibi belli şahıslara özel olmadığına dikkat çekmiştir.¹⁹⁸ Müellife göre sahâbe bir konuda icmâ ettiğinde şayet müctehid tâbiîn varsa onlar icmân gerçekleşmesinde rol oynarlar. Eğer sahâbe icmâ ettikten sonra tâbiînden birisi ictihad seviyesine ulaşırsa bu tâbiînin muhalefeti gerçekleşen icmâa zarar vermez. Nitekim müellif icmân meydana gelmesi için inkırâz-ı asrı şart koşmamaktadır.¹⁹⁹ İcmân bize ulaşma yollarına değinen müellif âhâd bir şekilde bize nakledilen icmân hüccet olduğunu ifade etmektedir. İcmâa katılan müctehiderin sayısının mütavahir olmasını şart koşmamakla beraber eğer bir kişi ise ona göre icmâ gerçekleşmez.²⁰⁰

¹⁹⁶ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 76; Ebû Abdillâh Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli' fi halli Cem'ü'l-cevâmi'* (Dimâşk: Müessetü'r-Risâle Naşirun, ts.), 2/132.

¹⁹⁷ es-Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi'*, 76; el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli'*, 2/133.

¹⁹⁸ Zikri geçen bu yerlerde ümmetin tamamı değil bir kısmı ittifak halindedir. el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli'*, 2/137.

¹⁹⁹ es-Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi'*, 76; el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli'*, 2/136.

²⁰⁰ En az iki kişi olması gerekmektedir. el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli'*, 2/140.

Musannif, söylenenlerden az olanı almanın hak olduğunu belirtmiştir.²⁰¹ İmam Mahalli ise hak olmasını açıklarken az olan kısmını icmâ olarak değerlendirmiştir.²⁰²

Müellif farklı görüşlerin olduğunu belirtmekle beraber kıyasın icmân müstenedi olabileceğine işaret etmiştir.²⁰³ İhtilaf tam yerleşmeden önce²⁰⁴ iki görüşten birisi üzerine ittifakın caiz olduğuna değinen es-Sübkî İki görüş yerleştikten sonra meydana gelecek ittifakı icmâ olarak değerlendirmemiştir.²⁰⁵

1.1.5.2. Sükûtî İcmân Hücciyeti

es-Subkî sükûtî icmâî hüccet olarak değerlendirmektedir. İcmâ olarak isimlendirilmesini ise doğru bulmamaktadır. Zira bazı müctehidlerin susmaları onların diğer müctehidlere katıldıkları hakkında zannî galip bir bilgi ifade etmesi kesin olmayan bir durumdur.²⁰⁶

Müellif dinî,²⁰⁷ dünyevî²⁰⁸ve aklî²⁰⁹ konularda icmân gerçekleşebileceği görüşünü benimsemiştir.²¹⁰ İcmân gerçekleşmesi için masum imam şartının doğru olmadığı görüşünü benimsemiştir.²¹¹

1.1.5.3. İcmân Gerçekleşme İmkânı

es-Sübkî icmân gerçekleşmesini mümkün görmektedir. Ona göre sarîh icmâ katiyet ifade ederken sükûtî icmâ ise kat'î değildir. İcmâa muhalefet etmenin haramlığına işaret eden müellif iki görüş üzerine ihtilaf edildiğinde üçüncü bir görüş öne sürmenin de caiz olmadığını beyan etmiştir. Musannif icmâî inkâr edenleri birkaç maddede değerlendirmiştir:

- Dinden zarurî olarak bilinen icmâ konusunu ²¹² inkâr eden kâfir olur.
- İnsanlar arasında meşhur olan ve nassla belirlenmiş icmâ konusunu²¹³ inkâr eden kâfir olur.

²⁰¹ es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi*, 76-77.

²⁰² el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/146.

²⁰³ es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi*, 77.

²⁰⁴ İttifak ile ihtilafın arasındaki zamanın az olması el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/144.

²⁰⁵ es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi*, 77.

²⁰⁶ es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi*, 77-78.

²⁰⁷ Namaz, oruç, zekât

²⁰⁸ Askerlerin yönetimi

²⁰⁹ Evrenin hâdis olması

²¹⁰ es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi*, 154.

²¹¹ es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi*, 78.

²¹² Namazın orucun vacipliği zinanın ve içki içmenin haramlığı el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/163.

²¹³ Alışverişin helal olması. el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/163.

- Nassla belirlenmemiş icmâ konusunu inkâr eden kimse hakkında ihtilaf mevcuttur.
- İcmâ konusu nassla belirlenmiş olsa bile yaygınlık kazanmamış icmâ²¹⁴ inkâr eden kişi kâfir olmaz.²¹⁵

Tâceddîn es-Sübkî'nin icmâ anlayışına dair yaptığımız incelemede, eserinin derin bir anlam taşıyan, kısa ve kapalı bir üsluba sahip olduğunu gözlemledik. Bu nedenle kitabın tam olarak anlaşılabilmesi için bir şerhe ihtiyaç duyulduğu kanaatindeyiz. Müellif, icmân gerçekleşmesini mümkün görmekle birlikte, sükûtî icmân zannî bir delil olduğu kanaatinde olması dikkat çekmektedir. Ayrıca, icmân yalnızca belirli bir şehir, bölge ya da şahısla sınırlı olmadığını ifade etmesi de oldukça önemlidir. İcmâ inkâr edenleri farklı maddelerle kategorize etmesi ise, onun icmân hücciyetine verdiği önemi açık bir şekilde yansıtmaktadır.

Sübkî'nin icmâ anlayışının ardından farklı usul geleneklerini birleştirme metodunun benimseyen Hanefî bir müellif olan Bihârî'nin icmâ anlayışını aktarmaya çalışacağız.

1.1.6. el-Bihârî'nin icmâ anlayışı

1.1.6.1. İcmân Tanımı

Bihârî'ye göre icmânın tanımı şöyledir:

إتفاق المجتهدين من هذه الأمة في عصر على امر شرعي

“Bu ümmetin müctehidlerinin herhangi bir asırda şer’î bir durum üzerine ittifak etmesi.”²¹⁶ Müellif her ne kadar “şer’î bir mesele” kaydına tanımında yer vermiş olsa bile cumhura göre dünyevî meselelerde icmân gerçekleşeceğini ifade etmiştir.²¹⁷

Bihârî, icmân gerçekleşme, bilinme, nakledilme imkânını kabul etmeyen Nazzâm²¹⁸ ve taraftarlarının delillerini nakledip iddialarına cevap vermektedir.²¹⁹ Bihârî'nin icmâ kabul etmeyen kimselere karşı verdiği cevapları daha iyi anlamak için bu kimselerin görüşlerini aktarmayı uygun görmekteyiz.

²¹⁴ Vakfeden önce cinsel münasebetin haccı ifsâd etmesi el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/164.

²¹⁵ es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi*, 78-79.

²¹⁶ Muhibbullâh b. Abdîşşekûr Bihârî, *Müsellemü's-sübût'* (Mısır: Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l-Mısriyye, ts.), 2/166.

²¹⁷ Bihârî, *Müsellemü's-sübût'*, 2/195.

²¹⁸ Bu görüşler Nazzâm'ın bazı taraftarlarına aittir. Nazzâm'a göre ise icmâ vardır. Yalnız hüccet değildir. Ebü'l-Ayyâş Muhammed Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn el-Ensârî es-Sihâlevî Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût bi-şerhi Müsellemi's-sübût* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423-2002), 2/260.

²¹⁹ Muhibbullâh b. Abdîşşekûr el-Bihârî, *Müsellemü's-sübût'* (Mısır: Matba'atu'l-Hüseyniyyeti'l-mısriyye, ts.), 2/166

1.1.6.2. İcmân Gerçekleşme İmkânı

Nazzâm ve taraftarları, alimler farklı bölgelerde oldukları için icmâ konusu olan hükmün onlara nakledilmeyeceğini düşünürler. Ayrıca icmân müstenedi ya kat'îdir ya da zannîdir. Eğer kat'î ise bu delil icmâa gerek kalmadan nakledilirdi. Eğer icmân müstenedi zannî ise insanlar farklı mizaçlara sahip olduğu için ittifakın meydana gelmesi oldukça zordur.

Müellif ise mütevâtir bir hususun Kur'an gibi her yere ulaşabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca alimlerin şer'î hüküm öğrenmekteki çabaları ve gayretleri hükmün her yere ulaşmasında büyük rol oynamaktadır. İcmân kat'î bir delilden meydana gelmesini ele alan musannif, gerçekleşen icmâ ile kat'î delilden müstağni olunabileceğine dikkat çekmiştir. Zira kesin ittifak gerçekleşip yaygınlık kazanınca, onun dayanağı olan delili bu delil kesin de olsa aktarmaya artık gerek kalmamıştır. İcmâa müstened olan zannî delil ise herkesin ittifak edebileceği açık meselelerde olabilir. Alimlerin tabiatlarının farklı olmasından dolayı ittifakın meydana gelmemesi, anlaması zor kapalı yerlerde söz konusudur.²²⁰

1.1.6.3. İcmân Bilinmesi

Bihârî, icmân gerçekleştiği bilgisine ulaşamayacağını savunan kimselerin görüşlerine yer vermekle yetinmiş ve onlara cevap vermemiştir. İcmân bilinmeyeceğini savunan kimselerin dayanaklarını ise şöyle aktarmıştır. "Doğu ve batı da yaşayan alimlerin sözleri bir yana kendileri bile bilinmemektedir. Ayrıca henüz icmâ oluşmadan bazı müctehidlerin görüşünden dönmesi ihtimal dairesindedir."²²¹ Konuyu genel bir şekilde inceleyen Leknevî, icmân bilinmesi ile ilgili şöyle bir itiraz yapıldığını ifade etmiştir. "İcmân nakil yoluyla bilinmesi imkânsız ya da çok zordur. Çünkü icmâi nakledenin, farklı bölgelerde yaşayan alimleri bizzat bilmesi imkân dairesinde değildir. Onların yalan söyleme, diğer müctehidlerin fetvasından önce görüşünden dönme ve korkudan görüşünü söyleyememe ihtimali varken, ittifak etmeleri ise âdeten muhaldir." Leknevî bu söyleme iki açıdan cevap vermektedir. İlk olarak kat'î (kesin) olanın, zannî olana (kesin olmayan) takdim edilmesi aklen kesin bir durumdur. Böyle bir zarûrî bir bilgi üzerine ittifak edilmesi ise kimsenin inkâr etmeyeceği bir husustur. Müellif, ümmetin Hz. Ebû bekir'in hilafeti üzerine icmâ etmesini bu kabilden değerlendirmektedir. Zira halifelik hali kimseye kapalı olmayacak bir durumdur. Bu ise icmân kesin olarak meydana geldiğini ifade etmektedir. Leknevî ikinci olarak şöyle bir izahat yapmaktadır. İlk üç asırda özellikle sahâbe döneminde müctehidler bizzat biliniyordu ve görüşlerini elde etmek mümkündü. Ayrıca onların görüşlerinden dönüp dönmedikleri de tecrübe yolu ile yani kendilerine sorarak veya araştırarak bilinmekle beraber fetvâlarında ve amellerinde bilerek veya bilmeyerek yalana meyletmedikleri de aşikâr bir durumdur. Bunun bilgisi ve nakli ise gerek bir kişi gerek bir topluluk için mümkündür. Müellif bu açıklamalarından sonra günümüzde ise alimlerin

²²⁰ el-Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/166

²²¹ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/167-168.

doğu ve batı bölgelerine dağılmalarından ve onların bizzat bilinemeyeceğinden dolayı icmân bilinemeyeceğini ve nakledilemeyeceğine dikkat çekmiştir. Yani Leknevî'nin açıklamalarını özetleyecek olursak ilk üç asırda müctehid alimler bilindiğinden dolayı icmânın bilinmesi ve naklî caiz iken günümüzde ise alimler farklı bölgelere dağılıp bilinemediklerinden dolayı icmânın bilinip nakledilmesi mümkün değildir. Leknevî bu değerlendirmeleriyle literatürde yer alan icmâlarda herhangi bir şüpheye mahal olmadığını, ama günümüzde yeni bir mesele için icmâ iddiasında bulunmanın tartışılır olacağını ileri sürmektedir.²²²

1.1.6.4. İcmânın Nakli

İcmân naklini mümkün görmeyenler şu şekilde görüşlerini temellendirmektedir. İcmâ tevâtür ya da âhâd tarikle nakledilir. Her ikisi de mümkün değildir. Zira icmânın bütün tabakalarda mütevâtir şekilde nakledilmesi adeten mümkün değildir. Âhâd tarik ise ilim ifade etmemektedir. Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen "Kim icmânın varlığını iddia ederse o yalancıdır." sözünü delil olarak kullanmaktadırlar. Bihârî bu açıklamalara cevap vermektedir. Ona göre bu kesin olan bir hususta şüphe uyandırmaktır. Zira her dönemde kat'înin zannî olana takdimi hususunda icmâ meydana gelmiştir. Hatta bu husus (kat'înin zannî olana takdim edileceği ilkesi) dinin zaruri esaslarından olmuştur. Ayrıca müellif Ahmed b. Hanbel'in icmâ ile birçok yerde ihticac ettiğini söyleyerek ilgili rivayeti, icmâi bize nakleden kimsenin tek kişi olması durumuna²²³ ya da imamın yaşadığı dönem ve sonrasında icmân meydana gelmesine²²⁴ hamletmiştir.²²⁵

1.1.6.5. İcmânın Delil Olması

Çoğunluğa göre icmân kat'î bir delil olduğunu ifade eden Bihârî, icmânın delil olması hususunda Şiâ ve Harici gruplara itibar edilmeyeceğine dikkat çekmiştir. Bu görüşünü ise onların (Şiâ ve Haricilerin) icmânın delil olması hakkında alimler tarafından ittifak meydana geldikten sonra karşı bir tutum sergiledikleri, bundan dolayı da onlara itibar edilmeyeceği ile gerekçelendirmiştir. Ulema her dönemde icmâa muhalefet edenleri hatalı olarak saymıştır.

Bihârî icmânın delil olması ile ilgili aklî ve naklî delillere yer vermiştir. İlk olarak aklî delili aktaran müellif şu şekilde açıklama yapmaktadır. Ulema her dönemde icmâa muhalefet eden

²²² Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 2/261-262.

²²³ Zira icmâ önemli bir husustur. Çoğunluğun bilmeyip bir kişinin bu icmâi rivayet etmesi olası bir durum değildir. Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 2/261.

²²⁴ Alimlerin çok olup bilinmeyen farklı bölgelerde yaşaması hükmün kendilerine nakledilmesini şüpheli hale getirmektedir. Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 2/261.

²²⁵ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/168-169.

hatalı olarak sayılmıştır. Ayrıca sahâbe ve tâbiünden önemli bir kesimin herhangi bir hükümde kesin görüş belirtmesi bu ittifakın kat'î nasdan kaynaklı olduğunu ifade etmektedir.²²⁶

Musannif icmân hücciyetine delalet eden ayet ve hadisler konusunda Gazzâlî ile aynı görüştedir. Yani ona göre ilgili ayetler icmân hücciyetine açık bir şekilde delalet etmemekle beraber icmâ hakkında rivayet edilen hadisler manen mütevâtirdir. Bihârî'nin şu tutumundan bu kanaate varmaktayız. O icmân delil olmasına delalet edecek ayetleri zikretmiş ve tam manasıyla icmâa delalet etmediğini belirtmiştir. Ayrıca hadislerin manen mütevâtir olduğunu hatta İbn Hacıb'in (ö.246) bunu benimsediğini²²⁷ açıkça belirtmektedir.²²⁸ Müellifin Müsellemü's-sübût' kitabında yer verdiği ilgili ayetler ve hadis şunlardır;

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

"Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!"²²⁹

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

"İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık."²³⁰

لَا تَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ

"Ümmetim delalet üzerine bir araya gelmez."²³¹

1.1.6.6. İcmâa Katılan Kimseler Hakkında

İcmâa katılan kimselere temas eden müellif kâfirin, gelecek neslin ve mukallidin (fikhî meseleleri bilse dahi) gerçekleşen icmâda muteber olmadıklarına değinmiştir. Ayrıca musannif kimine göre usûlcünün kimine göre ise fûrû-i fikhî bilen alimin icmâ ehlinde sayıldığını aktarmakla yetinmiş ve bununla ilgili bir tercihde bulunmamıştır.

²²⁶ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/169.

²²⁷ Bihârî, her ne kadar er-Râzî'nin, bu hadisleri manen mütevâtir olmasını benimsemediğini aktarsa da kanaatimizce İbn Hacıb'in görüşünü benimsemektedir. Zira ilk olarak bu hadisleri manen mütevâtir demesi ve hemen ardından İbn Hacıb'in görüşünü aktarması buna işaret etmektedir. Ayrıca Leknevî er-Râzî'nin bu tutumunu şu sözleri ile eleştirmektedir. "Zahir (açık) durumları şüpheli göstermek onun adettir.". el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 2/265.

²²⁸ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/170-171.

²²⁹ Nisâ 4/115.

²³⁰ Bakara 2/143.

²³¹ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 2/515 (No. 937).

Gazzâlî ve Amidî'nin (ö.631) icmâ edecek olan müctehitte adalet şartını koşmadığını söyleyen müellif tercihini Hanefilerin hatta cumhurun görüşü olan adalet vasfının müctehitte şart olması yönünde kullanmıştır. Zira adalet vasfını taşımayan fasık kimselerin verdikleri haberlere itibar edilmemesi icmâda da itibar edilmemesine delil teşkil etmektedir. Müellif bidat ehli olan kimseleri de fasık kimseler gibi değerlendirmektedir.²³²

Müellif hüccet teşkil eden icmân sahâbeye özel olmadığını şöyle gerekçelendirmektedir. Naklî delillerde icmân sahâbeye özel olması ile ilgili bir kayıt yoktur.²³³ Ayrıca herhangi bir dönemle kayıtlansızın mutlak olarak icmâa muhalefet eden kimsenin hatalı olduğuna dair ittifak gerçekleşmiştir.²³⁴

İcmâ ehlinin sayısının mütevâtir olmasının şart olmadığını ifade eden müellif bir kişinin ise icmân gerçekleşmesi için yeterli olmayacağını söylemiştir.²³⁵

İçtihat derecesine ulaşan tâbiînin, sahâbenin icmâında rol oynadığı görüşünü benimseyen müellif, ümmetin korunmuşluk vasfının ümmete ait bir nitelik olduğuna dikkat çekmiştir. Herkesin ittifakı ile ümmetin ismetinin (korunmuşluğunun) ortaya çıkacağını söyleyen Bihârî çoğunluğunun ittifakını icmâ olarak saymamaktadır. Çoğunluğunun ittifakının hüccet olup olmamasını ele alan musannifa göre kıstas müctehidlerin çok olmasıdır. Zira grupların çokluğu şahısların çokluğunu, şahısların çokluğu ise adil müctehidlerin çokluğunu gerektirmez. Netice olarak müellife göre müctehidlerin çoğunluğunun ittifakı hüccettir.²³⁶

1.1.6.7. İnkırâz-ı Asr

Bihârî icmân gerçekleşmesi için inkırâz-ı asrı şart olarak görmemektedir. Çünkü herkesin bir anlık bile olsa ittifakı ile icmâ gerçekleşmiş olur. İcmâ gerçekleştiği için başka bir şart koşmaya gerek yoktur. Ayrıca asrın değişmesi ile müctehidin ictihadının isabetli olması arasında bir bağlantı yoktur. Bihârî herkes tarafından, sahâbe, tâbiîn ve tebeu't- tâbiîn döneminde icmân gerçekleşeceğine dair icmâ bulunduğunu, inkırâz-ı asrın şart koşulması ile bu dönemlerde icmân gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir.²³⁷

Sahâbe ihtilaf ettikten sonra tâbiîn döneminde gerçekleştirilen ittifak müellife göre icmâdır. Hz. Ömer ile Hz. Osman Temettu' ile kıran haccını yasaklamasına rağmen tâbiîn döneminde bu ikisinin caiz olduğuna dair icmân gerçekleştiğine dikkat çeken müellif, gerçekleşen bu ittifakin

²³² Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/172-173.

²³³ Ümmet lafzı bütün herkesi kapsamaktadır. Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 2/270.

²³⁴ el-Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/174.

²³⁵ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/175.

²³⁶ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/176; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 2/272-273.

²³⁷ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/178.

icmâ sayılmaması durumunda hakkın bulunmadığı bir zaman olacağını ifade ederek görüşünü delillendirmiştir.²³⁸

1.1.6.8. Medine Ehlinin İcmâ

İcmân bütün herkesin ittifakı ile gerçekleşeceğini müellif öncesinde beyan etmişti. Bu bölümde ise icmân belirli şahıs ve bölgelere özel olmadığını değerlendirmiştir. Bihârî Medine ehlinin ittifakını icmâ olarak değerlendirmemektedir. Çünkü ictihadın temel ilkesi müctehidin keskin görüş sahibi olmasıdır. Bu ise belirli bir bölgeye mahsus bir özellik değildir. Müellif, İmam Ebû Hanîfe'nin Kufe'de yaşamasına rağmen Medine'de yaşayan İmam Mâlik'ten daha fakih olduğuna dikkat çekerek görüşünü daha da kuvvetlendirmektedir. Bu konuda rivayet edilen "Medine tıpkı körüğün demir üzerindeki işe yaramayan parçaları temizlemesi gibi insanları temizler." hadisinin ise bağlamından koparıldığını²³⁹ söylemiştir.²⁴⁰

İcmâ belli şahıslara hasretmenin doğru olmadığını ifade eden müellife göre sadece ehli beytin, Hz. Ebû bekir ve Hz. Ömer'in, dört halifenin ittifakı icmâ sayılmaz. H.z Ebû bekir, H.z Ömer ve Hulefâ-yi Râşidî'ne uyulması ile ilgili rivayetlerden²⁴¹ bir kısmı mukallitlere yöneliktir. Zira müctehidlerin bu kimselere muhalefeti caizdir. Bu rivayetlerden²⁴² bir kısmı ise müellife göre zayıftır.²⁴³

1.1.6.9. Sükûtî İcmâ

Bihârî, alimlerden bazılarının açıkça görüş bildirip diğer bir kısmında görüşünü beyan etmekten korkmaksızın düşünce kadar zaman geçtikten sonra susmasının icmâ olduğunu aktarmaktadır. Yalnız müellife göre bu icmân kat'îyyet ifade edebilmesi müctehidlerin umûmü'l belvâya²⁴⁴ dair bir meselede uzun süre susması ile olmaktadır. Çünkü müellif sadece susmayı rıza olarak değerlendirmemektedir. Ona göre rızasına işaret eden alamet olmalıdır. Görüşüne katılmadığı kimseye saygısından dolayı susma ihtimalini değerlendiren Bihârî bunu

²³⁸ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/179-180.

²³⁹ İlgili hadisin manası şöyle olabilir. "Medine'de vefat eden herkes affedilmiş olarak ölürlür." Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 2/282.

²⁴⁰ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/182-183.

²⁴¹ عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديين من بعدي "Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e uyun." اقتدوا بالذين من بعدي ابي بكر وعمر "Sünnetime ve Hulefâ-yi Râşidî'nin sünnetine sınıksız sarılın." Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/182.

²⁴² خذوا نصف "Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine tutunursanız hidayete ulaşırsınız." دينكم عن الحميراء "Dininizin yarısını Âişe'den alınız." Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/182.

²⁴³ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/181-182.

²⁴⁴ Fıkıhta umûmü'l-belvâ, çokça karşılaşıldığı ve toplumda yaygınlaştığı için mükelleflerin kaçınmasının hayli zor olduğu hadiselerle bilinmemesinin âdeten mümkün olmadığı olay veya durumları ifade eder. Mustafa Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/155.

fasıklık olarak değerlendirmiştir. Abdullah b. Abbas'ın (ö.68) Hz. Ömer'e (ö.23) karşı saygısından susmasına delalet eden rivayetin ise sahih olmadığına dikkat çekmektedir.²⁴⁵

1.1.6.10. İcmâin Müstenedi

Şer'î bir delil olmaksızın fetvâ vermenin haram olduğunu ifade eden müellif icmâin müstenedinin olacağını ifade etmiştir. Ayrıca musannif bir gerekçe olmaksızın herkesin ittifak halinde bulunmasını imkân dairesinde görmemektedir. İcmâin müstenedi zannî bir delil olduğunda gerçekleşen icmâ ile o zannîliğin ortadan kalktığını ifade eden müellif, müstened kat'î olduğunda ise icmâa gerek olmadığını söyleyenlerin görüşlerinin doğru olmadığını söylemekle yetinmektedir.²⁴⁶ Bahrülulûm el-Leknevî ise Fevâtihu'r-rahamût adlı şerhinde kat'î delilin icmâin müstenedi olmasını bir delilin başka bir delili kuvvetlendirmesi olarak değerlendirmektedir.²⁴⁷ Bihârî'nin ve el-Leknevî'nin açıklamalarına dayanarak müstenedi kat'î olan icmâin tekit kabilinden olduğunu söylemenin mümkün olduğu kanaatindeyiz.

Kıyasın icmâin müstenedi olacağını kabul eden müellif kıyasda ki zanniyetliği Kur'anın manasına delaleti hususundaki zanniyetliğe benzetmektedir. Yani ona göre Kur'an kendisindeki zanniyetliğine rağmen icmâa müstened oluyorsa kıyas da icmâa müstened olabilir. Müstenedi kıyas olan icmâa da sahâbenin, Hz. Ebû bekir'in (ö.13) hilafetini ²⁴⁸namazda imam olmasına kıyas etmesini örnek olarak vermiştir.²⁴⁹

Bir dönemde ihtilaf edilip iki görüş ortaya çıktığında başka bir dönemde üçüncü bir görüş ileri sürmenin caiz olup olmadığını değerlendiren müellif üçüncü bir görüş ileri sürmenin icmâa muhalefet olduğunu söylemiştir. Buna örnek olarak ise kocası ölen hamile kadının iddeti örnek verilmiştir. Kimisi bu kadının iddetini çocuğun doğması olarak belirlerken kimisi ise kadının boşanma iddeti ile doğum iddetinden en uzun olanını iddet olarak belirlemiştir. Bu iki görüşün dışında üçüncü bir görüş ileri sürmek mesela bu kadın sadece boşanma iddetini bekler demek icmâ muhalefet etmektir.²⁵⁰

1.1.6.11. Âhâd Şekilde Nakledilen İcmâ

Bihârî'ye göre âhâd yolla nakledilen icmâ hüccettir. O bu görüşünü şu şekilde delillendirmiştir. Âhâd yolla nakledilen zannî haber ile amel etmek vacip olduğuna göre âhâd yolla nakledilen

²⁴⁵ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/183-184.

²⁴⁶ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/189-190.

²⁴⁷ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 2/290.

²⁴⁸ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/191.

²⁴⁹ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/190.

²⁵⁰ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/186.

kat'î icmâ ile amel etmek tarik'l evlâ ile vaciptir. Ayrıca âhâd yolla nakledilen icmâ zan ifade ettiğinden dolayı zahirdir. Hz. Peygamber ise "Biz zahirle hükmederiz" sözü bu icmân hüccet olduğuna işaret etmektedir. Müellif bu konudaki ihtilafların ana kaynağının usulde kat'îyyetin şart koşulup koşulmaması olduğunu ifade etmektedir.²⁵¹ Yani usulde kat'îyyeti şart koşanlar âhâd yolla nakledilmiş icmâi hüccet kabul etmezler. Kat'îyyeti şart koşmayanlara göre ise bu icmâ hüccettir.²⁵² Bihârî söylenenlerden az olanı almanın icmâ olmadığını ifade etmiştir.²⁵³

1.1.6.12. İcmân İnkâr Edilmesi

Bihârî mütevâtir yolla nakledilmiş icmâi inkâr eden kimselerin Hanefî alimlerin çoğunluğuna göre kâfir olduğunu, bazı kimselere göre ise kâfir olmadığını aktarmış ve ihtilafa dikkat çekmiştir. Müellif dinin temel meselelerinin (Namaz, oruç, zekât, hac) inkârının ihtilaf dairesinde olmadığını bunların inkârının küfrü gerektirdiğini özellikle belirtmektedir.²⁵⁴

1.1.6.13. İcmân Mertebeleri

Müellif icmân mertebelerini Pezdevî'den nakille şöyle aktarmaktadır.

- Sahâbenin icmâi mütevâtir hadis gibidir. İnkârı küfür gerektirir. Ancak müellif sahâbenin sükûtî icmânının bu kapsama girmediği kanaatindedir.
- Sahâbeden sonraki neslin icmâi meşhur hadis gibidir. İnkâr eden delâlete nispet edilir.
- Öncesinde ihtilafın meydana gelmiş olduğu icmâ ise âhâd yolla nakledilen haber kuvvetindedir.

Leknevî, Pezdevî'nin bu sözlerinin şöyle tahrir edildiğini söylemektedir. İcmâların en üstünü sahâbenin icmâidir. Zira Medine ehli, ehli beyt ve halifeler sahâbe ittifakında bulunduğu için dolaylı bu icmâda ihtilaf yoktur. İkinci mertebede sahâbenin sükûtî icmâi vardır. Bunun ikinci mertebede olmasının gerekçesi ise sükûtî icmân hüccet olmasında ihtilaf olmasıdır. Üçüncü mertebeye Sahâbe sonrasındakilerin icmâidir. Çünkü bu icmân hüccet olmasındaki ihtilaf daha kuvvetlidir. Son mertebede ise öncesinde ihtilaf bulunan bir meselede bir hüküm üzerine ittifak edilmesi ile icmân gerçekleşmesidir. Bunun son mertebede olmasının gerekçesi ise bu icmân hüccet olmasındaki ihtilaf önceki ihtilaflara nazaran daha da kuvvetlidir. Leknevî bu değerlendirmeyi aktardıktan sonra kendisinin bu açıklamalara katılmadığını maddeler halinde ifade etmiştir.²⁵⁵

²⁵¹ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/194.

²⁵² Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 2/293.

²⁵³ Örnek için Bkz. Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 2/292.

²⁵⁴ ²⁵⁴ el-Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/194.

²⁵⁵ Detalı bilgi için bkz. el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 2/295-296.

Bu açıklamalardan sonra müellif bütün icmâların reye takdim edildiğini ifade etmiştir.²⁵⁶

1.1.6.14. İcmân Söz Konusu Olduğu Konular

Bihârî aklî meselelerin icmâa söz konusu olması ile ilgili iki görüş aktarmıştır.

- Caiz değildir.
- İcmân hüccet olmasının kendisine bağlı olmayan aklî meselelerde şer'î hükümler gibi icmâ olur. Leknevî bu görüşün doğru olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁷

Daha sonra müellif, cumhura göre dünyevî meselelerde icmân gerçekleşebileceğini aktarmış ve kıyametin kopması gibi gaybi meselelerde Hanefilere göre icmân söz konusu olmadığını²⁵⁸ aktarmakla icmâ hakkındaki usûl yazımını noktalamıştır.²⁵⁹

Bihârî'nin eseri mucez ve kapalı bir üsluba sahiptir. Onun icmâ anlayışında dikkat çeken bazı hususlar bulunmaktadır. Bihârî, icmân delil olmasını, nakledilmesini ve gerçekleşmesini kabul etmektedir. Ancak onun en dikkat çeken tutumu, icmân bilinmesiyle ilgili yapılan itirazlara yer vermekle birlikte, bu itirazlara cevap vermemiş olmasıdır. Ayrıca Ahmed b Hanbel'den nakledilen "Kim icmân varlığını iddia ederse o yalancıdır" sözünü, İmamın yaşadığı dönem veya sonrasını kapsadığını ifade etmesi de oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca Bihârî, sükûtî icmân katiyet ifade edebilmesi için müctehitlerin umûmül- belvâya dair bir mesele hakkında uzun süre susması gerektiğini belirtmiştir. Fakat Pezdevî, sükûtî icmâı değerlendirdiği bölümünde umûmül- belvâ kaydına yer vermemiştir.

Memzuc yöntem çerçevesinde Şafiî ve Hanefî müellifler tarafından kaleme alınan ve yaygın ilgili gelen iki eserden sonra, klasik usûl yazımı ile modern dönemdeki usûl yazımı arasından bir geçiş vasıtası olarak değerlendirebileceğimiz, ictihad taraftarı olan ve mezhep mensubiyetine sıcak bakmayan, ana akım usulün yerleşmiş bazı kabullerine şüphe ile yaklaşan bir müellifin, Şevkânî'nin icmâ anlayışına geçebiliriz.

1.1.7. Şevkânî'nin icmâ anlayışı

1.1.7.1. İcmân Tanımı

Şevkânî'ye göre icmân tanımı şöyledir:

²⁵⁶ Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/194-195. el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 2/296.

²⁵⁷ el-Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/195. Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 2/195.296

²⁵⁸ Müellif, bu görüşü gaybi meselelerin ictihad kapsamında olmaması ile gerekçelendirmiştir.

²⁵⁹ el-Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/195.

فَهُوَ اتِّفَاقُ مُجْتَهِدِي أُمَّةٍ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ وَفَاتِهِ فِي عَصْرِ مِنَ الْأَعْصَارِ عَلَى أَمْرٍ مِنَ الْأُمُورِ

“Ümmetin müctehidlerinin Muhammed (s.a.v) vefat ettikten sonra herhangi bir asırda herhangi bir mesele hakkındaki ittifakıdır.”²⁶⁰

Müellif yapmış olduğu tanımı şu şekilde tahlil etmiştir.

- Avâm'ın muhalefetine veya muvafakata itibar yoktur.
- Ümmetin bütün müctehidlerinin icmâa katılması gerekmektedir.
- İcmâın gerçekleşmesinde önceki ümmetlerin bir tesiri yoktur.
- Peygamber hayatta iken oluşan ittifak icmâ olmaz.
- Müctehidlerin ittifakından maksat kıyamete kadar gelecek bütün müctehidler değildir. Aksi takdirde icmâ hiçbir zaman gerçekleşmez.
- Asırdan kastedilen; icmâa mevzu bahis olan mesele meydana geldiğinde ictihad ehli olan kimselerin bulunduğu asırdır. Meydana gelen bu meseleden sonra ictihad ehli olan kimselere icmâın gerçekleşmesinde itibar edilmez.
- İttifak, şer'î, örfî, aklî ve luğavî meseleler üzerinde gerçekleşebilir.²⁶¹

1.1.7.2. İcmâın Gerçekleşme İmkânı

Şevkânî eserinde cumhurun bu konu hakkındaki görüşüne değinmeden icmâın gerçekleşmesini mümkün görmeyen Nazzâm ve bazı Şîf düşünürlerin görüşlerine yer vermiş ve yapılan eleştirilere değinmiştir. Müellif icmâın gerçekleşmesini mümkün saymayanların görüşünü üç delil üzerinde incelemiştir.

Birinci delil: Zarurî olarak bilinmeyen bir meselede herkesin bir hüküm üzerine ittifak etmesi mümkün değildir. Bu tıpkı herkesin aynı saatte aynı yemeği yemesi veya aynı kelimeyi telaffuz etmesi gibi mümkün olmayan bir durumdur. Şevkânî bu itiraza şu şekilde cevap verilebileceğini söylemiştir; Herkes tarafından ittifakın meydana gelmemesi, ihtimallerin eşit olduğu yerlerde mümkündür. Zann-ı galibi (kuvvetli kanaat) meydana getirecek delil ve alametler bulunduğu anda ise ittifakın meydana gelmesi olağan bir durumdur.²⁶²

İkinci delil: Müctehidler tarafından ittifakının meydana gelmesi için icmâa konu olan hususun onlara nakledilmesi gerekmektedir. Bu ise müctehidlerin farklı bölgelere dağılmasından dolayı mümkün değildir. Müellif bu itiraza şu şekilde cevap verildiğini aktarmıştır. Müctehidlerin

²⁶⁰ Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakki min 'İlmi'l-Usûl*, thk. eş-Şeyh Ahmed 'İzzu 'Înâye (Dımaşk: Dâr'ül Kitâb'il Arabî, 1419), 1/193.

²⁶¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/194.

²⁶² Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/194.

farklı bölgelere dağılmaları ittifakın gerçekleşmesi için engel teşkil etmemektedir. Zira icmâ ehli olan kimseler şer'î hükümleri öğrenmek için büyük bir çaba ve gayret içindedir. İcmâa konu olan meseleyi bilmemek evinde oturan ve ilmi bir gayret içinde bulunmayan kimseler için mümkündür.²⁶³

Üçüncü delil: İttifakın meydana gelmesi ya kat'î ya da zannî bir delilden dolayıdır. Her ikisinden kaynaklı ittifak batıldır. Çünkü kat'î delilin nakledilmemesi âdeten mümkün değildir. Eğer böyle bir delil olsaydı nakledilirdi. Ayrıca kat'î delil nakledildiğinde icmâa ne gerek vardır? Zannî delil ise kendisinde zannilik bulunduğundan dolayı alimlerin farklı yorumlamalarına maruz kalmaktadır. Nitekim her âlimin farklı düşüncesi ve bakış açısı bulunmaktadır. Müellif bu itirazlara cevap olarak şu açıklamayı yapmıştır; İcmân meydana gelmesi ile kat'î delilin zikredilmesine gerek kalmaz. Zira icmâ daha kuvvetli bir delildir. Zannî delilin ise alimler tarafından ihtilafın meydana gelmeyeceği bir nitelikte olması mümkündür.²⁶⁴

Yukarı açıklamalardan da anlaşılacağı üzere müellif icmâi kabul etmeyen kimselerin delillerine ve bu delillere verilen cevaplara temas etmiştir. Kanaatimizce müellifin bu delillere verebilecek cevapları söylemesi icmân gerçekleşmesini mümkün gördüğünden dolayı değildir. Nitekim yapmış olduğu bu açıklamaların hemen ardından şu sözleri söylemiştir. “Bu -yani icmân mümkün olmayışı- birinci makamdır.”²⁶⁵ Ayrıca “İcmân kendi içinde mümkün olduğu kabul edildiği takdirde bile tespit edilme imkânından söz edilemez.” gibi ifadeler yer vermiştir.²⁶⁶ Müellifin “ Allah, kim icmân gerçekleşeceğini iddia ederse o yalancıdır diyen Ahmed b. Hanbel'e rahmet etsin” sözü onun görüşünü açıkça beyan etmektedir. Şevkânî'nin Bâkılânî (ö. 403) hakkındaki eleştirisi de oldukça dikkat çekmektedir. O Bâkılânî'yi şöyle eleştirmiştir. “Kadî Ebû Bekir'in icmân gerçekleşmesini kabul etmeyen kimseye karşı şiddetli tavır şaşılacak bir durumdur. Asıl münker olan Bâkılânî'nin icmân meydana gelmesini inkâr eden kimseyi inkâr etmesi, eleştirmesidir.”²⁶⁷ Şevkânî diğer yazmış olduğu eserlerde icmân hiçbir surette meydana gelmeyeceğini açık bir şekilde ifade etmiştir.²⁶⁸

1.1.7.3. İcmânın Tespit Edilmesi

Şevkânî, “İcmân kendi içinde imkânının müsellemler olduğu kabul edildiği takdirde bile onun tespit edilmesi imkânından söz edilemez.” sözleri ile konuyu ele almış ve bu görüşte olan Nazzâm ve taraftarlarının delillerine yer vermiştir. Nazzâm'a göre müctehidlerin ittifak ettiğini bilmenin yegâne yolu bütün müctehidlerin bilinmesidir. Bu ise mümkün değildir. Yeryüzündeki bütün müctehidlerin o konu hakkındaki sözlerini öğrenmek, ictihada ehil olup

²⁶³ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/194-195.

²⁶⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/195.

²⁶⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/195.

²⁶⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/195.

²⁶⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/196.

²⁶⁸ Mustafa Tüzün, *Şevkânî'ye Göre İcmânın Kaynak Değeri* (Mardin Artuklu Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022), 69-70.

olmadığını anlamak, ictihad etmekten pasif kalanları tespit etmek bir yana, onların ikamet ettiği yerlere ulaşmak bile mümkün değildir. İnsaflı olan kimse şarktaki âlimlerin garp da bulunan âlimlerin hepsini tanımadığını bilir. Ayrıca müctehidler korktuklarından dolayı görüşlerini açıkça dile getirmeyebilir. Şevkânî'nin bu konu hakkındaki şu sözleri oldukça dikkat çekicidir. "Bütün âlimlerin bir yerde toplandığını ve hep bir ağızdan biz falanca konu hakkında ittifak ediyoruz diye bağırdıklarını farz etsek dahi icmâ meydana gelmez. Zira bazı kimselerin korktuklarından dolayı görüşlerini gizlemesi imkân dâhilindedir."²⁶⁹

1.1.7.4. İcmânın Nakledilmesi

Müellif, bu konuyu açıklarken adeti üzerine cumhurun görüşüne değinmemiş ve icmân nakledilmesini mümkün görmeyenlerin delillerini serdetmiştir. Şevkânî'nin bu tutumundan da hangi görüşe meylettiği açıkça anlaşılmaktadır. Onlar bu konu hakkında şöyle düşünmektedirler; "İcmâi nakledecek kişiler nezdinde icmân meydana geldiğini farz etsek bile, bu icmân sonrasındakilere nakledilmesi imkânsız olur."²⁷⁰ Musannif icmân bize tevâtür veya âhâd tarikle nakledileceğine dikkat çekmiştir. İcmân tevâtür yol ile nakledilmesi ise mümkün değildir. Zira tevâtür sayısına ulaşan kimselerin doğu, batı bütün müctehidleri duyması ve onu tevâtür sayısına ulaşmış başka kimselere nakledip böylece günümüze ulaşması imkân dairesinde değildir. Şevkânî icmânın nakledilmesinin ikinci tariki olan âhâd ile amel edilmeyeceğini ifade etmiştir.²⁷¹

1.1.7.5. İcmânın Delil Oluşu

Şevkânî, icmânın şer'î kaynak olup olmadığını ele almıştır. Ona göre icmân hücciyetinin delili kıyas veya icmâ olamaz. Zira kıyas zannîdir, zannî ise kat'î olan icmâa hüccet olmaz. İcmâ delil olduğunda ise icmânın icmâa delil olması gibi batıl bir durum meydana gelir. İcmân şer'î bir kaynak olduğunun delilinin yalnızca Kur'an ve sünnet olabileceğini söyleyen müellif bu konuda aktarılan ayet ve hadislerin bağlamından koparıldığını ve bunların icmân varlığına delil teşkil etmediğini açıklamaya başlamıştır.²⁷² Şevkânî'nin icmâ hakkındaki görüşlerinin daha iyi anlaşılması için bu konudaki açıklamalarına yer vermeyi uygun görmekteyiz.

Birinci Ayet:

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا □

"Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası

²⁶⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/195-196.

²⁷⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/197.

²⁷¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/197.

²⁷² Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/197-198.

varılacak ne kötü bir yerdir!"²⁷³ Bu ayetin istidlaline değinen Şevkânî, müminlerin yolundan başka bir yola uymanın yasak olduğunu, müminlerin yolundan ayrılmanın ise onların fetvalarından ve görüşlerinden ayrılmakla meydana geldiğini ifade etmiştir. Müellif müminlere uymaktan maksadın icmâ olmadığı kanaatindedir. Zira buradaki müminlerin yoluna uymaktan maksat Peygamber'e uymak, ona yardım etmek ve iman etmek anlamlarına gelebilmektedir. Bu ayet icmân dışındaki farklı manaları da taşıyabileceğinden dolayı icmâa delil olamaz.²⁷⁴

Şevkânî yukarıda geçen ayetten sonra şu sözleri sarfetmektedir. "Fakihlere hayret ediyorum. Onlar icmâi ayetlerin ve hadislerin umuma delalet eden manaları ile isbat edip, umumun delalet ettiği manaları bir tevilden dolayı inkâr edenlerin kafir veya fasık olmayacağına icmâ ediyorlar. Daha sonra ise icmân delalet ettiği hüküm kesindir diyorlar. Sanki onlar fer'î asıldan daha kuvvetli kılıyorlar. İşte bu büyük bir gaflettir."²⁷⁵

İkinci Ayet

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ

"İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık."²⁷⁶ Şevkânî bu ayet ile şu şekilde istidlal edilebileceğini ifade etmiştir. Ümmetin vasat olmasından maksat seçkin, hayırlı olmasıdır. Eğer ümmet yasak olan şeylere meyletseydi seçkinlikle nitelenmezdi. O zaman ümmetin sözü hüccettir. Ayrıca ümmetin adaletli olması her şeyde de değil icmâ ettikleri hususlardadır. Müellif bu istidlale verilen cevaplara şöyle temas etmiştir: Bir kimsenin adaletle vasıflanması, vacipleri yerine getirmek, yasaklardan sakınmak ile meydana gelmektedir. Bu, kulun kendi eylemleri ile gerçekleşmektedir. Ancak ayette Allah onları adaletle vasıflamıştır bu ise bizzat Allah'ın filîdir. Dolayısıyla ayette geçen adalet vasfı ile icmâ da aranan adalet vasfı birbirilerinden farklıdır.²⁷⁷

Üçüncü Ayet

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

"Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız"²⁷⁸ Müellif, istidlali şöyle açıklamaktadır. Ümmet iyiliği emretmek kötülüğü nehyetmekle nitelenmiştir. Eğer ümmetin hata üzerine icmâ etmesi mümkün olsaydı ayetin tam aksine kötülüğü emretmek iyiliği nehyetmek meydana gelmiş olacaktı ki bu ayete

²⁷³ Nisâ 4/115.

²⁷⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/198.

²⁷⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/202.

²⁷⁶ Bakara 2/143.

²⁷⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/205.

²⁷⁸ Âl-i İmrân 3/110.

muhaliftir. Şevkânî bu ayetin istidlali hakkında şu açıklamaları yapmıştır. Ayet bağlamından koparılmıştır ayetten kastedilen ümmetin iyiliği emredip kötülükten nehyetmesidir. Ümmetin iyiliği emredip kötülüğünü nehyetmesi ise sözlerinin hüccet olmasını gerektirmez. Ayrıca ayette geçen ümmet lafzından kastedilen icmâ ehli kişiler değil ümmetin tamamıdır. Zira ayet bu ümmetin diğer ümmetlere olan üstünlüğüne vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla bu ayet ile icmâa delil getirmek yerinde bir tutum değildir.²⁷⁹

Şevkânî icmâa delil olabilecek hadisleri şu şekilde değerlendirmiştir.

“Allah’ın وَيُدِّ اللَّهُ مَعَ الْجَمَاعَةِ”²⁸⁰ “Ümmetim dalâlet üzerine bir araya gelmez”²⁸⁰ “لَنْ تَجْتَمِعَ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ”²⁸¹ “Topluluktan ayrılan ateşe ayrılmış olur”²⁸² Cumhura göre hadislerden ümmetin delâlet üzerine birleşmeyeceği anlaşılmaktadır. Hata da delâlettir. Dolayısıyla ümmet hata üzerine icmâ etmezler. Müellif zannedilen hatanın delâlet olduğunu kabul etmemektedir. Dolayısıyla hadislerde ifade edilen ümmetin hata üzerine değil delâlet üzerine ittifak etmemeleridir.²⁸³

“Ümmetimden bir taife kendilerine Allah’ın emri gelinceye kadar hak üzerinde birbirine yardım etmekte devam edecek ve onlar daima galip geleceklerdir” Cumhurun zikrettiği bu minvaldeki hadisleri icmâa delil olamayacağını ifade eden Şevkânî hadislerin bağlamından koparıldığına dikkat çekmiştir.²⁸⁴

Şevkânî’nin şu sözleri bu konudaki görüşlerini açıkça ortaya koymaktadır. “Kur’an ve sünnet varken bizi icmâa sevk eden nedir? Nitekim Allah c.c şöyle buyurmuştur. وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا”²⁸⁵ “Ayrıca bu Kitab’ı da sana, her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.”²⁸⁵ Hükümleri açıklamak için yalnızca Kur’ana müracaat edilir. “فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ”²⁸⁶ “Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu, Allah’a ve Peygambere götürün”²⁸⁶ Bir meseleyi Allah’a götürmek kitabına müracaat ile Peygambere götürmek ise sünnetine başvurmak ile olur.²⁸⁷

²⁷⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/206.

²⁸⁰ Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1415-1994), 12/447 (No. 13623).

²⁸¹ Tirmizî, *Sünen*, “Fiten”, 7; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Teymî el-Büstî İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ' min gayri vücûdi kat' fi senedihâ ve lâ sübûti cerh fi nâkilihâ*, thk. Halis Aydemir- Mehmet Ali Sönmez (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433-2012), 2/320 (No. 1420).

²⁸² Tirmizî, *Sünen*, “Fiten”, 7; İbn Ebî Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/39 (No. 80); Hâkim, *Müstedrek*, 1/199-202 (No. 391-392, 394-397).

²⁸³ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/207.

²⁸⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/208.

²⁸⁵ Nahl 16/89.

²⁸⁶ Nisâ 4/59

²⁸⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/208.

Bütün bu açıklamalardan sonra Şevkânî, icmân hücciyeti, meydana gelme imkânı ve bilinme imkânı kabul edildiğini takdirde dahi icmâa ittiba edilmesinin gerekli olmadığını ifade etmektedir. Zira bir şeyin hak olması ittiba edilmesini gerekli kılmaz.²⁸⁸

Şevkânî'nin icmâ hakkındaki görüşlerini özetleyecek olursak o, Nazzâm'ın görüşünü benimsemiştir. Nitekim Müellif, icmân gerçekleştirme imkanını, gerçekleştiği farz edildiğinde bilinmesini, bilindiği varsayıldığında naklini, nakledildiğinde ise hücciyetini kabul etmemektedir.

Müellif bu açıklamalarından sonra icmâ ile ilgili alimlerin görüşlerini aktarmış ve yer yer kanaatini belirtmeye başlamıştır.

1.1.7.6. İcmân Kat'iyet veya Zanniyet İfade Etmesi

Şevkânî icmân kat'iyet veya zanniyet ifade etmesinde dört farklı görüş olduğunu ifade ederek bu görüşleri şöyle özetlemektedir:

- İcmâ kat'iyet (kesinlik) ifade eder, hiçbir delil ona çelişmez ve bütün delillere takdim edilir. Ayrıca icmâ inkâr eden kafir olur. Bu çoğunluğa nispet edilen meşhur görüştür.
- Râzî (ö.606) ve Âmidî'nin (ö.631) içinde bulunduğu bir grup icmân yalnızca zan ifade ettiğini söylemiştir.
- Müellif, bazı kimselerin bu hususta tafsilata gittiğini söylemekle beraber Pezdevî'ye ait olan ilgili bölümde²⁸⁹ aktardığımız icmân mertebelerini zikretmektedir.
- Bazıları ise icmân ilim değil amel ifade ettiğini söylemiştir.²⁹⁰

Şevkânî bu ihtilafa binaen icmân âhâd haberle veya zahirlerle (nasların zahir ifadeleriyle) sabit olup olmayacağının ortaya çıktığını söylemektedir. Cumhur bu ikisi ile icmân sabit olmayacağını söylemektedir. Bir grup ise bu ikisi ile ameli hususlarda icmân sabit olacağını söylemekle beraber bu icmâ ile kat'î delilin nesh edilmeyeceğini ileri sürmüştür.²⁹¹

1.1.7.7. İcmân Müstenedi/Dayanağı

İcmân müstenedinin gerekli olup olmamasında, yani icmâ için bir dayanak gerekip gerekmemesinde iki farklı görüş vardır: İlk görüş icmân bir müstenedi olması lazımdır. Zira müctehidler hüküm koyma bakımından bağımsız değildirler. İkinci görüş ise icmân müstenedi olması gerekli değildir. Şevkânî bu görüşü zayıf görüp Allah'ın dininde delilsiz bir şey

²⁸⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/208.

²⁸⁹ Bkz s, 13.

²⁹⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/209.

²⁹¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/209.

söylemenin caiz olmaması ile gerekçelendirmiştir. Müellif daha sonra kıyasın icmân müstenedi olmasını ele almıştır. İcma için bir dayanak olması gerektiğini söyleyenler kesin delilin (delalet) dayanak olacağını kabul etmekle birlikte, zannî delilin (emare) dayanak sayılıp sayılmayacağına görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Şevkanî bu hususta dört görüş olduğunu aktarmıştır:

- Cumhura göre zannî sonuç veren bir delil olan kıyas icmân müstenedi olabilir.
- İbn Cerîr et-Taberî (ö.310) ve Zahirilere göre kıyas icmâa müstened olamaz.
- Kıyasın illeti açıksa bu kıyasa binaen icmân gerçekleşmesi caiz olur eğer illet açık değilse bu kıyasa binaen icmân gerçekleşmesi caiz olmaz.
- Zannî delile (emare) dayanan icmâ caiz olur. Kat'î delile (delalet) dayanan icmâ caiz olmaz. Bu görüşü savunanlara göre bir meseleyle alakalı kat'î delil varsa artık icmâa ihtiyaça kalmamıştır. Şevkânî çoğunluğun kesin delilin icmâa dayanak olabileceğini kabul ettiğini hatırlatarak, bu görüşün zayıflığına dikkat çekmiştir.

Senedi bilinmeyen icmân hüccet olması hakkında ihtilaf olduğunu belirten müellif, cumhura göre bu icmân hüccet olduğunu aktarmıştır. Zira önemli olan icmân gerçekleşmesidir. Bir konuda icmâ olduğu sabit olmuşsa, bu icmân delilini araştırmak şart değildir.²⁹²

1.1.7.8. Bid'at Ehli Müctehidin İcmâ Ehlerinden Olması

Zerkeşî (ö.794) bid'ati sebebiyle kafir olan kimsenin ittifakla icmâ ehlerinden olmadığını beyan etmiştir. Müellif, bidati sebebiyle kafir olmayan kimsenin icmâ ehlerinden olmasındaki ihtilafları şöyle sıralamıştır:

- Sözüne itibar edilir yani icmân gerçekleşmesinde rol sahibidir.
- Onun sözüne itibar edilmez. Bu ehli sünnet alimlerinin görüşüdür.
- Bid'at ehli icmâda dikkate alınmaz. Başka müctehidlerin görüşüyle icmâ gerçekleşir. Şevkânî burayı şöyle izah etmektedir: "Yani bid'at ehli diğerlerine muhalefet edebilir ancak başkasının bidat ehli kimseyi taklit edip muhalefet etmesi caiz olmaz."
- Bid'at ehli, bid'atının propagandasını yapıyorsa icmâ ehlerinden sayılmaz eğer propagandasını yapmıyorsa icmâ ehlerinden sayılır.

Müellif, cumhura nispet edilen görüşe göre kıyası inkâr edenlerin icmâ ehlerinden sayılmayacağını aktarmaktadır.²⁹³

²⁹² Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/211.

²⁹³ Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî Sıddîk Hasan Han, *Tahsîlü'l-me'mûl* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424-2003), 306-307; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/212-212-213.

1.1.7.9. Tabinin Sahâbe İcmasına Katılması

Şevkânî ictihad derecesine ulaşan tâbiînin, sahâbe dönemine ulaşması durumunda icmâ ehlerinden sayılıp sayılmamasındaki ihtilafa temas etmiştir. Hanefilerin çoğunluğunun bulunduğu gruba göre tâbiîn olmaksızın icmâ gerçekleşmez. Kıyası kabul etmeyenlerin bulunduğu taifeye göre ise sahâbenin asrına ulaşan müctehid tâbiîne itibar edilmez. Müellif şöyle bir görüş olduğunu da nakletmiştir: Eğer tâbiîn sahâbe döneminde ictihad derecesine ulaştıktan sonra icmâa konu olan mesele vaki olup tâbiîn gerçekleşen ittifaka muhalefet ederse icmâ gerçekleşmez. Fakat sahâbe, tâbiîn ictihad derecesine ulaşmadan önce ittifak ederse o zaman inkırâz-ı asrı şart koşanlara göre tâbiînin sonradan yapmış olduğu muhalefet icmân gerçekleşmesine engel olur. İnkırâz-ı asrı şart koşmayanlara göre ise bu muhalefete itibar edilmez icmâ geçerlidir.²⁹⁴ Müellif bu konu hakkında detay niteliğinde farklı görüşlerin olduğunu da nakletmektedir.

1.1.7.10. Sahâbenin Gerçekleştirdiği İcmân Hükümü

Sahâbenin icmânın ihtilaf olmaksızın hüccet olduğunu aktaran müellif, Dâvûd ez-Zâhiri'nin icmâi sadece sahâbeye hasrettiğini ifade etmektedir. Müellifin açıklamalarında dikkatimizi çeken bir husus bulunmaktadır. Şevkânî Dâvûd ez-Zahiri'nin (ö.270) bu görüşünün Ebû Hanîfe (ö.150) Ahmed Hanbel ve İbn Hibban'a (ö.354) da ait olduğu ile ilgili rivayetlere yer vermektedir. İmam Ebû Hanîfe'den aktarılan ilgili rivayet ise şöyledir: "Sahâbe bir mesele üzerine icmâ ederse kabul ederiz. Fakat tâbiîn bir meselede icmâ ederse onlarla rekabet ederiz."²⁹⁵ Şevkânî her ne kadar İmam Ebû Hanîfe'den icmâ ile ilgili bu rivayete yer vermiş olsa da Hanefî kaynaklarında Ebû Hanîfe'den kendisinin tâbiînin ictihadlarına muhalefet etmesi ile ilgili şu rivayet aktarılmaktadır; "Allah'ın Kitabı'nda ve Peygamber'inin sünnetinde bulamazsam sahâbenin sözüne başvururum. Onlardan dilediğim kimsenin sözünü alır dilediğimi bırakırım. Sahâbenin sözünün dışına çıkmam. Yalnız İbrahim Nehai (ö.96), Şa'bî(ö.104), İbn Sîrîn(ö.110), Hasan Basrî(ö.110), Atâ(ö.114), Said b. Müseyyeb(ö.94) gibilerinin sözlerine gelince onlarda ictihad ederler ben de ictihad ederim."²⁹⁶

1.1.7.11. Medine Ehlinin İcmâi

Şevkânî cumhura göre Medine halkının icmânın hüccet olmadığını ifade etmiştir. Müellif daha sonra İmam Mâlik'in bu konu hakkındaki görüşünü şöyle tahlil etmiştir: İmam Mâlik Medine

²⁹⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/215-216.

²⁹⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/217.

²⁹⁶ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 339.

ehlinin ittifakını hüccet saymıştır. Yalnız ortaya şöyle bir problem çıkmaktadır. İmam, Muvatta kitabında Medine halkının berâeti²⁹⁷ şart koşarak yapılan alışverişlerin caiz olmadığına icmâ ettiğini söylemekle beraber kendisi bu ittifaka muhalefet etmiş ve bu akdin caiz olduğunu ileri sürmüştür. Şevkânî, bu durumda İmam Mâlik'in tutumu ile benimsediği görüşün birbirine çeliştiğine dikkat çekerek bu işkâli ortadan kaldıracak olan el-Bâcî'nin (ö.474) şöyle söylediğini aktarmaktadır: "İmam Mâlik sa', müd, ezan, kamet ve yeşilliklerde zekâtın vacip olmaması gibi bilinmesi nakle bağlı meselelerde Medine halkının icmânını hüccet olarak saymıştır. İmam Mâlik ihtihadi meselelerde ise diğerleri ile aynı görüştedir. Yani icmâi belli bir bölgeye hasretmez." Şevkânî bu başlık altında icmânın Mekke, Medine, Basra ve Kûfe gibi belli bölgelere ait olmasını tutarlı bulmayıp bunun gerekçesini ise zikredilen bölgelerin halkının ümmetin hepsi değil bir kısmı olması ile ifade etmiştir. Müellif, cumhura göre dört halifenin, dört mezhep imamının veya ehli beytin icmânının hüccet olmadığını aktararak icmânın gerçekleşmesi için ümmetin tamamının olmasına dikkat çekmiştir.²⁹⁸

1.1.7.12. Henüz Mevcut Olmayan Kimselerin İcmâ Ehlinden Sayılmaması

Şevkânî, icmâi hüccet olarak sayanların henüz mevcut olmayan kimseleri icmâ ehlinden saymadıklarını ifade etmektedir. Aksi takdirde kıyamete kadar hiçbir icmâ gerçekleşmemiş olur.²⁹⁹

1.1.7.13. İnkırâz-ı Asr

Musannif icmânın gerçekleşmesinde inkırâz-ı asrın şart olması hususunda ihtilafın olduğunu belirtmektedir. Cumhura göre inkırâz-ı asr şart değilken Ahmed b. Hanbel'in içinde bulunduğu bazı fakihler ve İbn Fûrek'in (ö.406) içinde bulunduğu bazı kelim alimlerine göre ise inkırâz-ı asr icmânın gerçekleşmesi için şarttır.³⁰⁰

1.1.7.14. Sükûtü İcmâ

Şevkânî, alimlerin sükûtü icmânın hüccet olmasında ihtilaf ettiğini ifade etmekle beraber on iki görüş aktarmıştır.³⁰¹ Bu görüşlerden yaygın olan ve literatürde atıfta bulunulanları şunlardır:

²⁹⁷ Satıcının satılan maldaki ayıptan sorumlu tutulmaması demektir. Ali Bardakoğlu, "Berâet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/471.

²⁹⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/218-219; Sıddîk Hasan Han, *Muhtasaru'l-İrşâdi'l-Fuhûl*, 307-308.

²⁹⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/223.

³⁰⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/223.

³⁰¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/223-224-225-226.

- İcmâ ve hüccet değildir. Davûd ez-Zâhiri bu görüş üzerinedir. Ayrıca bu görüş İmam Şâfi'ye (ö.204) nispet edilmiştir. İmam Gazzâlî (ö.505), Fahreddin er-Râzî ve Âmidî (ö.631) bu görüşün İmam Şâfi'nin kavli cediti olduğunu söylemektedirler.
- Usûl alimlerinden bir grup³⁰² ve bazı Şâfi alimler sükûti icmân icmâ ve hüccet olduğunu söylemiştir.
- İcmâ değildir fakat hüccettir. Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö.321), Sayrafi ve Âmidî'nin tercihi bu yöndedir.

1.1.7.15. Gerçekleşmiş İcmân Hilafına Sonradan İcmâ Edilmesi

Müellif meydana gelmiş icmâa muhalefet edip yeni bir icmâ gerçekleştirmenin iki surette tasavvur edileceğini aktarmıştır. İlk suret: İkinci icmâ, ilk icmâ gerçekleştirenler tarafından olduysa³⁰³ bu durum inkırâz-ı asrın şart olup olmamasına göre değerlendirilir. İnkırâz-ı asrı şart koşmayanlara göre ikinci icmâ geçersizken inkırâz-ı asrı şart koşanlara göre ikinci icmâ geçerlidir. İkinci suret ise şöyledir: İkinci icmâ ilk icmâ gerçekleştirenlerin dışındaki kimseler tarafından meydana gelir. Cumhura göre ikinci icmâ geçersizdir. Zira ilk icmân meydana gelmesi ile hüccet olması başka bir icmân olmayacağı anlamına gelmektedir.³⁰⁴

1.1.7.16. Müctehidlerin İhtilafından Sonra İcmân Gerçekleşmesi

Sahâbe döneminde ihtilaf meydana geldikten sonra tâbînin bir görüş üzerine icmâ etmesini ele alan Şevkânî bu konu hakkında birçok görüş aktarmıştır. Müellif ilk olarak er-Râzî'nin bu konu hakkındaki şu sözlerini nakletmiştir: "İkinci asırdaki müctehidler ilk asırdaki müctehidlerin görüşlerinden birisi üzerine ittifak ederse bu ittifak icmâ olur ve muhalefet edilmesi caiz olmaz. Yalnız çoğu Şâfi ve Hanefî fakihî bu görüşe katılmaz." Şevkânî daha sonra bu meselenin detaylandırıldığını belirtmiş ve iki suretten bahsetmiştir: Birinci suret, ilk asırdaki müctehidlerin düşünme halinde olmaları sebebiyle ihtilafın yerleşmeyip daha sonra ittifakın meydana gelmesidir. Ebû İshâk eş-Şirâzî (ö.476) bu ittifakın icmâ olduğunu ve bunda ihtilaf edilmediğini söylemiştir. İkinci suret ise ihtilaf yerleşip üzerinden zaman geçtikten sonra ittifakın meydana gelmesidir. Kadı Ebû Bekir (ö.463), Gazzâlî, rivayet edildiğine göre İmam Şâfi ve Ebû İshâk (ö.418) bu ittifakın icmâ olmayacağı görüşünü benimsemişlerdir.³⁰⁵

³⁰² Hanefî usûlcülerin çoğu ve Ahmed b. Hanbel sükûti icmân kat'î bir hüccet olduğunu benimsemektedirler. Zekiyüddin Şâban, *Usûl'l fikhî'l islamî* (el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, ts.), 115.

³⁰³ Bu muhalefet ilk icmâ yapan kimselere bu ittifaklarından dönmelerini gerektiren bir hüküm zahir olup görüşlerinden rucû etmeleri ile olur. Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/227.

³⁰⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/227

³⁰⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/228.

1.1.7.17. Üçüncü Görüş İleri Sürmek

Musannif bir dönemde iki görüş üzerine ihtilaf edildiğinde sonradan üçüncü bir görüş ileri sürme hususundaki ihtilaflara temas etmiş ve bu konuda üç görüşün olduğunu ifade etmiştir:

- Mutlak olarak caiz değildir. Zira müctehidlerin iki görüş üzerine ihtilaf etmeleri üçüncü bir görüş olmadığına ittifak etmeleri anlamına gelmektedir. Bu görüş cumhura aittir.
- Mutlak olarak caizdir. Bu görüş bazı Hanefiler ve Zahirilere nispet edilmiştir.
- Üçüncü görüş ilk iki görüşü tamamen ortadan kaldırıyorsa caiz değildir. Eğer kaldırmıyorsa caizdir. Bu görüş İmam Şâfi ve İbn Hâcib'in (ö.646) içinde bulunduğu usûl alimleri ve müteahhirun Şâfilere nispet edilmiştir.³⁰⁶

1.1.7.18. İcmâda Avâmın Durumu

Cumhura göre icmân gerçekleşmesinde avâmın muhalefetine itibar edilmez. Çünkü onlar delilleri anlayıp kavramaya, hüküm çıkarmaya kabil değildir. Âmidî ve bazı kelim alimlerine göre ise icmân gerçekleşmesinde avâm muteberdir. Müellif daha sonra bu konu hakkındaki ihtilafları aktarmıştır.³⁰⁷

1.1.7.19. Muteber Olan İcmâ

Şevkânî bu başlık altında icmâa konu olan mesele hangi ilim grubuna giriyorsa o ilim dalının uzmanlarının ilgili meselede icmâ ehli olacağını ifade etmiştir. Yani fikhî meselelerde bütün fakihler, usûlle alakalı bir meselede bütün usûlcüler, nahvî meselelerde ise bütün nahiv alimlerinin sözü muteberdir. Her birisi uzman olmadığı alanda avâm hükmündedir.³⁰⁸

1.1.7.20. Bir Kimsenin İcmâ Eden Müctehidlere Muhalefet Etmesi

Cumhur, bir müctehidin muhalefet etmesinin gerçekleşen ittifakın icmâ olmasını engelleyeceğini ve bu ittifakın hüccet de olmayacağını söylemiştir. Müellif daha sonra bu hususta cumhura muhalefet eden kimselerin görüşlerine temas etmiştir. Bu görüşleri aktarmadan önce dikkatimizi çeken bir hususa temas etmek istiyoruz. Şevkânî, Gâzzâlî'nin az kimsenin muhalefet etmesinin gerçekleşen ittifaka zarar vermediğini ve bu ittifakın icmâ

³⁰⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/229

³⁰⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/231.

³⁰⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/233.

olacağını söylediğini nakletmiştir. Gazzâlî'nin icmâ anlayışında da belirttiğimiz gibi Gazzâlî az kimsenin muhalefet etmesinin icmâa engel olduğunu hatta bu ittifakın hüccet dahi olmayacağını söylemektedir.³⁰⁹ Bu meselede Cumhurdan farklı düşünen kimseler ise şu görüşleri ileri sürmüştür:

- Hüccettir fakat icmâ değildir.
- Bir kişinin muhalefet etmesi icmâa engel olmazken birden fazla kimsenin muhalefeti icmân gerçekleşmesine engel olur.
- İki kişinin muhalefeti icmâa engel olmazken üç ve daha fazla kimsenin muhalefeti icmâa engel teşkil eder.
- Tek bir müctehidin muhalefet ettiği meselede, çoğunluk o meselenin ictihada açık bir mesele olduğunu kabul ediyorsa bir müctehidin muhalefeti dikkate alınır ve icmâ gerçekleşmez. İbn Abbas'ın avliye konusundaki muhalefeti bu kapsamda değerlendirilmiştir. Ancak çoğunluk ilgili meselenin ictihada açık bir mesele olduğunu kabul etmiyorsa, tek bir müctehidin muhalefeti dikkate alınmaz.

1.1.7.21. Âhâd Yolla Nakledilen İcmân Delil Olması

Şevkânî âhâd yolla nakledilen icmân delil olması ile ilgili iki görüş aktarmıştır:

- Mâverdî (ö.450), İmâmü'l-Haremeyn (ö.478) ve Âmidî âhâd yolla nakledilen icmân hüccet olduğunu söylemiştir.
- Cumhurdan icmân tevâtür yolla gelmesinin şart olduğu nakledilmiştir.

Şevkânî icmâ eden kimselerin tevâtür miktarına ulaşması ile ilgili ihtilafa yer vermiş kimilerine göre tevâtür sayısına ulaşması şartken kimilerine göre ise şart olmadığını aktarmıştır. İcmâ ehlinin tevâtür seviyesine ulaşmasını şart görmeyenler kendi aralarında da ihtilaf etmişlerdir. Kimilerine göre bu icmâ hüccettir³¹⁰ kimilerine göre ise bu ittifak caiz olmakla beraber hüccet değildir.³¹¹ Müellif daha sonra sadece bir müctehidin bulunması durumunda onun sözünün hüccet olup olmayacağı ile ilgili ihtilaflara temas etmiştir. Çoğunluktan nakledildiğine göre tek kişinin sözü icmâdır.³¹²

Müellif son bölümde “Bu hususta ilim ehlinin ihtilaf ettiğini bilmiyorum” sözünün değerlendirmesine yer vermiştir. Sayrafî, İbn Hazm (ö.456) Şâfi ve Ahmed b. Hanbel bu sözün

³⁰⁹ Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/543.

³¹⁰ Ebû İshâk eş-Şirâzî (ö.418) bu görüşü benimsemektedir. Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/236

³¹¹ İmâmü'l-Haremeyn (ö.478) bu görüşü benimsemektedir. Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/236.

³¹² Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/236.

icmâ olarak değerlendirilmeyeceğini söylemiştir. İbn Kattân (ö.813) ise bu sözü söyleyen kimse ilim ehlindense bu söz hüccet teşkil eder eğer ilim ehlinden değilse bu söz hüccet teşkil etmez demiştir. Şevkânî böyle bir sözün icmâ olarak değerlendirilmeyeceği kanaatini benimseyen nakillere yer vererek icmâ konusunu noktalamıştır³¹³

Şevkânî, icmâ kavramına yönelik eleştirel bir yaklaşım sergileyerek, onun gerçekleşme imkanını, gerçekleşse bile bilinmesini, bilinse dahi doğru bir şekilde nakledilmesini ve nihayetinde hüccet olmasını kabul etmemektedir. Bu tavrı, onun ictihad taraftarı bir alim olarak mezhep bağlılığına mesafeli duruşunun ve klasik usûl anlayışındaki bazı yerleşik kabullere eleştirel yaklaşımının en açık göstergelerindedir. Dolayısıyla konu ile ilgili temek kanaati olumsuz olmakla birlikte, usul literatüründe icmâ bağlamında ele alınan meselelere eserinde yer vermiş ve icmâ teorisine yönelik eleştirilerini tikel meseleler üzerinde de göstermiştir.

Şevkânî'nin icmâ konusuna yaklaşımını da ele aldıktan sonra, incelediğimiz veriler ışığında klasik dönem usul eserlerinde icmâ konusuna nasıl yaklaşıldığı ile ilgili bir değerlendirme yapabiliriz.

1.2. Klasik Dönem İcmâ Anlayışının Değerlendirilmesi

Bu başlık altında, esas aldığımız ve maddeleştirildiğimiz bazı hususlar çerçevesinde klasik dönem usul yazımında icmâ konusunun bir değerlendirmesini yapmak istiyoruz.

1.2.1. İcmân tanımı

Pezdevî icmân tanımına yer vermemektedir. Yalnız yapmış olduğu açıklamalara binaen icmân tanımı hakkındaki mukayesede kendisine yer verilecektir. Ayrıca Şevkânî icmâ şer'î bir hüccet olarak değerlendirmedeğinden dolayı sadece onun icmâ hakkında yapmış olduğu tanımına yer vermekle beraber ilerleyen bölümlerde onun icmâ anlatımına yer vermeyeceğiz. Zira kendisi genellikle alimlerin görüşlerini aktarmakla yetinmektedir. Müelliflerin yapmış olduğu icmân tanımlarında büyük oranda hem fikir oldukları anlaşılacakla beraber bazı farklılıklar gözlemlenmektedir. İlk olarak icmân gerçekleşeceği yer hakkındaki ihtilaf dikkat çekmektedir. İcmâ anlatırken kullandıkları üsluptan anladığımız kadarıyla Pezdevî, Gazzâlî, İbn Kudâme ve Bihârî icmân dini meselelerde gerçekleşeceğini söylemektedir. Karâfî ve es-Sübki icmân dinî, dünyevî ve aklî meselelerde gerçekleşeceğine dikkat çekmektedir. Şevkânî ise yapmış olduğu tanımda icmân şer'î, örfî, aklî ve luğavî meselelerde gerçekleşeceğini belirterek Karâfî ve es-Sübki'ye yakın bir tutum sergilemiştir. İkinci olarak Gazzâlî'nin yapmış olduğu tanımda "ümme'ti Muhammed'in ittifak etmesi" kaydı dikkat çekmektedir. Diğer

³¹³ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 1/237.

müelliflerin hepsi yapmış olduğu tanımlarda “müctehid” veya “ulema” kaydına yer vermişken Gazzâlî bu kayda yer vermektedir. İcmâ eden kimselerin anlatıldığı bölümde bu konu detaylı olarak işleneceğinden dolayı bu meseledeki görüşlere bu bölümde yer vermeyeceğiz. Son olarak es-Sübki ve Şevkânî'nin yapmış olduğu tanımlarda “İttifakın Peygamberin vefatından sonra meydana gelmesi” lafzı bulunmaktadır. Kanaatimizce bu ibareyi her ne kadar diğer müellifler zikretmese de onlarca da kabul gören bir kayıttır. Zira bu kaydın herkes tarafından müsellem olduğu aşikârdır.

1.2.2. İcmân kısımlar

Müellifler icmâ sarîh ve sükûtî olarak iki kısımda incelemişlerdir. Pezdevî icmân bu iki kısım için azimet ve ruhsat tabirini kullanmaktadır. Sarîh icmân hücciyeti hakkında ihtilaf meydana gelmezken sükûtî icmân hücciyeti hakkında ihtilaf ortaya çıkmıştır. Pezdevî, İbn Kudâme, Karâfî ve Bihârî sükûtî icmâ hüccet olarak değerlendirmektedir. Yalnız Karâfî ve es-Sübki sükûtî icmâ zannî (kesin olmayan) bir delil olarak sayarken Bihârî ise bu icmân kat'iyet (kesinlik) ifade edebilmesi için müctehidlerin umûmü'l belvâya dair bir meselede uzunca susmaları şartını eklemiştir. Gazzâlî ise sükûtî icmân herhangi bir karine olmaksızın hüccet olmayacağını ifade etmektedir. Ayrıca İbn Kudâme'nin tutumu oldukça dikkat çekmektedir. O icmâ kesin olan ve olmayan olarak iki kısımda incelemekte ve detaylandırmaktadır.

1.2.3. İcmâ ehlinin vasıfları

Müelliflerin hepsi icmâ edenlerin müctehid olması gerektiği, avâmın ise icmâ ehli olmadığı hususunda görüş birliğindedir. Bununla beraber Pezdevî ve Gazzâlî'nin şu tafsilatı dikkat çekmektedir. Onlara göre eğer icmâa konu olan mesele dinin temel esasları gibi herkesin bilmesi gereken durumlarsa avâmda müctehidlerin icmâna katılmış ve böylece ümmetin icmâ gerçekleşmiş olur. Yalnız istinbata, re'ye ihtiyaç duyulan yerlerde avâma itibar edilmez.

İcmâ ehlinin, aklî melekeleri yerinde çocukluk evresini aşmış bir Müslüman olması şartlarında herhangi bir ihtilaf yokken icmâ ehlinin fasık ve bidat ehli olup olmamasında farklı görüşler mevcuttur. Çoğunluğa yani Pezdevî, İbn Kudâme ve Bihârî'ye göre fasık ve bid'at ehli olanlar icmâ ehli değilken Gazzâlî'ye göre fasık ve bid'atı sebebiyle tekfir edilmemiş kimse icmâ ehlidir, muhalefet etmeleri halinde icmâ gerçekleşmez. es-Sübki'ye göre ise müctehitte adalet vasfı şart değildir. Karâfî ne fasıka ne de bid'at ehline temas etmemektedir.

Usûlcünün, fakihin, kendi alanında uzman olan kelim ve nahivcinin icmâ ehli olması meselesi konusunda farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Pezdevî, es-Sübki ve Bihârî bu konu hakkında bir görüş belirtmezken Gazzâlî usûlcü ve fakihi icmâ ehlini sayarken, İbn Kudâme ve Karâfî her ikisini icmâ ehlini saymamaktadır.

Gazzâlî ve Karâfî³¹⁴ alanında uzman olan kelim veya nahiv alimini kendi uzmanlık alanında icmâ ehlinden saymaktadır. İbn Kudâme, kelamcı, dil bilimci ve hesap uzmanının icmân gerçekleşmesinde avâm gibi saymakla beraber kendi uzmanlık alanlarında icmâ ehlinden sayılıp sayılmamasında herhangi bir detaya yer vermemiştir. Yalnız nahiv aliminin nahivle ilgili meselelerde dahi icmâ ehlinden sayılmayacağını belirtmektedir. es-Sübki ve Bihârî Şiâ'nın icmâ ehlinden olmadığına özellikle dikkat çekmektedir.

1.2.4. İcmân delil olması

Gazzâlî ve Bihârî icmân delil olması hakkında aynı tutumu sergileyip şöyle yapmışlardır. İcmân hüccet olmasına delalet edebilecek ayetleri serdedip daha sonrasında bunların icmân hüccet olmasına delaletinin kesin olmadığını belirtmekle beraber icmân hüccet olmasına işaret eden en kuvvetli kaynağın hadisler³¹⁵ olduğuna ve bu hadislerin ise manen mütevâtir olduklarına dikkat çekmişlerdir. İbn Kudâme icmân delil olmasına işaret eden ayete³¹⁶ yer vermekle beraber ayetin icmâa delil olmasına itiraz edenlere cevap verip icmâ hakkında gelen rivayetlerin manen mütevâtir olduğunu söylemektedir. Pezdevî ve Karâfî böyle bir detaya yer vermeksizin ayet ve hadislerle yer vermekle yetinmişlerdir. Ayrıca sadece Pezdevî ve Gazzâlî aklî delile yer vermektedir. es-Sübki ise eserinin muhtasar olmasından kaynaklı olsa gerek icmân hüccet olmasına delalet eden delillere yer vermemiştir.

1.2.5. İcmân gerçekleşme, bilinme ve nakledilme imkânı

Müelliflerin tutumlarından icmân gerçekleşmesi, bilinmesi ve nakledilmesini mümkün gördükleri açıkça anlaşılmaktadır. Bu konuyu detaylı bir şekilde ele alan ise Gazzâlî'dir. Bu hususta (bir başlık altında değerlendirme yapma hakkında) Bihârî muhtasar bir şekilde de olsa Gazzâlî'yi takip etmiştir. Gazzâlî teferruatlı bir şekilde icmân bilinme ve nakledilmesini savunmakta ve kabul etmeyenleri açıkça tenkit etmektedir. Burada dikkat çeken husus ise Bihârî'nin tavrıdır. O icmân bilinmesi ile ilgili itiraza yer vermekle yetinmek ve bu itiraza cevap vermemektedir. Ayrıca Şevkânî'nin tutumu da oldukça dikkat çekmektedir. Ona göre icmâ gerçekleşmez, gerçekleşse de bilinemez, bilinse de nakledilemez, nakledilse de hüccet olmaz. Şevkânî'nin bu açıklamalarından icmâ önemli ölçüde bir kurgu olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

³¹⁴ Karâfî bu görüşü er-Râzî'den aktarmaktadır.

³¹⁵ Bk s,20-46.

³¹⁶ Nisâ 4/115.

1.2.6. Sahâbe ve sonrasındakilerin icmâsı

Müellifler icmâ belli bir döneme hasretmemekle beraber her dönemde gerçekleşeceği³¹⁷ görüşünü benimsemişlerdir. Özellikle Gazzâlî icmâi sahâbeye hasreden Zahirîleri tenkit etmiş ve detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Sahâbe döneminde ictihad seviyesine gelmiş olan tâbînin, sahâbenin icmâında rol oynamasını ele alan müelliflerin hepsine göre tâbînin icmâ ehliendir ve muhalefetleri icmâa engeldir. Yalnız icmâ gerçekleştikten sonra tâbînin muhalefetine itibar edilmez. Diğer Müelliflerin aksine Pezdevî bu konuya temas etmemiştir.

1.2.7. İcmân müstenedi

Müellifler icmân müstenedinin âhâd haber ve kıyas olmasını kabul etmiş ve bu hususta herhangi bir ihtilafa düşmemişlerdir.

1.2.8. İcmân âhâd yolla nakledilmesi

Gazzâlî hariç müelliflerin hepsi âhâd yolla nakledilen icmâi hüccet saymaktadır. Ayrıca müellifler bu icmâi âhâd habere kıyas ederek zann ifade ettiğine de dikkat çekmektedirler. Gazzâlî ise âhâd yolla icmânın sabit olmayacağını ve bunun gerçekleşmediğini belirtmiştir.

1.2.9. Medine ehlinin icmâi

Kârâfî dışındaki bütün müellifler Medine ehlinin ittifakını icmâ olarak değerlendirmezken Karâfî, akli bilgiye değil de nakli bilginin aktarımına dayalı olan hususlarda (tevakkuf) Medine halkının ittifakını icmâ olarak değerlendirmektedir. Ancak bu şekilde bir görüş birliğinin daha ziyade kitlesel rivayet mahiyeti taşıyacağı dikkatten kaçmamaktadır. Ayrıca bu konu ile ilintili olarak belli şahısların (dört halife, ehl-i beyt gibi) veya bölgelerin (Medine hariç) ittifakı bütün müelliflere göre icmâ değildir.

1.2.10. İnkırâz-ı asr

Klasik dönemde ele aldığımız müelliflerin hepsi icmânın gerçekleşmesi için inkırâz-ı asrı şart olarak görmezler.

³¹⁷ Bu cumhurun görüşüdür. Cumhura göre icmân her dönemde gerçekleşmesi, tespit edilmesi ve nakledilmesi mümkündür. Keleş, *İcma'*, 82.

1.2.11. Çoğunluğun ittifakı

Ele aldığımız klasik dönem müelliflerin hepsi çoğunluğun ittifakının icmâ olmayacağı, icmân gerçekleşmesi için bütün müctehidler tarafından ittifakın meydana gelmesinin şart olduğu hususunda görüş birliğine sahiptir. Yani onlara göre bir müctehidin muhalefeti bile icmân gerçekleşmesine engeldir. Çoğunluğun ittifakının hüccet olmasını ele Gazzâlî haberler hususunda ve tercih sebebi bulamayan mukallidler hakkında çoğunluğunun görüşüne uymanın daha evlâ olduğunu kabul beyan etmiştir. Yalnız ona göre müctehidler için böyle bir durum söz konusu değildir. Bihârî ise çoğunluğun ittifakını icmâ saymamakla beraber hüccet olduğunu belirtmektedir.

1.2.12. Öncesinde meydana gelen ihtilaf

Pezdevî, Karâfî, ve Bihârî'ye göre selef bir konuda ihtilaf etse ortaya iki görüş çıksa sonrasında gelenler ise bu iki görüşten biri üzerine ittifak etseler bu ittifak icmâ olur. Ancak Pezdevî'ye göre böyle bir icmâ diğer icmâlar kadar kuvvetli değildir. Gazzâlî ve İbn Kudâme ve es-Sübki'ye göre bu ittifak icmâ olmaz.

1.2.13. Üçüncü bir görüş ileri sürmek

Klasik dönem musanniflerin hepsi sahâbe ve sonraki neslin birkaç görüş üzerine ihtilaf etmeleri, o meseledeki ileri sürebilecek görüşlerin kendi görüşleriyle sınırlı olduğu üzerinde icmâ etmesi anlamına geldiğine ve üçüncü bir görüş ileri sürmenin caiz olmadığına ittifak etmişlerdir.

1.2.14. İcmâ ehlinin tevâtür sayısına ulaşması

Cumhur icmâ ehlinin tevâtür sayısına ulaşması şart görmediğinde ittifak halindedir.

1.2.15. İcmân inkârı

Gazzâlî ve İbn Kudâme icmân inkâr edilmesi ile ilgili bir değerlendirme yapmamaktadır. Değerlendirme yapan müellifler ise icmân inkârını farklı bakış açılarıyla ele almıştır. Biz müsannıfların bu konudaki görüşlerini özet bir şekilde aktarmaya çalışacağız. Karâfî icmân inkâr edilmesini kesinlik ifade edip etmemesi açısından ele almış ve kesin bilinmesi gereken bir meselede icmâ gerçekleştiyse inkârı küfrü gerektirirken, bilinmesi zor, kapalı olan meselede gerçekleşmiş icmân inkârı küfrü gerektirmediğini belirtmekle yetinmiştir. Bihârî, bu konudaki ihtilafa dikkat çekmekle beraber Hanefilerden şu nakli yapmaktadır. Mütevâtir yolla

nakledilen icmâin inkârı küfrü gerektirirken, mütevâtir yolla nakledilmeyen icmâin inkârı küfrü gerektirmez. es-Sübkî ise icmâi inkâr edenleri üç bölümde ele almıştır.

- Dinden zarurî olarak bilinen icmâ konusunu ³¹⁸ inkâr eden kâfir olur.
- İnsanlar arasında meşhur olan ve nassla belirlenmiş icmâ konusunu³¹⁹ inkâr eden kâfir olur.
- Nassla belirlenmemiş icmâ konusunu inkâr eden kimse hakkında ihtilaf mevcuttur.

İcmâ konusu nassla belirlenmiş olsa bile yaygınlık kazanmamış icmâi³²⁰ inkâr eden kişi kâfir olmaz. Pezdevî ise ilk olarak icmâin aslını, hüccet olmasını inkâr edenin kâfir olacağını belirtmekle beraber icmâi icmâ edenler bakımından kategorize etmiştir. Sahâbenin icmâi ayet ve mütevâtir hadis gibidir. Selefin ihtilaf etmediği bir meselede sonraki neslin icmâi meşhur hadis gibidir. Selef arasında ihtilaf edilmiş bir konuda gerçekleşmiş icmâ ise âhâd haber gibidir. Bizim bu açıklamalardan anladığımız, gerçekleşen icmâ neye karşılık geliyorsa, karşılık geldiği şeyin inkârının hükmünü alır. Örneğin; sahâbenin icmâi ayet ve mütevâtir hadis gibidir. Ayet ve mütevâtir hadisin inkâr eden kâfir olur o halde sahâbenin icmâinı inkâr eden de kâfir olur. Ayrıca Pezdevî'nin âhâd yolla nakledilen icmâin âhâd haber gibi olduğunu aktarmıştık bu söylediklerimize binâen Müellife göre âhâd yolla nakledilen icmâi inkâr eden âhâd bir haberi inkâr etmiş gibi olur yani bu icmâi inkâr eden kâfir olmaz. Bihârî'nin tutumu bizim söylediklerimizi destekler mahiyettedir. O icmâin mertebelerini Pezdevî'den aktarmakta ve her birisinin hükmünü açıkça söylemektedir. İlk kısmı inkâr eden kâfir olur. İkinci kısmı inkâr eden delâlete nispet edilir. Üçüncü kısmı inkâr eden ise âhâd haberi inkâr etmiş gibi olur.

1.2.16. İcmâin diğer deliller arasındaki yeri

İbn Kudâme ve Karâfî bu konuda aynı tutumu sergilemiştir. Onlara göre icmâ en kuvvetli delildir. İcmâ Kur'an, sünnet ve kıyasa takdim edilir. Çünkü ayet ve hadislerin tevil edilmiş veya mensuh olmaları mümkündür. Ancak bir konuda icmâ varsa hem o konuyla ilgili ayet ve hadisler görülmüş hem de nasıl anlaşılacakları belirlenmiş demektir. Diğer müellifler ise icmâin takdimi hususunda icmâ bölümünde herhangi bir bilgiye yer vermemiştir. Pezdevî icmâin takdimi hususuna değinmemekle beraber icmâin birinci mertebesinin Kur'an ve mütevâtir hadis gibi olduğunu belirtmiştir.

³¹⁸ Namazın orucun vacipliği zinanın ve içki içmenin haramlığı el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/163.

³¹⁹ Alışverişin helal olması. el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/163.

³²⁰ Vakfeden önce cinsel münasebetin hacca ifsâd etmesi el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/164.

1.2.17. İcmân mertebeleri

Müelliflerin arasında icmâi mertebelere ayıran Pezdevî'dir. Bihârî ise bu mertebeleri kitabında aktarmaktadır. İcmân mertebelerini icmân inkârı bölümünde aktardığımızdan dolayı bu başlık altında maddeler halinde zikretmeyeceğiz.

1.2.18. İcmân neshi

İcmân neshini sadece Pezdevî ele almaktadır. Diğer müellifler ise bu konu hakkında icmâ bölümünde herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. Müellif icmân misliyle neshini caiz görmektedir.

1.2.19. Söylenenlerden en az olanın hükmü

Pezdevî ve Karâfî bu konuya temas etmezken, Gazzâlî, İbn Kudâme ve Bihârî söylenenlerden en az olanının icmâ sayılmayacağını belirtmiştir. es-Sübkî ise farklı bir tutum sergilemiş ve söylenenlerden en az olanının hüccet sayılacağını ifade etmiştir. *Cem' u'l-cevâmi'*, şarihi Mahallî bu az olan kısmını icmâ olduğunu ileri sürmüştür.

1.2.20. İcmân söz konusu olduğu konular

Bu konuya sadece Karâfî ve Bihârî temas etmiştir. Karâfî Alemin hadis ve yaratıcının tek olması gibi icmân hüccet oluşu kendisine bağlı olmayan aklî hususların icmâ ile sabit olacağını ifade ederken Bihârî ise bu konu hakkındaki ihtilaflara yer vermekle yetinmiş. Ayrıca Bihârî gaybî meselelerde icmân söz konusu olmadığını söylemekle beraber dünyevî işlerde icmân olabileceğini cumhurdan nakletmiştir.

Bu bölümdeki yazımı bitirmeden önce dikkatimizi çeken bir hususu dikkat çekmek istemekteyiz. İbn Kudâme'nin usûl yazımının Gazzâlî ile hemen hemen aynı olduğunu görmekteyiz. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece üç meselede farklı tutum benimsemişlerdir.³²¹ Bu ise bizi, İbn Kudâme'nin usûl yazımında Gazzâlî'den etkilendiği sonucunu ulaştırmaktadır.

Klasik usul literatürünün icmâa bakışını ele aldıktan sonra, modern usul literatüründe icmâ konusunun nasıl algılandığına geçebiliriz.

³²¹ Bk. s,36.

2. BÖLÜM

MODERN DÖNEM İCMÂ ANLAYIŞI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Modern Dönem İcmâ Anlayışı

XX. yüzyıldan itibaren klasik usûl yazımından farklılık gösteren modern bir usûl yazımının başladığı görülmektedir. Bu usûl yazımının en belirgin özelliği klasik dönemde yazılmış bol terimli yoğun üslubu kolaylaştırmak, delillere ve metotlara dair farklı usul ekollerinin anlayış ve kabullerini kaynaştırıp birleştirmek, geniş tartışmalara fazla dalmadan usul ilminin temel meselelerini genel bir çerçeve içinde sunmaktır. Bu eserlerde mezhebi karakter neredeyse yok olmuş ve yerini mezhepler üstü bir üsluba bırakmıştır. Bu çalışmalar aynı zamanda İslâmî ilimlerde fazla bilgi sahibi olmayan ve klasik metinlere vakıf olmayanların da İslâm hukuk metodolojisi ve felsefesine dair bilgi sahibi olmasını sağlamıştır.³²²

Modern dönemdeki eserleri incelemeye ele alacağımız diğer eserlerden önce yazılan, onlara da model olan ve yaygın ilgi gören Hallâf'ın eseriyle başlayacağız.

2.1.1. Abdülvehhâb Hallâf'ın İcmâ Anlayışı

2.1.1.1. İcmân Tanımı

Hallâf'a göre icmân tanımı şöyledir:

الإجماع: هو اتفاق جميع المجتهدين من المسلمين في عصر من العصور بعد وفاة الرسول على حكم شرعي في واقعة

İslam müctehidlerinin, Peygamber (s.a.v) vefat ettikten sonraki herhangi bir çağda bir olayın şer'i hükmü üzerine ittifak etmeleridir.³²³

2.1.1.2. İcmân Rüknu

Müellif yapmış olduğu bu tanımdan icmân rüknu'nün³²⁴ dört olduğunu belirtmekle beraber her birisini şöyle izah etmektedir:

- İcmâ edilecek dönemde müctehidlerin olması gerekmektedir. Çünkü ittifak bir kısmın görüşlerinin diğer bir kısmın görüşlerine uyumu ile gerçekleşmektedir. Bu ise müctehid olmaksızın mümkün değildir. Bundan dolayı bir dönemde müctehid olmazsa veyahut

³²² Köksal - Dönmez, "Usûl-i Fıkıh", 42/206; Bedir, "Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar", 65.

³²³ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Mektebetü Dâru'l-Fecr, 1442-2020), 134.

³²⁴ Modern dönem usûl eserlerinde icmân rüknu başlığında icmân unsurlarından ziyade icmân geçerlilik şartları olan hususlara meyledildiği gözlemlenmektedir. İbrahim Kâfi Dönmez, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*, 228.

sadece bir müctehid olursa icmâ gerçekleşmez. Müellif bu konuda dikkat çekici bir hususa da temas etmektedir. Ona göre saymış olduğu bu gerekçelerden dolayı Peygamber hayatta iken icmâ gerçekleşmez. Zira bu dönemde tek müctehid Peygamberdir.

- İttifakın; şehir, ırk ve mezhep gözetilmeksizin bütün müctehidler tarafından olması gerekmektedir. Müellif bu açıklamalarına binaen sadece Medine, Kûfe, Hicaz ve ehli beytin ittifakı ile icmân gerçekleşmeyeceğini belirtmektedir. Ayrıca müellifin Şia katılmaksızın yalnızca ehli sünnetin ulemasının gerçekleştirdiği ittifakın icmâ olmadığı kanaatindedir.
- İttifak her bir müctehidin görüşünü açıkça belirtmesi ile olmalıdır. Bunun ise sözlü veya fiili şekilde olması arasında bir fark yoktur. Ayrıca müellif münferit veya şûrâ şeklinde ittifakın meydana gelip bilinmesi arasında da bir fark olmadığını belirtmektedir. Hallâf'ın ittifakın açıkça meydana gelmesini icmân rükünleri arasından sayması onun sükûti icmâ hakkındaki kanaatine de işaret etmektedir. Nitekim o sükûti icmâ hüccet olarak saymamaktadır.
- İttifak bütün müctehidler tarafından gerçekleşmelidir. Müellife göre çoğunluğun ittifakı icmâ sayılmamaktadır. Çünkü muhaliflerin sayısı her ne kadar az da olsa görüşlerinde isabet etmiş olabilirler.³²⁵

2.1.1.3. İcmân Delil Oluşu

Müellif, rükünleri gerçekleşmiş bir icmâ bağlayıcı görmekte beraber uyulmasının vacip muhalefet edilmesinin ise caiz olmadığını belirtmektedir. Bu açıklamalarına ilaveten şöyle söylemektedir. “(Rükünleri gerçekleşmiş) İcmâ hiçbir dönemde ictihada açık değildir. Zira bu icmâ kat’î bir şer’î delildir. Muhalefet veya nesh edilmesi caiz değildir.”³²⁶

Hallâf icmân hücciyeti için naklî ve aklî delillere yer vermiştir. Naklî deliller kapsamında ise ayetler ve hadisleri ele almıştır.³²⁷ Naklî delillere önceki bölümlerde detaylı olarak temas ettiğimizden dolayı bu bölümde ve ileride icmâ anlayışını ele alacağımız şahsiyetlerin istidlal ettiği ayet ve hadisi zikretmekle yetinip farklı gördüğümüz veya öncesinde ele alınmamış noktaları aktarmaya gayret edeceğiz.

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ” “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulü’l-emre de.”³²⁸ Musannif ayette geçen “أُولِي الْأَمْرِ” lafzının dinî ve dünyevî anlamdaki yöneticilerin her birisini kapsayacağını söylemekle beraber

³²⁵ Hallâf, *Usûl’l-fıkh*, 135-136.

³²⁶ Hallâf, *Usûl’l-fıkh*, 136.

³²⁷ Hallâf, *Usûl’l-fıkh*, 137-138.

³²⁸ Nisâ 4/59.

kanaatinin de bu yönde olduğunu beyan etmiştir. Yani ona göre dünyevî konularda yöneticilere, dinî konularda ise müctehidlere itaat edilmekle emrolunmaktadır.³²⁹

Hallâf'ın delil olarak zikrettiği diğer ayetler şunlardır: **وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ** "Hâlbuki onu Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mana ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlardı."³³⁰

□ **وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا** "Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!"³³¹ Hallâf'ın bu hususta zikrettiği hadisler ise şunlardır. "Ümmetim hata üzerinde birleşmez"³³² "Allah ümmetimi sapıklık üzerinde birleştirmez"³³³, "Müslümanların iyi gördüğü Allah Katında da iyidir"³³⁴ Müellif, müctehidlerin görüş ve anlayışlarının, içinde buldukları çevrenin değişik olması ve ihtilaf etmelerini sağlayan birçok sebep olmasına rağmen ittifak etmelerini onların isabet etmeleri olarak yorumlamaktadır.³³⁵

Hallâf aklî delil olarak şu açıklamaya yer vermiştir. Müctehidin icthadı şer'î bir delile dayanması lazımdır. Bütün müctehidlerin bir hüküm üzerine ittifak etmeleri ise müstenedinin, ittifak ettikleri bu hükme kat'î bir yol ile delalet ettiği anlamına gelmektedir. Zira eğer zannî bir delile dayansaydı âdeten ittifakın meydana gelmesi mümkün olmazdı.³³⁶ Kanaatimizce müellif bu açıklamaları ile bütün herkesin ittifakının taşıdığı öneme vurgu yapmaktadır. Zira Hallâf'ın açıklamasından anlaşıldığına göre herkesin ittifakı ile delilin hükme delaleti kat'î olmaktadır. Bu ise icmân bir hüccet olduğunu gözler önüne sermektedir.

2.1.1.4. İcmân Gerçekleşmesi

Abdülvehhâb Hallâf'a göre devlet gözetimi olmaksızın bireysel olarak yapılan icthadlar sonucu icmân gerçekleşmesi âdeten mümkün değildir. Yalnız bu sorumluluğu İslam devletleri üstlenirse icmân gerçekleşmesi imkân dahilinde olur. Zira devletler icthad derecesine ulaşmış

³²⁹ Hallâf, *Usûl'l-fıkh*, 137.

³³⁰ Nisâ 4/83.

³³¹ Nisâ 4/115.

³³² İlgili rivayet kaynaklarda "خطبا" lafzı yerine "ضلالة" lafzı ile geçmektedir. Şemsuddîn es-Sehâvî, *el-Makâsidu'l-Hasene*, 716.

³³³ Tirmizî, *Sünen*, "Fiten", 7; İbn Ebî Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/41 (No. 82); Hâkim, *Müstedrek*, 1/201-202 (No. 397).

³³⁴ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 1/199 (No. 243); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/84 (No. 3600); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 5/212 (No. 1816).

³³⁵ Hallâf, *Usûl'l-fıkh*, 137-138.

³³⁶ Hallâf, *Usûl'l-fıkh*, 138.

kimseleri tespit edebilir ve onlara bu yetkiyi verebilir. Bu sayede bütün müctehidler³³⁷ ve görüşleri³³⁸ bilinebilir. Bunun neticesi olarak bütün müctehidler tarafından ittifak meydana geldiğinde icmâ gerçekleşir. İcmâ edilen husus ise bağlayıcı olur.³³⁹

2.1.1.5. İcmânın Fiilen Gerçekleşmesi

Hallâf'a göre icmâ, ideal anlamda yani bütün müctehidler tarafından ittifak ile hiçbir dönemde gerçekleşmemiştir. Sahâbe döneminde ve Endülüs'te belli bir süre, hali-hazırda bulunan müctehidler görüş birliği ile şûrâ icthadı adı altında kısmi olarak ittifak meydana gelmiştir. Bu dönemlerde de bütün müctehidler katılımı ile icmâ gerçekleşmemiştir. Bunun yerine meseleler genellikle o an mevcut olan âlimlerin bir araya gelip istişare etmeleriyle çözümlenmiştir.

Sahâbe dönemi sonrası ise İslam dünyasının genişlemesiyle birlikte, şûrâ tarafından gerçekleştirilen icthad yerini bireysel icthada bırakmıştır. Bu da İslam hukukunun zamanla daha çok bireysel icthadlarla şekillendiğini, kollektif kararların azaldığını ortaya koymaktadır.³⁴⁰

2.1.1.6. İcmânın Kısımları

Hallâf icmâi sarih ve sükûtî olarak iki kısma ayırıp her birisinin tanımını şöyle yapmaktadır.

Sarih icmâ: Müctehidler bir meselenin hükmü hakkındaki görüşlerini fetvâ veya kazâ yolu ile açıkça ifade ederek ittifak etmeleridir.

Sükûtî icmâ: Müctehidler bir kısmı fetvâ veya kazâ ile görüşlerini açıkça belirtirken diğer bir kısmının ise muvafakât veya muhalefet ettiğine dair herhangi bir görüş belirtmemesidir.

Hallâf, sarihî icmân herkese göre hüccet olduğunu söylemekle beraber sükûtî icmâda ki ihtilafa temas etmiştir. Cumhura göre sükûtî icmân hüccet olmadığını Hanefilere göre ise hüccet olduğunu zikretmekle beraber her birisinin dayanaklarına yer veren müellif tercihini ise sükûtî icmân hüccet olmaması yönünde yapmaktadır. Bu tercihini ise şöyle gerekçelendirmektedir. "Susan kimsenin susması ruhî ve maddî birtakım şartlar ve durumlar içinde olmuştur. Bu şartları ve gerekçeleri detaylı incelemek, susanın susmasını muvafakati

³³⁷ Nazzâm ve bazı Şii'lere göre kişinin icthad derecesine ulaşması bilinemez. Bunun bilinmesi için başvurulacak bir alet, hakem yoktur. Hallâf, *Usûl'l-fikh*, 139.

³³⁸ İcmâ kabul etmeyenlere göre müctehidler farklı bölgelerde olduklarından dolayı onların görüşlerini bilmek mümkün değildir. Hallâf, *Usûl'l-fikh*, 139.

³³⁹ Hallâf, *Usûl'l-fikh*, 140.

³⁴⁰ Hallâf, *Usûl'l-fikh*, 141-142.

olarak algılamak mümkün değildir. Zira susanın bir görüşü yoktur. Ona olumlu veya olumsuz bir söz isnad etmek doğru değildir.” Müellif bu açıklamalarının ardından meydana gelen ve icmâ olarak aktarılan icmâların çoğunluğunun sükûtî icmâ olduğuna dikkat çekmektedir.³⁴¹

Hallâf icmâî hükmüne delaleti kat’î ve zannî olarak iki kısma ayırmıştır. Sarih icmân hükmüne delâleti kat’îdir. Aksine hüküm vermek ictihada konu etmek ise caiz değildir. Sükûtî icmân hükmüne delaletini zannî olarak değerlendiren müellif bu icmân ictihada mahal olduğunu söylemekle beraber bu görüşünü bütün müctehidler tarafından ittifakın gerçekleşmemesi aksine bir kısım müctehidin ittifakının olması ile gerekçelendirmektedir.³⁴²

Abdülvehhab Hallâf’ın, icmâ anlayışında dikkatimizi çeken hususlar şunlardır; O icmân şer’î bir hüccet olduğunu kabul etmekle birlikte, ideal anlamda icmân hiçbir dönemde gerçekleşmediğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, icmân sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için devlet gözetimi altında yürütülmesi gerektiğini öne sürmesi, onun görüşleri arasında dikkat çeken hususlardan biridir. Ayrıca, diğer âlimlerden ayrıştığı en belirgin noktalardan biri de Şîa’nın da icmâ ehli arasında yer aldığını ifade etmesidir.

Hallâf’tan sonra ele alacağımız ikinci eser Hallâf’ın metot olarak izlemekle birlikte konulara ona nazaran daha kapsamlı yaklaşan, öğrencisi Ebû Zehre’nin çalışması olacaktır.

2.1.2. Muhammed Ebû Zehre’nin icmâ anlayışı

2.1.2.1. İcmân Tanımı

Ebû Zehre’ye göre icmân tanımı şöyledir:

الإجماع هو اتفاق المجتهدين من الأمة الإسلامية في عصر من العصور بعد النبي صلى الله عليه وسلم على حكم شرعي من الأمور العملية

“Hz. Peygamber'den sonraki bir çağda ameli bir meselenin şer’î hükmü üzerinde, İslam müctehidlerinin ittifak etmesidir.” Müellif bu tanımın hemen ardından İslam alimlerinin icmân hüccet olduğuna dair icmâ ettiklerine değinmekle beraber icmâ ehli ile ilgili ihtilafın olduğuna temas etmiştir. Şîa’nın, icmân gerçekleşmesi için kendi alimlerine itibar ettiğini aktaran musannif ehli sünnete göre ise cumhurun ittifakının dikkate alındığını belirtmekle yetinmiştir.³⁴³

Ebû Zehre icmân sahâbe döneminde başlayıp müctehid imamlar dönemine kadar geliştiğini ifade etmektedir. O icmân üç evrede geliştiğini aktarmaktadır.

³⁴¹ Hallâf, *Usûl'l-fikh*, 142-143.

³⁴² Hallâf, *Usûl'l-fikh*, 143.

³⁴³ Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 198.

- İlk evre: Sahâbe dönemidir. Hz. Ömer sahâbeyi bir araya topluyor ve onlarla istişare ediyordu. İttifak meydana geldiğinde ise devlet işlerini bu ittifaka uygun bir şekilde yönetiyordu. Müellif, bu biçimde gerçekleşen kollektif kararların bireysel ictihattan daha kuvvetli olduğuna temas etmektedir. Ayrıca Ebû Zehre sahâbenin yalnızca nas bulunan hususlarda icmâ ettiklerine dikkat çekmektedir.
- İkinci evre: İctihat dönemidir. Bu dönemde bütün müctehidler kendi beldesindeki fakihlere muhalefet etmemeye gayret ederlerdi. Müellif buna örnek olarak ise İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'i örnek vermektedir. Zira her ikisi de kendi memleketinde bulunan fakihlere muhalefet etmekten kaçınırlardı.
- Üçüncü evre: Fakihler, sahâbenin icmâ ettikleri meseleleri öğrenmek için gayret gösterirler ve bu gerçekleşen icmâa uyarlardı hatta sahâbenin ihtilaf ettiği hususta tamamen onların görüşlerinden çıkmamak için çaba göstermekteydiler.

2.1.2.2. İcmân Gerçekleşmesi

Muhammed Ebû Zehre icmân gerçekleşmesi ile ilgili görüşleri zikrettikten sonra kendisi şu tercihi yapmıştır: Ona göre hüccet olan icmâ sahâbenin icmâdır. Zira bu devirde sahâbe farklı bölgelere dağılmamıştır. Tâbiîn döneminde ise icmân gerçekleşmesi mümkün olmakla beraber gerçekleşmemiştir. Müellif bu görüşünü tâbiîn'in farklı bölgelere dağılması ile gerekçelendirmiştir. Ayrıca tâbiîn döneminde gerçekleştiği söylenen icmâların hepsinin ihtilafı olduğunu belirten müellif, İmam Şâfiî ve Ebû Yusuf'un da bu kanaatte olduğunu aktarmıştır. Bu minvalde Ebû Zehre, "sahâbenin icmâından başka icmâ bilmiyoruz" diyen kimselerin sözünde gerçeklik payı olduğunu belirtmiştir.³⁴⁴ Zirâ icmâ tevâtür yolu ile sadece sahâbe döneminde nakledilmiştir

2.1.2.3. İcmân Delil Oluşu

Ebû Zehre, cumhurun icmân hüccet olması hakkında iki delil ileri sürdüğünü ifade etmektedir.³⁴⁵

İlk delil: İcmâ hakkında varid olan hadislerle sahâbenin icmâi hüccet saymasındaki tutumudur. Müellif şu hadisleri aktarmaktadır. "Ümmetim delalet üzerine toplanmaz."³⁴⁶ "Müslümanların güzel gördüğü Allah katında da güzeldir."³⁴⁷

³⁴⁴ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, 202.

³⁴⁵ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, 202-203.

³⁴⁶ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'*, 2/515 (No. 937).

³⁴⁷ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 1/199 (No. 243); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/84 (No. 3600); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 5/212 (No. 1816).

İkinci delil: Müellif bu bölümde cumhurun şu ayet ile istidlal ettiğini belirtmektedir.

”وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا”

“Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resulullah’a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir.”³⁴⁸

2.1.2.4. İcmâın Rolü/Fonksiyonu

İcmâın mesnedinin bazen zannî olabileceğine dikkat çeken müellif, gerçekleşen bu icmâın mesnetteki zannîliği kat’îliğe yükselteceğini belirtmiştir. Zira icmâın gerçekleşmesi icmâ ettikleri hususa muhalif bir rivayetin olmadığı anlamına gelmektedir.³⁴⁹

2.1.2.5. İcmâın Kısımları

Ebû Zehre icmâın kısımlarını üç mertebede değerlendirmiştir. İlk mertebe sarîh icmâdır ve herkes tarafından hüccet olarak kabul edilmiştir. İkinci mertebenin sükûtî icmâ olduğunu söyleyen müellif, sükûtî icmâın hüccet olarak kabul edilmesindeki ihtilaflara değinmektedir. Kanaatimizce müellif sükûtî icmâı hüccet olarak kabul etmemektedir. Çünkü musannif icmâı hüccet olarak kabul eden kimselerin dayanaklarını maddeler halinde zikredip herhangi bir ilave yapmamıştır. Ancak sükûtî icmâı hüccet olarak saymayanların dayanaklarını maddeler halinde sıraladıktan sonra bu maddelerden bağımsız olarak zikredilen ihtimallere binâen sükûtî icmâın hüccet olmayacağını aktarmıştır. Her ne kadar bu ifadenin sükûtî icmâı kabul etmeyenlere ait olma ihtimali olsa da müellifin bu tutumundan yani buradaki ilavesinden sükûtî icmâı hüccet olarak saymadığını anlamaktayız. Ayrıca kanaatimizin bu yönde şekillenmesindeki en büyük etkenlerden birisi de müellifin sükûtî icmâı değerlendirirken ki sergilediği şu tutum olmuştur: O, sözlerine İmâm Şafî ve birçok fakihin sükûtî icmâı hüccet saymadıklarını söylemekle başlamış ve ilk olarak onların dayanaklarını zikretmiştir.³⁵⁰ Ebû Zehre üçüncü mertebeyi ise bir meselede ihtilaf eden fukahânın ittifak ettiği kısım olarak aktarmış ve bu ittifakın icmâ, muhalefetinin ise caiz olmadığını ifade etmiştir.³⁵¹

³⁴⁸ Nisâ 4/115

³⁴⁹ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, 204.

³⁵⁰ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, 205-206.

³⁵¹ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, 207.

2.1.2.6. İcmâ Ehli

İcmâ ehlinin müctehidlerden ibaret olduğunu söyleyen müellif, cumhurun şu görüşünü aktarmıştır: Hariciler, Rafıziler, Kaderiye ve Cehmiye mensuplarının kendi bidatlerinin propagandasını yapması durumunda icmâ ehlinen sayılmazlar; propaganda yapmadıklarında ise icmâ ehlinen sayılırlar. Ebû Zehre icmâda muteber olan müctehidi şu şekilde tanımlamıştır: “İcmâda muteber bir müctehid fihhi meseleleri, bunların delillerini ve hüküm çıkarma yollarını bilen kimsedir.”³⁵²

İnkîraz-ı asrın çoğunluğa göre şart olmadığına değinen müellif bu görüşü tutarlı görmektedir. Bu görüşünü ise şu şekilde temellendirmektedir: Gerçekleşen icmâ, meseleleri araştırıp, görüşler arasında mukayese yapan kimseler hakkında bağlayıcı olmazsa diğerleri için hiç bağlayıcı olmaz.³⁵³

2.1.2.7. İcmân Müstenedi

Alimlerin Kur’an ve sünnetin icmân müstenedi olması hususunda ittifak halinde olduğunu söyleyen musannif, kıyas ve maslahatın icmân müstenedi olması hakkındaki üç görüşü dayanakları ile beraber zikrettikten sonra kendi kanaatini belirtmiştir. Ona göre; sahâbenin şer’î hükümdeki icmâlarına bakılır, eğer onlar kıyasa dayanarak icmâ gerçekleştirdiyse kıyas müstened olabilir. Eğer kıyasa dayanarak icmâ gerçekleştirmediyse bu nazarı bir durumdur amelî hiçbir karşılığı yoktur. Ebû Zehre, bazı meselelerde kıyasa dayanarak icmân gerçekleştirdiğinin iddia edildiğini söyleyerek konuyu içki içenin cezası örneği üzerinden incelemiş ve bunun icmâ olmadığını belirtmiştir. Yani ona göre bu örnek olay icmâ olmadığından dolayı, ilgili görüşün müstenedi araştırılmaz.³⁵⁴

Musannifin, bu meseleyi bir örnek üzerinden inceleyip, bunun icmâa örnek olmadığını belirtmesinden ve müstenedi kıyas olan icmâların iddiadan ibaret olduğunu hissettiren açıklamalarından³⁵⁵ icmân müstenedinin yalnızca kitap ve sünnet olduğu görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.

2.1.2.8. İcmân Neshi

İcmân neshi İslam alimleri tarafından tartışmaya konu olmuştur. Ebû Zehre bu tartışmalara yer vermeden önce icmân neshinden kastedilenin ne olduğuna açıklık getirmiştir. O, icmâdaki neshten maksadın şer’î manada bir nesh olmadığını belirtmektedir. Zira nesh naslarla sabit

³⁵² Ebû Zehre, *Usûlü'l-fıkh*, 207.

³⁵³ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fıkh*, 208.

³⁵⁴ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fıkh*, 208-209-210-211.

³⁵⁵ Müellifin bu konudaki ibaresi şöyledir: «وقد ادعى الإجماع على بعض أمور بنيت على قياس».

olmuş hükümlerde meydana gelir ve peygamberden sonra olması düşünülemez. Bunun neticesi olarak re'y ile sabit olan hükümlerde nesh söz konusu olamaz. Ayrıca burada icmân neshinden kastedilen icmâ ile sabit olan hükme aykırı başka icmân yapıp yapılmayacağıdır. Yani sonradan gerçekleşen icmâ muteber olup önceki icmâi nesh edebilir mi? Müellif bu açıklamalarından sonra icmân neshi hakkındaki görüşlere yer vererek kendisinin benimsediği görüşün cumhurunda görüşü olan sonraki icmân gerçekleşmeyeceği yani ilk icmân nesh edilmeyeceği olduğunu belirtmiştir.³⁵⁶

2.1.2.9. İcmân Sübutu

Müellif, sadece sahâbe icmânının mütevâtir yolla nakledildiğini ifade etmiştir. İcmân kat'î bir delil olduğuna dikkat çeken müellif, icmâ edenlere nispetinin ve hükmünün kat'îlik kazanması için naklinin de kat'î suretle olması gerektiğini belirtmiştir. Müellif âhâd yolla nakledilen icmâ ile ilgili Fahreddin er-Razî'nin şu sözünü nakletmektedir: “Âhâd yolla nakledilen icmâ hüccet değildir. Çünkü icmân kat'îlik kazanması icmâ edenlere nispetinin kesin olmasına bağlıdır. İcmân senedi âhâd yol ile nakledilmekle zannî olursa icmân kazandığı mana (kat'îlik) ortadan kalkar ve hüküm icmâ edilmeden önceki haline döner. Yani mesele daha önce neye dayanıyorsa o şer'î delile göre değerlendirilir.”³⁵⁷ Ebû Zehre'nin yapmış olduğu bu nakilden kendi görüşünün de bu minvalde olduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed Ebû Zehre'nin icmâ anlayışını özetleyecek olursak, O icmân sahâbe döneminden sonra gerçekleşmediğini savunarak bu konuda dikkat çekici bir görüş ortaya koymaktadır. Ayrıca, icmân mertebelerini üç kısımda ele alması da onu diğer âlimlerden farklı kılan yönlerden biridir; zira klasik âlimler genellikle icmâi sarîh ve sükûtî olarak ikiye ayırırken, o üçüncü bir kategori eklemektedir. En dikkat çekici görüşlerinden biri ise icmân dayanağının yalnızca Kitap ve Sünnet olduğunu ifade etmesidir. İcmân neshi meselesini ele alması da onun icmâi detaylı bir biçimde ele aldığına göstergesidir. Ayrıca, sadece sahâbenin icmânının, mütevâtir olarak nakledildiğini savunması, onun icmâ anlayışında öne çıkan hususlardan biridir.

Hallâf ve Ebû Zehre'nin ardından yazıldığı dönemden itibaren oldukça ilgi gören sistematığı beğenilen bir başka çalışmaya, Zeydân'ın eserine geçebiliriz.

³⁵⁶ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fıkh*, 211.

³⁵⁷ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fıkh*, 211-212.

2.1.3. Abdükerîm Zeydân'ın icmâ anlayışı

2.1.3.1. İcmân Tanımı

Zeydân'a göre icmân tanımı şöyledir:

الاجماع: هو اتفاق المجتهدين من الأمة الاسلامية في عصر من العصور على حكم شرعي بعد وفاة النبي

İslam müctehidlerinin, Peygamberin vefatından sonra herhangi bir asırda ittifak etmeleridir.³⁵⁸

Müellif bu tanımı altı madde halinde tahlil etmiştir. Musannifin icmâ tasavvurunu daha iyi aktarabilmek için bu açıklamaları aktarmayı uygun görmekteyiz.

- İttifak müctehidler tarafından gerçekleşmelidir. Müctehidin tanımına değinen müellif, müctehidin tanımını şöyle yapmıştır: “Müctehid, tafsîlî delillerden şer’î hükümleri çıkarma (istinbât) melekesi bulunan şahıstır.”³⁵⁹
- İttifakın bütün müctehidler tarafından gerçekleşmesi lazımdır. Zeydân bu beyanına ilintili olarak Medinelilerin, Haremeyn ahalisinin veyahut belli bir gurubun ittifakının şer’î manada icmâ olmadığını ifade etmiştir. Müellif sözlerinin devamında bir kişinin muhalefeti olması durumunda icmân gerçekleşmeyeceğine değinmektedir. Zira çoğunluğun ittifak etmesi ictihadlarının doğru olduğu anlamına gelmemektedir. Azınlığın isabet etmesi imkân dairesindedir. Yalnız Zeydân, muhalifin delilinin tercihe değer olduğu anlaşılmadığında çoğunluğun ittifakının tercih sebebi olabileceğine temas etmektedir.³⁶⁰
- İcmâ eden müctehidler Müslüman olmalıdır. Müellif burada dikkatimizi çeken bir hususa temas etmektedir. O, icmân mevzusunu (konusunu) İslam inancına (akideye) dayanan yahut akideyle alakalı olan yahut akideden doğan şer’î hususlar olarak belirtmiştir.³⁶¹
- İcmân gerçekleşmesi için inkırâz-ı asr şart değildir. Müellif de tercihini bu yönde yapmıştır. Görüşünü ise icmân hüccet olmasına delalet eden delillerde böyle bir şartın bulunmaması ile temellendirmiştir.³⁶²
- Müctehidler tarafından gerçekleşen icmâ, vucüb, hürmet, nedb gibi şer’î bir mesele hakkında gerçekleşmelidir.³⁶³

³⁵⁸ Abdükerîm Zeydân, *el-Vecîz fî usûli'l-fikh* (Müessesetü Kurtuba, 1396–1976), 179.

³⁵⁹ Zeydân, *el-Vecîz*, 179-180.

³⁶⁰ Zeydân, *el-Vecîz*, 180.

³⁶¹ Zeydân, *el-Vecîz*, 181.

³⁶² Zeydân, *el-Vecîz*, 181.

³⁶³ Zeydân, *el-Vecîz*, 181.

- İcmâin Peygamberin vefatından sonra gerçekleşmesi gerekmektedir. Musannif tercihinin bu yönde olduğunu açıkça belirtmektedir.³⁶⁴

2.1.3.2. İcmâin Delil Oluşu

Abdülkerîm Zeydân icmâin kat'î bir delil olduğunu ve muhalefet etmenin caiz olmadığını söylemekle beraber cumhurun üç delil ileri sürdüğünü beyan etmektedir.

İlk Delil: Zeydân cumhurun şu ayeti istidlal ettiğini belirtmektedir.

”وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا”□

“Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah’a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir.”³⁶⁵

İkinci Delil: Zeydân ümmetin ismetine (günahtan korunmuşluğuna) delalet eden şu hadisleri zikretmiştir. “Ümmetim hata üzerine birleşmez.”³⁶⁶ “Ümmetim delalet üzerine birleşmez.”³⁶⁷ Ayrıca bu rivayetler her ne kadar âhâd olsa bile manası mütevâtirdir. Bu hadisler bize ümmetin ittifak ettiğinin doğru olduğunu kesin bir suretle ifade etmektedir.

Üçüncü Delil: Müctehidlerin ictihadında kesinlikle şer’î bir delile dayanması gerekmektedir. Zira hevâ ve hevese göre ictihad olmaz. Bu minvalde ictihad keyfiliğe mahal vermeyen, hatadan muayyen kaideler ve sınırlı usûllere göre olmaktadır. Bundan dolayı müctehidlerin bir konu hakkında ittifak etmeleri o konuda ittifaklarına kat’î suretle delalet eden şer’î bir delil olduğu anlamına gelmektedir. Zira delilin hükme delaleti kat’î olmasaydı müctehidlerin düşünce tarzları farklı olduğundan dolayı ittifak etmeleri âdeten mümkün olmazdı.³⁶⁸

2.1.3.3. İcmâin Kısımları

Zeydân icmâi sarîh ve sükûtî icmâ olarak iki kısma ayırmış ve her birisinin tanımına yer vermiştir. Sarîh icmâin kat’î bir hüccet olduğunu söyleyen müellif, muhalefet etmenin caiz olmadığını söylemekle beraber sükûtî icmâin hüccet olması ile ilgili görüşlere yer vermiş ve kendi tercih ettiği görüşe temas etmiştir. O, müctehidin muvafakatının anlaşılmasını sadece tasrihe (açıkça belirtmeye) hasretmemiştir. Engeller ortadan kalktığında ve karineler

³⁶⁴ Zeydân, *el-Vecîz*, 181-182.

³⁶⁵ Nisâ 4/115.

³⁶⁶ İlgili rivayet kaynaklarda "خطب" lafzı yerine "ضلالة" lafzı ile geçmektedir. Şemsuddîn es-Sehâvî, *el-Makâsidü'l-Hasene*, 716.

³⁶⁷ Dülâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 2/515 (No. 937).

³⁶⁸ Zeydân, *el-Vecîz*, 182-183.

bulduğunda sukûtun muvafakate delalet edeceğini ifade etmiştir. Ayrıca o, alimlerin batıl olduğunu düşündüğü görüş karşısında susmasının haram olduğunu söylemekte ve onların susmalarını rıza olarak yorumlamaktadır. Yalnız müellif bu susmayı her ne kadar muvafakat ve rıza olarak yorumlasa da burada bir kesinliğin bulunmadığını bundan dolayı da sukûtı icmâın zannilik ifade edeceğini söylemektedir.³⁶⁹

2.1.3.4. Bir Mesele Hakkında Müctehidlerin İki Görüş Üzerine Olmaları

Müellif, bu başlık altında müctehidlerin bir meselede iki görüş üzerine olmaları halinde üçüncü bir görüş ileri sürmenin caiz olup olmadığı meselesini ele almıştır. Zeydan bu konu hakkında üç görüşe yer vermiş ve kendi tercihini yapmıştır. İlk görüş: Mutlak olarak üçüncü bir görüş ileri sürmek caiz değildir. İkinci görüş ise üçüncü bir görüş ileri sürmek mutlak olarak caizdir. Müellif üçüncü görüşü tercih ettiğinden dolayı üçüncü görüşü daha detaylı aktarmaya gayret göstereceğiz.

Üçüncü Görüş: İhtilaf edilen iki görüş arasında ittifak edilen müşterek bir miktar varsa, hakkında icmâ hasıl olmuş bu miktara muhalif üçüncü bir görüş ileri sürmek caiz değildir. Zira bu mevcut olan icmâa muhalefet etmek olur. Yalnız üçüncü görüş, ittifak eden müctehidlerin ittifak ettiği şey dışında kalıyorsa icmâ edilen kısma muhalefet edilmediğinden dolayı caizdir. Zeydân bu görüşü tercihe şayan bulmaktadır. Zira bu görüşte icmâın hakikati dikkate alınmaktadır.³⁷⁰

2.1.3.5. İcmâın Müstenedi

İcmâın müstenedinin Kur'an ve sünnet olabileceğini örneklerle ele alan müellif, ictihad ve kıyasın icmâın müstenedi olması hakkında ihtilaf olduğunu söylemekle beraber kendisi cumhurun tutumunu yani icmâa müstened olabilmesi görüşünü tercih ettiğini belirtmiştir. Zeydân bu tercihini sahâbenin gerçekleştirmiş olduğu icmâlar ile savunmaktadır. Onların icmâları incelendiği zaman müstenedi kıyas ve ictihad olan birçok icmâın ortaya çıkacağını söyleyen musannif görüşünü destekler mahiyette şu örneklerle yer vermiştir.

- Kur'anın tek bir kitap halinde toplanması üzerine sahâbe tarafından icmâ gerçekleşmiştir. Bu icmâın senedi ise bir çeşit ictihad olan maslahattır.

³⁶⁹ Zeydân, *el-Vecîz*, 183-184-185-186.

³⁷⁰ Zeydân, *el-Vecîz*, 186-187-188.

- Cuma namazı için dış ezan okunması hakkında sahâbe icmâ etmişlerdir. Bu icmân müstenedi ise özellikle mescidden uzakta bulunanlar olmak üzere Müslümanlara namaz vaktinin girdiğini haber verme maslahatıdır.
- Domuz etinin haram olmasına kıyasla domuz yağının haram olması üzerine gerçekleşen sahâbe icmâi vardır.³⁷¹

Zeydân'ın icmân senedini belirlemedeki tutumu sahâbe uygulamasına verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Nitekim o sahâbenin uygulamasına bakarak icmân müstenedini belirlemektedir.

2.1.3.6. İcmânın Gerçekleşmesi

Abdülkerîm Zeydân, sahâbe döneminde özellikle de Hz. Ebû bekir ve Hz. Ömer'in hilafetinde icmân gerçekleştiğini belirtmektedir. Zira müctehidler bu dönemde az olmakla beraber şahsen tanınıyorlardı. Ayrıca müctehid olan sahâbe Medine'ye yakın beldelerde bulunuyordu. Bu dönemde icmân şûrâ şeklinde gerçekleştiğini ifade eden müellif, gerçekleşen birçok icmân olduğuna da temas etmiştir. Sahâbe döneminde gerçekleşen icmâların hepsinin sarîh icmâ olmadığına değinen Zeydân, bunun bir problem teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. Nitekim bu dönemde gerçekleşen sükûtî icmâ, sarîh icmâ hükmündedir. Müellif bu görüşünü şöyle temellendirmektedir:

- Müctehid sahâbenin az olması ve şahsen bilinmesi
- Onların hayat tarzlarına bakılınca açıkça anlaşılmalıdır ki; kimseden korkmadan çekinmeden hakkı söylemektedirler. Ayrıca sahâbenin doğruyu söyleme, ortaya çıkarma alışkanlığı sadece müctehidler için değil bütün hepsi için geçerli bir özelliktir.

Zeydân, sahâbeden sonraki dönemde icmân gerçekleşmesini oldukça zor görmektedir. Bunun sebebini ise; fakihlerin farklı ve uzak beldelerde olması, sayılarının fazla, meşreplerinin ise değişkenlik göstermesi sebebiyle şûrâ şeklinde bir ittifakın sağlanamaması olarak beyan etmiştir.³⁷²

2.1.3.7. Zamanımızda Gerçekleşmesi

Abdülkerîm Zeydân günümüzde icmân gerçekleşmesi için şu yolların takip edilmesi gerektiğini belirtmektedir. İlk olarak bütün fakihleri bir araya getiren tam teşekküllü fikhî müesseseler kurulmalıdır. Belli zamanlarda bu müesseselerde bir araya gelinir fikhî meseleler incelenir ve hüküm verilir. Hüküm verilen bu meseleler bülten veya kitaplarla neşredilir ve

³⁷¹ Zeydân, *el-Vecîz*, 188-189.

³⁷² Zeydân, *el-Vecîz*, 191-192.

bütün ilim camiasının haberdar olması sağlanır. Zira bütün fakihler bazı sebeplerden dolayı fikhî müesseseye katılmamış olabilirler. Fikhî müessesin verdiği hükümleri öğrenen bu şahısların görüşlerini doğrudan doğruya müesseseye veya temsilcilerine bildirmeleri istenir. Daha sonra müessese kendi neşrettiği hükümler ile kendisine bildirilen görüşleri inceler ittifak meydana geldiğinde ise icmâ gerçekleşmiş olur. Müellif, bu şekilde gerçekleşen icmân usûlcülerin anlattığı icmâa yakın olduğunu ve gereğince amel etmenin vacip olduğunu belirterek bu konudaki sözlerine son vermiştir.³⁷³

Abdülkerîm Zeydân'ın icmâ hakkında dikkat çeken görüşleri şunlardır; O icmânın sahâbe döneminde gerçekleştiğini ve bu dönemden sonra vuku bulmadığını savunmaktadır. Ayrıca ona göre, sahâbe dönemindeki icmaların tamamı sarîh icma değildir ve bu durum bir problem teşkil etmez. O, sahâbenin sükûtf icmasını sarîh icmâ hükmünde kabul eder. Günümüzde icmân gerçekleşebilmesi için ise tam teşekküllü bir fikhî müessesesinin kurulmasını önermesi dikkat çeken görüşlerindedir.

Zeydân'ın ardından, ilgi gören bir başka el kitabında, Zekiyüddin Şâban'ın eserinde icmâ konusunun nasıl işlendiğini ele alabiliriz

2.1.4. Zekiyüddin Şâban'ın icmâ anlayışı

2.1.4.1. İcmân Tanımı

Zekiyüddin Şâban icmân tanımını şöyle yapmıştır:

الإجماع: اتفاق المجتهدين من أمة محمد في عصر من العصور بعد وفاته على حكم شرعي

"Muhammed (s.a.v) ümmetinden olan müctehidlerin, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki herhangi bir devirde, şer'î bir hüküm hakkında ittifak etmeleridir."³⁷⁴

Müellif yapmış olduğu bu tanımı icmân şartları başlığı altında tahlil etmiştir. O, icmân şartlarını beş madde altında toplamaktadır. Ayrıca Zekiyüddin Şâban bazı yerlerde cumhur ve cumhura muhalefet eden kimselerin görüşlerini aktarmakla beraber herhangi bir tercih yapmamaktadır. Kanaatimizce böyle yerlerde müellif cumhurun görüşünü tercih etmektedir. Zira çoğunluğun görüşünü aktardıktan sonra onların dayanaklarına temas edip muhaliflerinin dayanaklarına değinmemesi bizde bu kanaati uyandırmaktadır.

- İttifak müctehidler tarafından gerçekleşmelidir. Avâmın veya ictihad derecesine ulaşmamış kimsenin olumlu olumsuz görüşleri dikkate alınmaz.

³⁷³ Zeydân, *el-Vecîz*, 192-193.

³⁷⁴ Şâban, *Usûl'î fikhî'l islâmî*, 88.

- İttifak bütün müctehidler tarafından gerçekleşmelidir. Çoğunluğun ittifakının cumhur nezdinde icmâ olmayacağını söyleyen müellif bazılarına göre çoğunluğun ittifakının icmâ, bazılarına göre ise icmâ olmamakla beraber delil teşkil ettiğini aktarmıştır.
- Müctehidlerin ümmet-i Muhammed'den olmaları gerekir. Nitekim icmâ ile ilgili delillerde ittifak gerçekleştiğinde korunmuşluğun ümmet-i Muhammed'e ait bir özellik olduğu belirtilmektedir.
- İcmânın Peygamber vefat ettikten sonra gerçekleşmesi gerekmektedir. Buna binaen peygamber zamanında bir ittifak gerçekleşirse peygamber bunu onaylarsa bu hüküm ittifaka nispeten değil peygambere nispeten meşruluk kazanır. Eğer peygamber bu ittifaka muhalefet ederse bu ittifak geçersiz olur ve şer'î bir hüküm olmaz.
- Müctehidlerin ittifak ettiği husus vücûb, hürmet, sıhhat ve fesâd gibi şer'î hüküm olmalıdır. Müellif sözlerinin devamında luğavî ve aklî hükümler üzerine gerçekleşen ittifakın şer'î manada bir icmâ olmayacağını ifade etmektedir.³⁷⁵

2.1.4.2. Sarih İcmân Delil Olması

Müellif, sarih icmân hüccet olması ile ilgili cumhurun iki delil üzerinde durduğunu aktarmaktadır.

İlk delil olarak ayeti istidlal etmişlerdir.

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

"Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!"³⁷⁶

Cumhur İkinci delil olarak şu hadisleri istidlal etmiştir.

"Ümmetim hata üzerine bir araya gelmez."³⁷⁷ "Ümmetim delalet üzerine bir araya gelmez."³⁷⁸ Allahtan ümmetimin hata üzerine bir araya gelmemesini istedim. O da bana istediğimi verdi."³⁷⁹ "Müslümanların güzel gördükleri Allah'ın nezdinde de güzeldir."³⁸⁰ Müellif bu hadislerin lafzen mütevâtir olmadığına dikkat çekmekle beraber manen mütevâtir olduğunu aktarmıştır.

³⁷⁵ Şâban, *Usûl'ı fıkhi'l islâmî*, 88-89.

³⁷⁶ Nisâ 4/115.

³⁷⁷ İlgili rivayet kaynaklarda "خطا" lafzı yerine "ضلالة" lafzı ile geçmektedir. Şemsuddîn es-Sehâvî, *el-Makâsidu'l-Hasene*, 716.

³⁷⁸ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'*, 2/515 (No. 937).

³⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 45/200 (No. 27224); Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, 2/280 (No. 2171).

³⁸⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 1/199 (No. 243); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/84 (No. 3600); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 5/212 (No. 1816).

Bütün hadislerden anlaşılın ortak mananın ise ümmetin hatadan korunması olduğunu ifade eden müellif ilim ifade etmesi bakımından manevî mütevâtirin lafzî mütevâtirle aynı olduğuna dikkat çekmiştir. Zekiyüddin Şâban her ne kadar üçüncü bir madde halinde zikretmese de sahâbe ve sonrakilerin tutumuna da dikkat çekmektedir. Zira sahâbe bu hadisleri kabul etmiş ve sonrasındakilere aktarmıştır. Selef, Nazzâm ve taraftarları ortaya çıkana kadar bu hadislerle icmâ isbat edip tearuz esnasında bütün delillere takdim etmekteydiler. Müellif daha sonra Nazzâm ve taraftarlarının icmân hüccet olmaması yönündeki delillerini aktarmakla beraber her bir deliline itiraz etmektedir.³⁸¹

2.1.4.3. İcmân Kısımları

Zekiyüddin Şâban icmân sarîh ve sükûtî olarak iki kısma ayrıldığını söylemekle beraber sarîh ve sükûtî icmân delil olması ile ilgili alimlerin bu husustaki ihtilafına yer vermiştir. İlk olarak sarîh icmân ele alan müellif tercihini cumhurun görüşünden yani sarîh icmân hüccet olmasından yana kullanmıştır.³⁸² O bu konuda şu sözleri sarfetmiştir: “Söylenenlerden açıkça anlaşılacaktır ki, icmân kaynak oluşuna karşı çıkanlar görüşlerini destekleyen istidlâl elverişli bir delile sahip değildir. Buna karşılık büyük çoğunluğu teşkil eden bilginlerin bu konudaki görüşü istidlâl elverişli delil ile desteklenmiş bulunmaktadır. Şu hâlde tercihe şâyân olan çoğunluğun görüşüdür.”³⁸³ Musannif daha sonra sükûtî icmân hücciyeti ile ilgili ihtilaflara yer vermekle beraber tercihini Kerhî (ö.340) ve Seyfeddin el-Amîdî'nin (ö.631) görüşü olan sükûtî icmân zanniyet ifade etmesi yönünde yapmıştır. Ona göre müctehidlerin susması diğerlerinin görüşlerine muvafakat gösterdikleri anlamına kesin surette gelmemektedir. Bu sükût muvafakat ihtimalini düşündürebileceği gibi başka ihtimalleri de hatıra getirebilir. Ancak muvafakat ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü selef-i sâlihînin tutumları incelendiğinde onların doğruyu söylemekten çekinmediği ortaya çıkacaktır.³⁸⁴

2.1.4.4. Ahmed b. Hanbel'in İcmâ Hakkındaki Görüşü

Çalışmamızda incelediğimiz modern dönem eserler arasında yalnızca Zekiyüddin Şâban'ın Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini incelediğini ve değerlendirme yaptığını gözlemlemekteyiz. Çalışmamıza katkı sağlayacağını düşündüğümüzden dolayı müellifin bu incelemesini aktarmayı uygun görmekteyiz.

Zekiyüddin Şâban Ahmed b. Hanbel'in icmâ hakkında nakledilen sözünü değerlendirmektedir. İlgili söz şudur: “Bir adam bir konuda icmâ iddiasında bulunuyorsa o yalandır, icmâ iddia eden

³⁸¹ Şâban, *Usûl'l fikhî'l islamî*, 93-94-95.

³⁸² Şâban, *Usûl'l fikhî'l islamî*, 89-90-91-92-93-94-95.

³⁸³ Şâban, *Usûl'l fikhî'l islamî*, 95.

³⁸⁴ Şâban, *Usûl'l fikhî'l islamî*, 96.

de yalancıdır. Nereden bilecek, belki de insanlar o konuda ihtilâf etmişlerdir. Fakat şöyle diyebilir: “İnsanların bu konuda ihtilâf ettiklerini bilmiyoruz. Veya bu konuda bir ihtilâf bana ulaşmadı.” Ahmed b. Hanbel’in bu sözü ile ilgili değerlendirmeleri aktaran müellif yapılan açıklamalardan İmamdan nakledilen ibareye en uygun olanının şu açıklama olduğunu söylemektedir: Ahmed b. Hanbel bu sözü ile hakkında ihtilaf bilinmeyen her hüküm için icmâ adının kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Zekiyüddin Şâban, Ahmed b. Hanbel’den nakledilen birçok icmâ zikretmekle beraber onun icmâ reddettiği görüşünün zayıf olduğunu ortaya çıkarmaya gayret etmektedir.³⁸⁵

2.1.4.5. Fıkıh Kitaplarında Nakledilen İcmâların Usûl Eserlerindeki İcmâ Anlayışına Uyması

Musannif bu başlık altında fıkıh kitaplarında icmâ olarak nakledilen icmâların Usûl-i fikh eserlerinde anlatılan icmâ uygunluğunu ele almıştır. O, fıkıh kitaplarında nakledilen icmâların ekseriyetinin çoğunluğun ittifakı, bazılarının mezhep içi ittifak, bazısının ise sükûtî icmâdan ibaret olduğunu ifade etmekle beraber fıkıh kitaplarında icmâ olarak nakledilenlerin araştırmaya tabi tutulmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir.³⁸⁶

2.1.4.6. İcmân Müstenedi

Kitap ve sünnetin, icmân müstenedi olması hakkında alimlerin ittifak ettiğini söyleyen müellif, kıyas ve maslahatın icmân senedi olmasında ise ihtilaf olduğunu belirtmekle beraber bu ihtilafı değerlendirmiş ve tercihini belirtmiştir. O, bu konuda şu sözleri söylemiştir: “Bir kısma göre, kıyas icmâ için sened olabilir ve bu bilfiil meydana gelmiştir.³⁸⁷ Bu, çoğunluğun görüşüdür ve tercihe şâyân olan da odur. Çünkü kıyas da şer’î delillerden biridir, o halde diğer deliller gibi icmân senedi olabilir. Sahâbenin uygulamalarında bu hususu destekleyen birçok örnek bulabilmekteyiz.” Zekiyüddin Şâban, icmân kat’î, kıyasın ise zannî delil olmasından dolayı kat’î olanın zannî olana bina edilmeyeceğini ileri sürenlerin bu açıklamalarını eleştirmektedir. O, bu istidlali doğru bulmamaktadır. Zira âhâd haber zannî delil olmasına rağmen icmân müstenedi olmasında ittifak meydana gelmiştir. Müellif kıyasın zanniyetinin icmâ gerçekleşmeden önce olduğunu, icmâ gerçekleşikten sonra ise kat’î bir delil olduğunu söyleyerek açıklamalarını sonlandırmıştır.³⁸⁸

Müellif maslahat-ı mürselenin icmân müstenedi olması halinde gerçekleşen bu icmân, müstenedi kitap, sünnet ve kıyas olan icmâlar gibi değişmez bir delil teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. Böyle bir icmâ maslahat gerçekleştiği müddetçe kaynak olma özelliğini korur. Fakat

³⁸⁵ Şâban, *Usûl’l fikh’l islamî*, 103.

³⁸⁶ Şâban, *Usûl’l fikh’l islamî*, 104.

³⁸⁷ Örnekler için bkz. Şâban, *Usûl’l fikh’l islamî*, 106-107.

³⁸⁸ Şâban, *Usûl’l fikh’l islamî*, 105-106-107.

bu maslahat gerçekleşmediğinde bu icmâa muhalefet etmek ve maslahatın gerçekleştiği yeni icthadlar yapmak caiz olmaktadır. Musannif yapmış olduğu açıklamaları destekler mahiyette birçok örnek zikretmektedir. Müellifin maksadının daha iyi anlaşılması için vermiş olduğu bir örneği aktarmayı uygun görmekteyiz. Sahâbe fiyatlara narh koymaktan sakınmış herkesi dilediği fiyatta alıp satmakta serbest bırakmışlardı. Çünkü onlar Peygamberin fiyatlara narh koymaya razı olmadığını ve bunu -insanların istemedikleri fiyata satmaya zorlama olduğundan dolayı- haksızlık olarak nitelendirdiğini görmüşlerdi. Fakat Medine'nin meşhur fakihlerinden Saîd b. Müseyyeb (ö.94), Urve b. Zübeyr (ö.94) ve Yahya b. Saîd gibi alimler fiyatlara narh koymayı caiz görmüşlerdir. Zira onlar Peygamber zamanında olan fiyat artışını arz talepten kaynaklanan normal bir pahalılık sayarken; tâbiîn dönemindeki fiyat artışını, tacirlerin daha çok kâr elde etmek için piyasayı kendi hakimiyetine alarak sunî bir artış yapıp insanların mağdur edilmesinden dolayı normal bir artış olarak görmemişlerdir. Peygamber zamanında fiyatlara narh koymak nasıl insanları mağdur ediyorsa tâbiîn döneminde de fiyatlara narh koymamak insanları öyle mağdur etmektedir.³⁸⁹

2.1.4.7. İcmâın Gerçekleşmesi

Zekiyüddin Şâban icmâın gerçekleşeceği dönemi iki devir altında değerlendirmiştir. İlk devir Hz. Ebû bekir ve Hz. Ömer dönemi ikinci devir ise Hz. Osman'dan itibaren müctehidlerin son bulunduğu zamana kadar geçen devir. Müellif ilk devirde icmâın gerçekleştiğini söylemektedir. Çünkü bu dönemde sayılarının azlığı ve Medine'de bulunmalarından dolayı sahâbe tanınmakla beraber ihtiyaç duyulduğunda görüşlerine kolaylıkla müracaat ediliyordu. Özellikle de Hz. Ömer sahâbenin büyüklerine Medine'den ayrılmayı yasaklamıştı. Müellif ayrıca bu dönemde meydana gelen icmâların şûrâ şeklinde oluştuğuna dikkat çekerek gerçekleşmiş birçok icmâ olduğuna temas etmiştir.

Zekiyüddin Şâban ikinci devirde ise icmâın gerçekleşmesinin bir hayli zor olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşünü şu şekilde detaylandırmıştır: Müctehidlerin bu dönemde sayıları artmış ve farklı beldelerde yaşamaya başlamışlardır. Bu ise onların şahsen biliniyor görüşlerine ulaşmayı imkânsız hale getirmiştir. Ayrıca bu devirde bir görüş üzerine ittifak etmeyi veya bir mesele hakkında bütün müctehidlerin görüşlerini öğrenmeyi imkânsız kılan siyasi ve gayr-ı siyasi birçok olay meydana gelmiştir. Müellif hiç kimsenin muhalefet etmediği birçok mesele olduğunu söylemekle beraber usûlcülerin anlattığı bir şekilde ittifakın meydana gelmesinin zor olduğunu belirtmektedir.³⁹⁰ Müellif günümüzde icmâın gerçekleşmesi ile ilgili bir değerlendirme veya öneri yapmamaktadır.

³⁸⁹ Şâban, *Usûl'l fikhî'l islamî*, 108-109-110-.

³⁹⁰ Şâban, *Usûl'l fikhî'l islamî*, 101-102.

2.2. Modern Dönem İcmâ Anlayışının Değerlendirilmesi

Modern dönem usul literatürünün icmâ konusuna yaklaşımını da tespit ettiğimiz ve maddeleştirildiğimiz bazı hususlar çerçevesinde değerlendirmek istiyoruz.

2.2.1. İcmân tanımı

Modern dönem müellifler icmân tanımında ittifak halindedirler. Onlar klasik dönem musanniflerin aksine icmân şer'î hususlarda söz konusu olacağı hakkında görüş birliğine varmıştır. Yapılmış olan tanımları şu maddeler halinde özetlemek mümkündür.

- Müctehidlerin ittifak etmesi
- İttifakın Peygamberin vefatından sonra gerçekleşmesi
- İttifakın şer'î bir konu üzerine olması

2.2.2. İcmân delil olması

Hallâf ile Zeydân icmân delil olmasında aklî ve naklî (ayet ve hadis) delilleri serdetmektedir. Ebû Zehre ve Zekiyüddin Şâban ise aklî delillere yer vermezken naklî delillere ilaveten sahâbe tutumuna da dikkat çekmektedir.

2.2.3. İcmân kısımları

Müelliflerin çoğu icmâi sarîh ve sükûti olarak iki kısımda incelemiştir. Sarîh icmâ herkese göre hüccet iken sükûtî icmân hüccet olmasında ihtilaf bulunmaktadır. Hallâf ve Ebû Zehre'ya göre sükûtî icmâ hüccet değildir. Abdülkerîm Zeydân ve Zekiyüddin Şâban'a göre ise zann ifade eden bir hüccettir. Ayrıca Ebû Zehre icmâi üç kısma ayırmıştır üçüncü kısmı ise şöyle beyan etmiştir; bir meselede ihtilaf eden fukahânın ittifak ettiği kısım olarak aktarmış ve bu ittifakın icmâ, muhalefetinin ise caiz olmadığını ifade etmiştir.

2.2.4. İcmân müstenedi

Modern dönem musanniflerin tamamı Kur'an ve sünnetin icmân müstenedi olacağını ifade etmektedir. Kıyas ve maslahatın icmân müstenedi olmasında ise ihtilaf mevcuttur. Abdülkerîm Zeydân ve Zekiyüddin Şâban her ikisinin icmân müstenedi olacağını belirtmiştir. Ebû Zehre'ye göre sahâbenin şer'î hükümdeki icmâlarına bakılır eğer onlar kıyasa dayanarak icmâi gerçekleştirdiyse kıyas müstened olabilir. Bu kıstası zikreden müellif daha sonra sahâbenin gerçekleştirmiş olduğu icmâları incelemiş ve müstenedinin kıyas olduğu iddia edilen icmâları eleştirmiştir. Ebû Zehre'nin tutumundan anlaşılan icmân müstenedinin yalnızca Kur'an ve sünnet olmasıdır. Abdülvehhâb Hallâf ise bu meseleye temas etmemektedir.

2.2.5. İcmân gerçekleşmesi

Muhammed Ebû Zehre ve Abdülkerîm Zeydân sahâbe döneminde icmân fiilen gerçekleştiğini belirtmekle beraber sonraki dönemde icmân gerçekleşmesinin ise bir hayli zor söylemektedirler. Zekiyüddin Şâban Hz. Ebû bekir ve Hz. Ömer döneminde icmân gerçekleştiğini, bu dönemden sonra ise icmân gerçekleşmediğini ifade etmektedir. Abdülvehhâb Hallâf ise ideal manada yani şartları yerine gelmiş şekilde icmân sahâbe dönemi dahil hiçbir dönemde gerçekleşmediğini söylemektedir. Müellif, şurâ şeklinde çoğunluğun ittifakının meydana geldiğini bunun ise sahâbe ve Endülüs'te bir müddet olduğunu belirtmektedir. Hallâf ve Zeydân bu söylenenlere ek olarak icmân gerçekleşmesi için çözüm üretmektedirler. Hallâf anlatılan icmân devlet gözetimi ile şurâ şeklinde gerçekleşebileceğini söylemektedir. Zeydân ise fikhî müessese kurulması teklifini ileri sürmüştür.

2.2.6. İcmân neshi

Ebû Zehre icmân neshinden maksadın ne olduğunu açıkladıktan sonra bunun cumhura göre caiz olmadığını aktamıştır. Diğer müellifler ise bu hususta bir açıklamaya yer vermemiştir.

2.2.7. İcmân sübutu

Modern dönem yazarlardan sadece Ebû Zehre bu konuya değinmektedir. O sadece sahâbenin icmân mütevâtir yolla nakledildiğini ifade etmektedir. Müellif daha sonra âhâd yolla nakledilen icmâ ele almış ve şu değerlendirmede bulunmuştur; "İcmân senedi âhâd yol ile nakledilmekle zannî olursa icmân kazandığı mana (kat'îlik) ortadan kalkar ve hüküm icmâ edilmeden önceki haline döner. Yani mesele daha önce neye dayanıyorsa o şer'î delile göre değerlendirilir."

2.2.8. İcmâ ehli

Modern dönem İslam hukukçuları şahıs, şehir ve mezhep gözetilmeksizin icmân bütün müctehidlerin görüş birliği ile gerçekleşeceğini söylemiştir. Yani Medine, Kûfe, Hicaz ve ehli beytin ittifakı ile icmâ gerçekleşmemektedir. Bu konuda dikkat çeken bir tutum bulunmaktadır. O da Hallâf'ın tutumudur. Müellif Şiâ'nın muhalefeti ile icmân gerçekleşmeyeceği, dolayısıyla onların icmâ ehlinden olacağı görüşünü benimsemektedir. Ebû Zehre ise Şiâ'nın icmâ ehlinden olması ile ilgili ihtilafı zikretmekle yetinmiştir. Ayrıca diğer müelliflerin aksine Ebû Zehre Hariciler, Rafiziler, Kaderiye ve Cehmiye mensuplarının kendi bidatlerinin propagandasını yapması durumunda icmâ ehlinden sayılmadığı; propaganda yapmadıklarında ise icmâ ehlinden sayıldıklarına değinmiştir.

2.2.9. İnkırâz-ı asr

Ebû Zehre ve Abdülkerîm Zeydân İnkırâz-ı asrın şart olmadığını belirtmektedir. Hallâf ve Zekiyüddin Şâban ise bu konuda bir görüş belirtmemektedir.

2.2.10. İcmân kesinleştirici rolü

Ebû Zehre icmân mesnedinin zannî olabileceğini kabul etmekle birlikte icmâ ile bu zanniliğin kat'îlik derecesine yükseleceğini belirtmiştir. Diğer müellifler ise bu konuya temas etmemektedir.

2.2.11. Bir mesele hakkında müctehidlerin iki görüş üzerine olmaları

Müelliflerde sadece Abdülkerîm Zeydân bu meseleye değinip ihtilafları aktarmış ve tercihini ise şu yönde yapmaktadır. İhtilaf edilen iki görüş arasında ittifak edilen müşterek bir miktar varsa, hakkında icmâ hasıl olmuş bu miktara muhalif üçüncü bir görüş ileri sürmek caiz değildir.

2.2.12. Ahmed B. Hanbel'in icmâ hakkındaki görüşü

Ahmed b. Hanbel'in icmâ hakkındaki sözünü izah eden Zekiyüddin Şâban Ahmed b. Hanbel'e göre de icmân şer'î bir hüccet olduğu tespitini yapmıştır. Diğer modern dönem müelliflerinden bu yönde bir açıklama bulunmamaktadır.

2.2.13. Fıkıh Kitaplarında Nakledilen İcmâların Usûl Eserlerindeki İcmâa Anlayışına Uyması

Zekiyüddin Şâban, fıkıh kitaplarında nakledilen icmâların ekseriyetinin çoğunluğun ittifakı, bazılarının mezhep içi ittifak, bazısının ise sükûtî icmâdan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Diğer müellifler ise bu hususa temas etmemektedir.

Zekiyüddin Şâban'ın eseri, diğer müelliflere kıyasla daha kapsamlı bir içeriğe sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Nitekim o, Ahmed b. Hanbel'in icmâ konusundaki görüşlerine yer vermekte, fıkıh kitaplarında aktarılan icmâların, usûl eserlerindeki icmâ anlayışıyla ne derece örtüştüğünü tartışmaktadır. Ayrıca, onun üzerinde durduğu önemli hususlardan biri de icmân yalnızca Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde gerçekleştiğini, Hz. Osman'ın hilafetinden itibaren ise artık icmân vuku bulmadığını ileri sürmesidir. Bu tespitleri onun icmâ anlayışına dair özgün bakış açısını ortaya koyması bakımından son derece dikkat çekicidir.

2.3. Günümüzde İcmâ

Çağdaş âlimlerden bazıları, icmân işlerlik kazanabilmesi için İslam âlemindeki fakihlerin ittifakının şer'î bir icmâ sayılabileceğini ileri sürmekte ve bu amaçla tüm fakihleri bir araya getirebilecek veya onların görüşlerini alabilecek bir fıkıh müessesesi kurulmasını önermektedirler.³⁹¹ Kimileri ise bu sürecin devlet eliyle yürütülmesi gerektiğini söylemektedir.³⁹² Bazı araştırmacılar ise milletvekillerinin ittifakının icmâ olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmektedir.³⁹³

Buna karşın, Yunus Apaydın'ın görüşü dikkat çekicidir. Ona göre günümüzde icmâ ne mümkün ne de gereklidir. İcmân mümkün olmamasını, öncelikle, icmâ ehlinin kimler olacağıın belirlenmesinin başlı başına bir problem teşkil etmesiyle açıklamaktadır. Ayrıca, bu şahısların ortak bir görüşte buluşmasının da ayrı bir zorluk olduğunu belirtmektedir. Öte yandan, icmân günümüzde gerekli olmadığını ise şu şekilde gerekçelendirmektedir: İcmânın temel fonksiyonu göz önünde bulundurulduğunda, sayısının artırılması arzu edilecek bir durum değildir. Ayrıca, dinin ana iskeletini oluşturan konular hakkındaki icmâ, amacını yerine getirme açısından yeterlidir. Bu temel hususlarda birlik sağlandıktan sonra, ümmet için asıl değerli olan şeyin görüş birliği değil, aksine, farklı görüşlerin ve bu görüşler arasındaki rekabetin rahmet olduğunun kabul edilmesi daha isabetli olacaktır.³⁹⁴

Seçtiğimiz eserlerden hareketle klasik ve modern dönem usul yazımında icmâ konusuna nasıl yaklaşıldığının değerlendirmesini yapmış olduk. Bu tespitlerden hareketle her iki dönem eserlerindeki icmâ algılarının mukayesesini yapabiliriz.

2.4. Klasik ve Modern Dönemin Mukayesesi

Klasik ve modern dönem alimlerinin usûl yazımlarındaki üslupları oldukça dikkat çekmektedir. Klasik dönem alimleri kendi benimsediği görüşleri aktarmakla beraber yer yer muhaliflerin görüşlerini aktarıp onların itirazlarına cevap vermektedir. Modern dönem usûl alimleri ise genellikle ilgili meseledeki görüşleri delillerle beraber aktarmış ve kendi tercihlerine kimi zaman açık bir ifade ile kimi zaman ise bazı işaretlerle yer vermektedir. Modern dönem usûl alimlerinin bu tutumu mezhepler üstü bir üslubu benimsediklerini ortaya çıkarmaktadır. Zira onlarda bir mezhep kaygısı yoktur. Aksine yeri geldiğinde nispet edildikleri mezhebin benimsemediği bir görüşü tercih etmektedirler.

³⁹¹ Zeydân, *el-Vecîz*, 192-193.

³⁹² Hallâf, *Usûl'l-fıkh*, 140.

³⁹³ Bu görüş hakkında detaylı açıklamalar yapan Reşid Rıza'dır. Detaylı bilgi için bk. Şule Eraslan, *Klasik İcma Teorisine Modern Yaklaşımlar* (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011), 216-217.

³⁹⁴ Yunus Apaydın, *Fıkhın Kaynakları (Nass ve İctihat)*, ed. Hilmi Demir (Anadolu Ay Yayınları, 2021), 76-77.

Klasik ve modern dönem usûl alimleri icmân edille-i şer'iyeden olması hakkında görüş birliğindedir. Yalnız Şevkânî icmân hüccet olmadığını iddia ederek farklı bir tutum sergilemektedir. Ayrıca modern dönem usûl alimleri, klasik dönemde ele alınan bazı meselelere temas etmemektedir. Söz konusu olan meseleler şunlardır: Öncesinde meydana gelen ihtilaf, icmâ ehlinin tevâtür sayısına ulaşması, icmâ inkâr edenlerin hükmü ile ilgili detay, icmân mertebeleri.

Klasik dönem usûl alimleri icmâ sahâbe dönemine hasretmemiş bütün dönemlerde gerçekleşeceğini belirtmişlerdir. Hallâf hariç modern dönem usûl alimleri ise icmân sahâbe döneminde gerçekleştiğini sonraki dönemlerde ise gerçekleşmediği görüşünü benimsemişlerdir. Hallâf ise icmân ideal manada sahâbe döneminde bile gerçekleşmediğini söylemektedir. Yalnız Hallâf'ın ideal manada icmân gerçekleşmesi için öneri sunması ve icmân hüccet olması ile ilgili delilleri serdetmesi onun icmâ hüccet olarak kabul ettiği anlamına geldiğini ve Şevkânî ile icmân delil olmaması ile ilgili aynı tutumu sergilemediğini düşünmekteyiz. Zira onun icmân bağlayıcı olması için öneri sunması şartlar olgunlaştığı zaman icmân işlevini yerine getireceğini ifade etmektedir. Buna ilaveten modern dönem müelliflerden bazılarının icmân günümüzde gerçekleşmesi için teklifler sunması ve çözüm üretmeye çalışması oldukça önemlidir. Kanaatimizce modern dönem müelliflerinin, icmân gerçekleşmesi için sunmuş oldukları bu teklifler uygulandığı takdirde icmân gerçekleşmesinin mümkün olmadığını düşünmekteyiz. Nitekim klasik ve modern dönem müellifleri icmân şartları ve rükünlerinde dahi ittifak halinde değildirler. Kimine göre icmâ olan kimine göre olmayabilir. Bu ise ideal manada icmân hangi icmâ olduğu sorusunu zihinlere getirmektedir. Ayrıca kanaatimizce modern dönem usûl alimleri Şevkânî'nin icmâ anlayışından tam olarak etkilenmemiştir. Zira Şevkânî icmân hüccet olmasını kabul etmediği gibi icmâ hakkında ciddi eleştirilerde bulunmaktadır. Modern dönem müellifleri ise icmân hüccet olmasını hararetle savunmaktadır. Yalnız Şevkânî ile modern dönem usûlcüleri arasında, icmân bilinmesi hakkındaki itirazlarda kısmi bir benzerlik gözlemlenmektedir; Hepsi, sahâbe döneminden sonra müctehidlerin farklı bölgelere dağılmasını sebep göstererek icmân gerçekleşmediğini gerçekleştire de bilinmeyeceğini ifade etmektedirler. Kimi müelliflerce (Ebû Zehre) sadece nassa dayalı icmân mümkün olduğu görülmektedir. Bu tutum ise icmân önemli ölçüde belirli hususların tespitine münhasır bir yöntem olarak algılanmasına yol açmaktadır.

SONUÇ

Araştırmamızda fıkıh usûlünün en önemli konularından olan icmâ, klasik ve modern dönem alimlerinin telifleri dikkate alınarak incelenmiş ve icmâ anlayışları aktarılmaya gayret edilmiştir. Çalışmamızda ulaşılmış olduğumuz sonuçları maddeler halinde ifade etmek çalışmayı daha anlaşılır hale getirecektir:

- Klasik ve modern dönem usûl âlimlerinin neredeyse tamamı icmân delil olması hakkında görüş birliğinde iken icmâ ile ilgili detaylarda farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Fukaha ve mütekellimin metotları arasında da bu farklar gözlemlenmektedir. Bu ise söz konusu olan icmân hangi icmâ olduğu sorusunu akla getirmektedir. Nitekim kimine göre icmâ olan bir görüş birliği kimine göre icmâ sayılmamaktadır. Örnek olarak Medine ehlinin ittifakı, sükûtî icmâ, fasık ve bid'ât ehlinin icmâ ehlinen sayılması, icmân âhâd yolla nakledilmesi, icmân müstenedi vb. gibi ihtilaflı meseleler ideal icmân tespitini zorlaştırmaktadır. Bu durum ise icmân işlevinin dinin temel meselelerini koruma altına almak olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. İcmâ dinin temel meselelerini karuma altına almış ve işlevini önemli ölçüde tamamlamıştır.
- Çalışmamıza başlamadan önce Şevkânî'nin modern dönem müelliflerin icmâ anlayışına tesir ettiğini düşünürken çalışmamızın sonunda ise böyle bir düşüncenin mutlak olarak isabetli olmadığı kanaatine varmaktayız. Zira Şevkânî icmân delil olmasını dahi kabul etmezken modern dönem alimlerinde böyle bir tutum tespit edilmemiş aksine icmân delil olması hakkında hararetli savunmalar gözlemlenmiştir. Özellikle Hallâf ve Abdülkerîm Zeydân'ın icmân günümüzde işlevini yerine getirmesi için öneriler sunması ve diğer müelliflerin icmân, sahâbe döneminden sonra gerçekleşmemesini müctehidlerin farklı bölgelere dağılması ile gerekçelendirmesi, şartlar olgunlaştığı zaman icmân gerçekleşeceği anlamına gelmektedir. Bu ise Şevkânî'nin tutum ile uyuşmamaktadır. Zira o icmân filen gerçekleşmesi bir yana onun hüccet olduğunu bile kabul etmemektedir. Yalnız Şevkânî ile modern dönem usûlcüleri arasında kısmi bir benzerlik bulunmaktadır. Hepsi müctehidlerin farklı bölgelere dağılmasını icmân gerçekleşmesi önünde bir engel olarak görmüşlerdir. Ayrıca Şevkânî'nin tutumu klasik dönem usûl alimlerinin tutumu ile tam anlamıyla farklıdır. Şevkânî farklı bir yaklaşım izlemekten ziyade klasik dönem müelliflerini ciddi manada eleştirmektedir. Bu ise onun kendisine özgü yapısını gözler önüne sermektedir.
- Modern dönem alimlerinin usul yazımında kullandıkları üslup oldukça dikkat çekicidir. Onlar meseleleri değerlendirirken mezhepsel bir tercihten ziyade bağımsız bir tutum sergilemeye çalışmışlardır. Yani meseleleri delillerle beraber mülâhaza edip kendi kanaatlerini söylemekten çekinmemişlerdir.

- Klasik dönem alimleri (Şevkânî hariç) icmân her dönemde gerçekleşeceğinde ittifak etmişken modern dönem alimleri ise sahâbe döneminden sonra icmân gerçekleşmediğinde görüş birliğine varmışlardır. Kanaatimizce çalışmamızın en önemli sonuçlarından biri bu olmaktadır. Zira bu iki dönemin en belirgin farklılığıdır. Ayrıca Abdülvehhâb Hallâf ve Abdülkerîm Zeydân'ın günümüzde icmân gerçekleşmesi için ileri sürdükleri çözüm önerilerinin çoğunluğun ittifakının sağlanması için değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Her ne kadar bu önerilerin uygulanması sonucu icmâ gerçekleşmese de çoğunluğun görüşüne ulaşılması söz konusu olur. Nitekim kanaatimizce çoğunluğun ittifakı her ne kadar icmâ gibi şer'î bir dayanak olmasa da ferdi ictihadlara nazaran daha güven verici olmaktadır.

KAYNAKÇA

Abd b. Humeyd. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. thk. Ebû Abdullâh Mustafa b. el-Adevî. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Belensiyye, 2. Basım, 1423–2002.

Abdülazîz el-Buhârî, Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Alâüddîn el-Buhârî el-Hanefî. *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid. 52 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1418–1997.

Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay, ts.

Apaydın, H. Yunus. "Nas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/391-392. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Apaydın, Yunus. *Fıkıhın Kaynakları (Nass ve İctihat)*. ed. Hilmi Demir. Anadolu Ay Yayınları, 2021.

Baktır, Mustafa. "Umûmü'l-Belvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/155-156. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Bardakoğlu, Ali. "Berâet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/470-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bedir, Mürteza. "Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar". *İslâm Araştırmalar Dergisi* 29 (2003).

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Atekî el-Bezzâr. *el-Bahru'z-zehhâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynüllâh es-Selefi vd. 20 Cilt. Beyrut - Medine: Müessesetü 'Ulûmî'l-Kur'ân – Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1408–1988.

Bihârî, Muhibbullâh b. Abdışşekûr. *Müsellemü's-sübût*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l-Mısriyye, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Mugîre el-Cu'fi el-Buhârî. *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenih ve eyyâmih*. thk. İzzeddin Dulli vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 3. Basım, 1439–2018.

Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-. *Şahîhu'l-Buhârî*. thk. Muştafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl b. Behrâm ed-Dârimî. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. İmâd et-Tayyâr, İzzeddin Dulli. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1438–2017.

Döndüren, Hamdi. "Avl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî. *el-Künâ ve'l-esmâ*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421–2000.

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfi el-Absî. *el-Musanneffî'l-ehâdîs ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1409–1989.

Ebû Dâvûd, Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Yasir Hasan vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1438–2017.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Gize: Dâru Hicr, 1419–1999.

Ebû Zehra, Muhammed. *Ebû Hanîfe*. çev. Osman Keskiöglü. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 7. Basım, 2021.

Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *Usûlü'l-fikh*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.

Eraslan, Şule. *Klasik İcma Teorisine Modern Yaklaşımlar*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.

Ezrincânî, Vecîhüddin Ömer b. Abdülmuhsin. *et-Tekmil Şerhu Usûli'l-Pezdevî*. 6 Cilt. Dâru'n-Nuri'l-Mübîn, 1. Basım, 2022.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Müstasfâ*. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Erkâm, ts.

Gül, Tuğba. *Pezdevî ve Semarkandî Örneğinde Hanefî Fıkıh Usûlünde İcmâ*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1422–2002.

Hallâf, Abdülvehhâb. *İlmü usûli'l-fikh*. Beyrut: Mektebetü Dâru'l-Fecr, 1. Basım, 1442–2020.

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Amr b. Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *Kitâbü's-Sünne*. thk. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400–1980.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mükaddime İbn Haldûn*. 2 Cilt. Dımaşk: Mektebetü'l-Hidâye, 1. Basım, 1425–2004.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Teymî el-Büstî. *el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ' min gayri vücûdi kat' fî senedihâ ve lâ sübûti cerh fî nâkilihâ*. thk. Halis Aydemir - Mehmet Ali Sönmez. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433–2012.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed. *Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fî usûli'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1413–1993.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünenü'bni Mâce*. thk. İmâd et-Tayyâr vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1430–2009.

İltaş, Davut. “Fıkıh Usulü Yazımında ‘Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi’ Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine”. *Bilimname* 2 (2009), 65-95.

İltaş, Davut. “Fıkıh Usulü Yazımında ‘Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi’ Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine”. *Bilimname : Düşünce Platformu* VII/XVII (Şubat 2009), 65-95.

Kâfi Dönmez, İbrahim. *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*. 1 Cilt. İstanbul: İSAM yayınları, ts.

Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2004.

Keleş, Ekrem. *İslam Hukukunun Kaynağı Olarak İcma'*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim dalı, Doktora Tezi, 1994.

Köksal, Asım Cüneyd - Dönmez, İbrahim Kâfi. "Usûl-i Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/201-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Leknevî, Ebû'l-Ayyâş Muhammed Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn el-Ensârî es-Sihâlevî. *Fevâtihu'r-rahamût bi-şerhi Müsellemi's-sübût*. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1423-2002.

Mahallî, Ebû Abdillâh Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-*el-Bedrü't-tâli' fi halli Cem'î'l-cevâmi'*. Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle Naşirun, ts.

Makdısı, George. "Şafî'nin Hukukî Teoloji Anlayışı: Usûl-i Fıkıhın Kökenleri ve Önemi". çev. Sami Erdem. *Marmara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1997), 264-294.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar mine's-sünen bi-nakli'l-'adl 'ani'l-'adl 'an Rasûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem*. thk. Yasir Hasan vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2. Basım, 1437-2016.

Okur, Kaşif Hamdi. *Usul ilmi*. Çorum, Yayınlanmamış Çalışma, 2023.

Pezdevî, Ebû'l-Hasen Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Kenzü'l-vüsûl ilâ marifeti'l usûl*. thk. Said Bektaş. Kahire: Dâru's-Selâm, 1442/2021.

Sıddîk Hasan Han, Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî. *Tahsîlü'l-me'mûl*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424-2003.

Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî. *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevî*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-. *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, ts.

Şâban, Zekiyüddin. *Usûl'l fikhî'l islamî*. 1 Cilt. el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, ts.

Şemsüddîn es-Sehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. 'Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Makâsîdu'l-Hasene fi Beyâni Kesîrin min el-Ehâdîssi'l-Muştehire 'alâ'l-Elsine*. thk. Muhammed 'Osmân el-Haş. Beyrut: Dâr'ül Kitâb'il Arabî, 1. Basım, 1405.

Şevkânî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî eş-. *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakki min 'İlmi'l-Usûl*. thk. eş-Şeyh Ahmed 'İzzu 'Înâye. 2 Cilt. Dimaşk: Dâr'ül Kitâb'il Arabî, 1419.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Ebû Muâz Târik b. İvazullah b. Muhammed - Ebû'l-Fadl Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415-1995.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî. *Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 2. Basım, 1415-1994.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî. *el-Câmi'u'l-muhtasar mine's-sünen 'an Rasûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve ma'rifeti's-sahîh ve'l-ma'lûl ve mâ 'aleyhi'l-'amel*. thk. İzzeddin Dullî vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1432-2011.

Tûfî el-Hanbelî, Ebû'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd. *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*. 3 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 1407-1987.

Tüzün, Mustafa. *Şevkânî'ye Göre İcmâin Kaynak Değeri*. Mardin Artuklu Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Zeydân, Abdülkerîm. *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*. Müessesetü Kurtuba, 1396-1976.

